

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ἘΚΔΟΣΗ ἈΠΟΦΟΙΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ἸΩΑΝΝΙΝΩΝ

7

Ἰάννινα

Ἀνοιξη - Καλοκαίρι '83

Φ Ι Λ Ο Λ Ο Γ Ι Κ Α

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΦΟΙΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΧΡΟΝΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ	ΤΕΥΧΟΣ 7	ΓΙΑΝΝΙΝΑ ΑΝΟΙΞΗ-ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ '83
----------------	----------	----------------------------------

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Θανάσης Παλιούρας

Απόστολος Μπενάτσης

Μαρία Παπαδημητρίου

Χρίστος Αθ. Τέζας

Συνεργασία - Συνδρομές
Μαρία Παπαδημητρίου
3η παρ. Πετροπουλάκη 1
Γιάννινα - τηλ. (0651) - 35049

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ: Ίωσήφ Φ. Γκούρας

28 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 28 ΓΙΑΝΝΙΝΑ - Τηλ. 33.598

Τα κείμενα που έχουν υπογραφές εκφράζουν τις απόψεις του συγγραφέα

Εξώφυλλο: Αντώνης Φαρίδης

Τιμή τεύχους :

150

Ετήσια συνδρομή :

300

Οργανισμοί, Σόλλογοι :

300

ΔΡΧ.

Φ Ι Λ Ο Λ Ο Γ Ι Κ Α

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΠΟΦΟΙΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΧΡΟΝΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ	ΤΕΥΧΟΣ 7	ΓΙΑΝΝΙΝΑ ΑΝΟΙΞΗ-ΚΑΛΟΚΑΡΙ '83
----------------	----------	---------------------------------

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Θόδωρου Γραμματά	: Η εκφραστική αναζήτηση του Νίκου Καζαντζάκη (Αφιέρωμα στα 100 χρόνια από τη γέννησή του)	σελ. 5
Άντας Κατσίκη - Γκίβαλου	: Τα Σατιρικά Γυμνάσματα του Κωστή Παλαμά	» 15
Αντώνη Ι. Θαβώρη	: Οι τόνοι και τα πνεύματα	» 27
Θανάση Γκότοβου	: Ο ρόλος της Ελληνικής γλώσσας στην κοινωνικοποίηση των παιδιών Ελλήνων μεταναστών	« 41
Μιχάλη Κοστόπουλου	: Βατραχομουμαχία (έμμετρη λογοτεχνική μετάφραση)	» 57
Ερατοσθένη Γ. Καψωμένου	: Εκλογή βιβλιογραφίας Γιώργου Σεφέρη	» 67

Ο Σύλλογός μας ιδρύθηκε το 1978 με σκοπό να αποτελέσει ένα σύνδεσμο ανάμεσα σε όσους σπούδασαν στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Παράλληλα από τα πρώτα βήματα του συλλόγου βάλαμε σαν στόχο την έκδοση του περιοδικού μας «ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ». Το περιοδικό όχι μόνο έγινε πραγματικότητα αλλά ξεπέρασε κάθε προσδοκία σε επιτυχία, έχοντας επιβληθεί στο φιλολογικό κόσμο και στοχεύοντας σε καλύτερο μέλλον.

Το πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε όμως είναι ότι αυτή τη στιγμή ο σύλλογος δεν αριθμεί πολλά μέλη.

Το νέο Δ.Σ. κάνει έκκληση σ' όλους τους συναδέλφους αποφοίτους του Πανεπιστημίου μας να γίνουν μέλη του Συλλόγου μας. Αυτό θα συντελέσει πρώτα στην καλλιέργεια του περιοδικού μας, γιατί όσο περισσότεροι μπορούν να βοηθήσουν ή να συνεργαστούν ή και να δώσουν συμβουλή, τόσο καλύτερο θα είναι το αποτέλεσμα. Και μετά είναι απαραίτητη η δραστηριοποίηση του συλλόγου πέρα από το περιοδικό. Και πολλά μπορούν να γίνουν.

Η ετήσια συνδρομή για εγγραφή στο σύλλογο είναι 100 δρχ. Θα περιμένουμε ανταπόκριση από όλους τους γνωστούς και φίλους που φοίτησαν στη Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων. Μπορείτε να μας γράψετε στη διεύθυνση του περιοδικού.

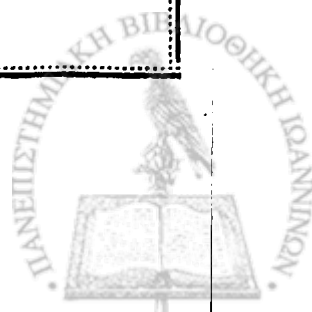
ο πρόεδρος
Κ. Σιάκαρης

ο γ. γραμματέας
Χ. Σιόντης

ο αντιπρόεδρος
Α. Λώλης

ο ταμίας
Γ. Δογορίτης

και οι σύμβουλοι
Α. Μπενάτσης
Μ. Παπαδημητρίου
Κ. Σόντης

ΣΕ ΚΑΛΟ ΔΡΟΜΟ

Τα ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ, μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε, βρίσκονται σε καλό δρόμο. Ήδη έχουν δημιουργήσει μια μικρή ιστορία, ένα παρελθόν με επιτυχίες, αλλά και παραλείψεις, ακόμη και λάθη, χρήσιμες και διδακτικές πάντως εμπειρίες για τις προδιαγραφές και τα μελλοντικά μας σχέδια.

Δύο πράγματα είναι ανάγκη να τονίσουμε εδώ: Το πρώτο αναφέρεται στη συγκινητική συμπαράσταση και ηθική υποστήριξη του περιοδικού μας από εκατοντάδες συναδέλφους σ' ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο. Τα γράμματα που παίρνουμε, τα τηλεφωνήματα, η επίμονη αναζήτηση κάποιου παλιού τεύχους, που έχει εξαντληθεί, όλα μας δίνουν δύναμη και μας στηρίζουν για νέες προσπάθειες και αγώνες καλύτερους. Έτσι μας δίνεται η ευκαιρία να τονίσουμε για άλλη μιά φορά πώς τα ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ είναι το περιοδικό όλων των ελλήνων φιλολόγων: Απ' αυτούς γράφεται, σ' αυτούς απευθύνεται, αυτούς εκφράζει.

Το δεύτερο που θέλουμε να επισημάνουμε είναι η προσπάθεια που καταβάλλουμε να επιτύχουμε ισορροπία ανάμεσα στα επιστημονικά και στα λεγόμενα «χρηστικά» άρθρα σε κάθε τεύχος. Μιά ισορροπία δύσκολη, που όμως δεν μας απομακρύνει από τον τελικό στόχο να τροφοδοτούμε με αναγκαίο υλικό τις πηγές έμπνευσης, δύναμης και γνώσης των συναδέλφων φιλολόγων.

Η μέχρι τώρα σταθερή πορεία του περιοδικού μας προσθέτει μεγαλύτερες ευθύνες και αυξάνει το χρέος μας για ακόμη καλύτερες επιλογές και ανέβασμα της ποιοτικής στάθμης. Για το σκοπό αυτό κάθε κριτική και υπόδειξη είναι ευπρόσδεκτη και επιθυμητή.

Η Σ υ ν τ α κ τ ι κ ή Ε π ι τ ρ ο π ή

ΘΟΔΩΡΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΑΣ

Η ΕΚΦΡΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΑ 100 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΟΥ

Η πολυπλοκότητα των εκφραστικών μέσων, βρίσκει τη βαθύτερη ενότλητά της στο λόγο, την αιτιολογημένη δηλαδή και συγκροτημένη έκφραση οποιασδήποτε μορφής μηνύματος. Απο τη στιγμή που δημιουργείται, για πρώτη φορά στην αρχαία Ελλάδα, αυτή η έννοια, μια ολόκληρη κακοδαιμονία αρχίζει για την ευρωπαϊκή σκέψη που θεωρεί το δικό της «λόγο» μοναδικό, ανάμεσα στους «λόγους» των άλλων πολιτισμών¹. Γιατί ο «λόγος» εκφρασμένος από τη λογική, εξαιτίας της αντιφατικής και δισυπόστατης φύσης του, από σημείο αφετηρίας, γίνεται σημείο οριοθέτησης του νού². Για το ξεπέραςμα του αδιέξοδου που δημιουργείται, προβάλλονται δύο λύσεις: είτε η ολοκληρωτική απόρριψη της λογικής ως πηγής και της γλώσσας ως μέσου έκφρασης της γνώσης, είτε η ανασηματοδότηση και η εξατομίκευσή τους στην ιδιαιτερότητα του κάθε δημιουργού, με την παράλληλη χρήση και άλλων πλὴν του λόγου γνωστικών μέσων (ενόραση). Αντίστοιχη με τα γνωσιολογικά αυτά δεδομένα, οφείλει να είναι και η έκφραση. Στην πρώτη λοιπόν περίπτωση, έχουμε το «μή φωνητικό» ή «α- λεκτικό» λόγο³, το «langage d' action», που περιλαμβάνει το χορό και την παντομίμα⁴. Στη δεύτερη, τον έναρθρο λόγο, το «langage verbale» που ανάγεται όμως πέρα από το απλό επίπεδο της «καταδήλωσης» σ' αυτό της «συμπαράδελωσης»⁵. Στο έργο του Νίκου Καζαντζάκη, διαπιστώνεται η παράλληλη κι αλληλοδιάδοχη, μέχρι ένα βαθμό, συνύπαρξη και των δύο προαναφερμένων τρόπων έκφρασης.

Αρχικά δηλαδή, η γλώσσα γίνεται απροβλημάτιστα αποδεκτή, σαν το κοινό και καθιερωμένο μέσο επικοινωνίας. Στηρίζεται λοιπόν σ' αυτή για να παρουσιάσει τη σκέψη του. Η μορφή της βρίσκεται ακόμα μακριά από τον «ακραίο δημοτικισμό»⁶ με τον οποίο εμφανίζεται αργότερα. Η έκφρασή του είναι ακόμα αδούλευτη. Ο λόγος του διστακτικός, κινούμενος ανάμεσα στην καθαρρεύουσα και τη δημοτική. Ενώ η μορφολογία και η σύνταξη είναι καθαρουσϊάνικες, αρκετά δημοτικιστικά στοιχεία έρχονται να προστεθούν, για να δώσουν ζωντάνια στο λόγο⁷. Διαπιστώνεται λοιπόν πως πρόκειται για μια γλώσσα πλαστή, ξένη προς τις πνευματικές του αναζητήσεις και μακριά από

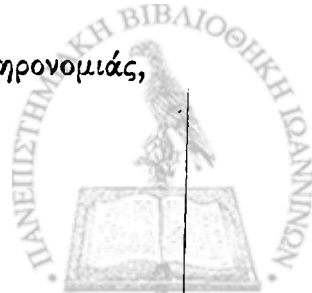
τις γλωσσικές του καταβολές. Στη συνέχεια όμως, γνωρίζοντας τη φιλοσοφία του Μπερζόν και δεχόμενος τη γνωσιολογία του⁸ αναγνωρίζει δυό πηγές γνώσης: τη νόηση και την ενόραση. Η πρώτη, οδηγώντας γρήγορα σε αδιέξοδο, εγκαταλείπεται οριστικά. Η δεύτερη, που την ονομάζει ποιητικά «καρδιά», συνδέεται με τις υποσυνείδητες δυνάμεις του ανθρώπου. Έτσι προσφέρει μιαν αυθεντική γνώση, χωρίς να προσκρούει στο εμπόδιο του λογικού σχήματος «κατανόηση-ερμηνεία»⁹. Έχοντας αυτή τη γνωσιοθεωρία, προσπαθεί να βρει τα αντίστοιχα εκφραστικά μέσα που θα είναι με τη σειρά τους στενότερα συνδεδεμένα με το ένστικτο παρά με τη διανόηση. Σαν τέτοιο, βρίσκει το χορό. Ο χορός, με την πρωτόγονη ουσιαστική λειτουργία του, εκφράζει την προσπάθεια του ατόμου για υπέρβαση του σωματικού του περιγράμματος που το συγκεκριμενοποιεί και το περιορίζει. Μ' αυτόν, αποκτά τη δυνατότητα έκστασης από το εγώ και διάχυσης της ύπαρξής του μέσα στην πρωταρχική οντολογική πηγή που κρύβεται πίσω από τις μεμονωμένες οντικές παρουσίες της¹⁰.

Στο «εννοιολογικό σύστημα» του Καζαντζάκη, ο χορός με τη «συντονισμένη συλλειτουργία» διαφόρων δυνάμεων, αποκτά τις διαστάσεις μιας πρωταρχικής «ελευθερωτικής διαδικασίας»¹¹. Εκφράζει τη «διονυσιακή ορμή» του ατόμου, που όντας σ' επαφή με τη «ζωική ορμή» επιτυγχάνει να φανερώσει την ενορατική γνώση χωρίς τη μεσολάβηση του λόγου. Κατά συνέπεια, γίνεται ιδανικό μέσο της απόλυτα αδέσμευτης έκφρασης, αφού είναι απαλλαγμένος απ' οποιονδήποτε γλωσσικό φραγμό. Παράλληλα μ' αυτή την πρώτη σημασία, ο χορός δημιουργεί αμεσότητα και γνησιότητα στην ανθρώπινη επαφή. Ξεπερνά τα εμπόδια που βάζει η γλώσσα και μετατρέπεται σε ένα πανανθρώπινο κώδικα επικοινωνίας κατανοητό από όλους¹².

Παρ' όλη όμως την εκφραστική δυνατότητα που περικλείει ο χορός, αδυνατεί να εξωτερικεύσει τις βαθύτερες συλλήψεις του ανθρώπινου πνεύματος. Υπερέχει βέβαια σε αμεσότητα από τη γλώσσα, αλλά υστερεί απέναντί της σε εννοιολογικό δυναμικό. Στο έργο του Καζαντζάκη, αποτελεί ένα εκφραστικό ενδεχόμενο που δεν είναι πρωτογενές, ούτε μοναδικό. Αντίθετα είναι προϊόν νοητικής διεργασίας αφού εμφανίζεται αμέσως μετά την απόρριψη του λόγου. Κατά συνέπεια, βρίσκεται μακριά από το πρωταρχικό του λειτουργικό στάδιο, με φυσική συνέπεια τον εννοιολογικό υποβιβασμό του.

Ο Καζαντζάκης συνειδητοποιεί αυτή την εκφραστική ανεπάρκεια του «langage d' action». Ξαναβρίσκεται λοιπόν υποχρεωμένος να γυρίσει στο «langage parlé», διασφαλίζοντας όσο μπορεί την ανεξαρτησία του απέναντι στο λογικό στοιχείο της γλώσσας¹³. Οδηγείται λοιπόν στο μύθο και τη συμβολική γραφή.

Ο μύθος και το σύμβολο, αποτελούν μέρος της πανανθρώπινης κληρονομιάς, του πιο αρχέγονου και πιο ουσιαστικού τρόπου έκφρασης.

Για τη συνείδηση του πρωτόγονου, ο μύθος είναι ένα «κωδικοποιημένο» σύστημα επικοινωνίας με τον κόσμο¹⁴. Εκφράζει τα πρωταρχικά του αισθήματα (αγάπη, μίσος, εκδίκηση) κι εξηγεί την προέλευση και την ύπαρξή τους. Παρουσιάζει μιαν εξήγηση των κοσμικών, αστρονομικών και μετεωρολογικών φαινομένων, που είναι δυσπρόσιτα στην πρωτόγονη σκέψη¹⁵. Η ερμηνεία που του δίνεται, μπορεί να έχει διαφορετικές όψεις και προοπτικές που να είναι ενδεχομένως υποκειμενικά σωστές, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως είναι και υποχρεωτικά μοναδικές. Η ιδιαιτερότητά του δεν έγκειται στο στύλ, ούτε στη σύνταξη, ούτε στον τρόπο διήγησης, αλλά στην «ιστορία» που περιέχεται σ' αυτόν και τη σημασία της για την ανθρώπινη συνείδηση¹⁶.

Στο μύθο, ο Καζαντζάκης βρίσκει την παρουσία της πρωταρχικής αλήθειας δοσμένης βέβαια απλοϊκά, αλλ' απαλλαγμένης από τα περιοριστικά πλαίσια της λογικής¹⁷. Παράλληλα, αντιλαμβάνεται την ιδιαιτερότητα της δομής και της λειτουργίας του σ' ένα γλωσσικό κι ένα μεταγλωσσικό χώρο¹⁸.

Τέλος, αναγνωρίζει το πολυδιάστατο περιεχόμενο και τη διαστρωμάτωση της αλήθειας που εκφράζει, γεγονός που του προσφέρει τη δυνατότητα επέμβασης στο εννοιολογικό φορτίο του.

Για όλους αυτούς τους λόγους, ύστερα από τη διαπίστωση της ανεπάρκειας της σωματικής έκφρασης να εξωτερικεύσει την ενορατική γνώση, καταφεύγει σ' αυτόν. Διαλέγει μιά γνωστή μυθική διήγηση και τη μετασχηματίζει. Επεμβαίνει στο περιεχόμενό της και το ανασημασιοδοτεί. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μέσα από την παραδεδομένη μορφή, επιτυχαίνει να δημιουργήσει καινούριες προοπτικές, που δεν έχουν καμιά σχέση με το αρχικό πρότυπο¹⁹. Ο μύθος λοιπόν, στο έργο του δε λειτουργεί ως «πλαστή φανταστική παράσταση»²⁰. αλλ' ως «διαισθητική, ψυχογνωστική αντίληψη της πραγματικότητας»²¹.

Για να το επιτύχει αυτό, χρησιμοποιεί κλασικούς μύθους που δανείζεται από την αρχαία ελληνική μυθολογία. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει αυτός του Οδυσσέα, που, αφού αναπτυχθεί κατάλληλα, γίνεται ο βασικός φορέας της κοσμοθεωρίας του²². Από τη νεοελληνική μυθική παράδοση, παίρνει το πρόσωπο του Αχρίτα Διγενή. Ανάγοντάς τον σε σύμβολο, επιτυχαίνει να παρουσιάσει μ' αυτόν την ασταμάτητη πάλη με το θάνατο, τονίζοντας τη γενναιότητα και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου μπροστά στη φυσική αναγκαιότητα.

Παράλληλα με το μύθο, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη συμβολική γραφή. Το έργο του είναι γεμάτο από σύμβολα και ποιητικές εικόνες, που έρχονται και ξανάρχονται με επίμονο τρόπο²³. Η λειτουργικότητά τους στο κείμενο είναι καθοριστική, αφού με την πολλαπλότητα των σημασιών που περικλείουν²⁴, φωτίζουν πολυδιάστατα τη σκέψη του.

Έτσι ο «μονιάς», η «κρητική ματιά», το χελιδονόψαρο που πετά πάνω απο το νερό, ο μεταξοσκώληκας που γεννά από τα σπλάχνα του μετάξι, η κά-

μπια που γίνεται πεταλούδα, είναι μερικά από τα συχνά συναντώμενα σύμβολα. Με τη βοήθειά τους, καταφέρνει να εξωτερικεύσει τις μυστικές ενορατικές εμπειρίες του, «γκρεμίζοντας το χώρισμα ανάμεσα στη λογική πλευρά της λέξης και το ουσιαστικό της μήνυμα»²⁵ και να εκφράσει παραστατικά τη «μετουσίωση της σάρκας σε πνεύμα»²⁶.

Παρ' ολ' αυτά, διαπιστώνει πως εξαρτάται απόλυτα από το λόγο, αφού ακόμα κι ο μύθος και το σύμβολο δεν είναι παρά γλωσσικά στοιχεία. Συνειδητοποιεί ότι ανήκει στην εποχή του και δε μπορεί να ξεφύγει απ' αυτή. Αναγνωρίζει πως κάθε προσπάθεια διαφορετικής έκφρασης είναι ουτοπική και αποτυχημένη αφού δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες του καιρού του. Χωρίς λοιπόν να υποτιμά ή να παραμερίζει εντελώς τα προηγούμενα εκφραστικά μέσα αποδέχεται τη «μοίρα» του και προσπαθεί με όργανο τη γλώσσα να εκφραστεί, μένοντας αυθεντικός ως προς το «σημαινόμενο» του λόγου του. Έτσι δημιουργεί την ιδιόμορφη προσωπική του γλώσσα.

Πρόκειται για το προϊόν μιάς μακρόχρονης εξελικτικής πορείας, που αρχίζει απο τα νεανικά του χρόνια. Από μικτή αρχικά, ξεκαθαρίζει σταδιακά και γίνεται απόλυτα δημοτική²⁷. Μέσα από τον ανεκμετάλλευτο εκφραστικό δυναμισμό και το λεκτικό πλούτο της, προσπαθεί να ξεφύγει από την τυποποίηση της απολιθωμένης καθαρεύουσας. Όμως οι αδούλευτες λέξεις της του φαίνονται «σκληρά κουκούτσια που περικλείουν ασφυχτικά μεγάλες δυνάμεις»²⁸. Προσπαθεί λοιπόν ν' αναλύσει τις ήδη υπάρχουσες λέξεις της, οδηγώντας τις σε μια «λεκτική έκρηξη».

Για τη δημιουργία αυτής της «σημαντικής» γλώσσας, στηρίζεται κατά βάση στο γλωσσικό ιδίωμα της ιδιαίτερης πατρίδας του, της Κρήτης. Αυτό είναι που του επιτρέπει να μένει γνήσιος με τον εαυτό του, όντας εκφραστικά κοντά στις ρίζες του. Σ' αυτό προσθέτει λέξεις της δημοτικής, περισσότερο ή λιγότερο σπάνιες που με ζήλο μαζεύει απ' όλες τις περιοχές της Ελλάδας²⁹. Αποφεύγει το κοινότυπο καθημερινό λεξιλόγιο και ψάχνει στο σπάνιο και το εξεζητημένο να βρεί το ταιριαστό. Καταφεύγει συχνά στους ιδιωματισμούς και τα διαλεκτικά δάνεια. Δε διστάζει να χρησιμοποιήσει λέξεις που περικλείουν μιά νοηματική πληρότητα και μίαν εκφραστική αυτοτέλεια, σε τρόπο που να μπορούν να σταθούν αυθύπαρκτες στο λόγο (πετροκαρδίζω, νυχτοπάρωρος, ψαλάσσω)³⁰. Στον τομέα της μορφολογίας, ξεπερνά τα όρια της καθαρής δημοτικής και φτάνει στο ασυνήθιστο, επιζητώντας την έμφαση και την ακουστική πρόκληση (δρομώνω, τρυπώξαν, γοργώσαμε). Χρησιμοποιεί πλήθος από σύνθετες και πολυσύνθετες λέξεις με προθέσεις (αναρουθούνισε, αποξεχάστηκε, συντραβούσε), με επίθετα (κοντοσγουρογένης, ανοιχτοκουταλάτος, διπλοπρήγουλος), με ουσιαστικά (αστροβολίδα, χαρτοπόντικας, σιδεροφογαωμάρες)³¹. Καταργεί τον πληθυντικό των τριτοκλίτων και δοκιμάζει απλουστευμένη ορθογραφία. Ενώνει τα

άτονα εγκλιτικά και την άτονη κτητική αντωνυμία με το ουσιαστικό ή επίθετο που προηγείται, δημιουργώντας έτσι καινούριες λεκτικές ενότητες (καλώ-σματος, καλῆναι, κιετσικιέγινε)³².

Επιζητώντας την έμφαση, χρησιμοποιεί συχνά τη λέξη στον υπερθετικό βαθμό, φτάνοντας έτσι στη λεκτική μεγέθυνση και την αντίστοιχη εννοιολογική υπερφόρτισή της (αντρακλάρηδες, χερούκλες)³³.

Η επινοητικότητα του δεν περιορίζεται μόνο στις υπάρχουσες λέξεις. Δημιουργεί δικές του ανύπαρκτες πρὶν απ' αυτόν στο λεξιλόγιο της ελληνικής³⁴. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι γλωσσικοί νόμοι ξεπερνιούνται και η γλώσσα παίρνει καινούριες διαστάσεις, με τις οποίες επιτυγχάνεται τελικά η παρουσίαση του αυθεντικού κι ολοκληρωμένου περιεχομένου της σκέψης του. Γιατί, ο Καζαντζάκης, δημιουργώντας αυτή τη γλώσσα δεν τρέφει ψευδαισθήσεις. Ξέρει καλά πως δεν είναι τέλεια ούτε από γλωσσολογική, ούτε από αισθητική άποψη. Κατανοεί πως είναι δυσπρόσιτη στους αναγνώστες και πως δεν πρόκειται να γίνει πλατιά αποδεκτή. Όμως, αυτό που τον ενδιαφέρει, δεν είναι η τέχνη, αλλά η ελεύθερη έκφραση κι η ανεμπόδιστη μετάδοση του μηνύματός του με το λόγο³⁵. Δε φτιάχνει αυτή τη γλώσσα, για να συμπαραταχθεί τους δημοτικιστές στον αγώνα τους για την καθιέρωση της γλώσσας του λαού. Αντίθετα, σκέφτεται κι ενεργεί εντελώς υποκειμενικά. Η γλώσσα του αυτή, είναι ένα καθαρά προσωπικό δημιούργημα, που ανταποκρίνεται απόλυτα στις ανάγκες του πνεύματός του. Ο λόγος του εκφράζεται συνειδητά μέσα απ' αυτή και στοχεύει συστηματικά στην έκφραση της «ουσίας». Η εσωτερική του επιταγή για «αποσυμφόρηση του νου με λέξεις» είναι τόσο έντονη, ώστε δεν ικανοποιείται με τα κοινά εκφραστικά μέσα. Αναζητά λοιπόν λέξεις, εικόνες και φραστικά σχήματα που ν' αντιστοιχούν στον εσωτερικό πλούτο που «ξεχειλίζει ζητώντας διέξοδο»³⁶. Η «σημειολογική υποδομή» του, προσδίδει μια ζωνρή πλατιά φροντίδα για την εσωτερική μελέτη της λέξης, σαν βασικό φορέα της «εννοιολογικής αποσκευής» του έργου του³⁷.

Η γλώσσα του αυτή, βρίσκεται σ' απόλυτη αρμονία με το νόημά της (σημαίνον - σημαινόμενο). Η λειτουργία της είναι προϊόν άμεσης αναφοράς στο δημιουργό της, έξω και πέρα από τον οποίον αδυνατεί να υπάρξει³⁸. Ο κόσμος που εκφράζεται, μ' αυτή, είναι όμοια ταραγμένος κι αλληλοσυγκρουόμενος, όπως αυτός του αγώνα και της μάχης που έζησε ο Καζαντζάκης στα παιδικά του χρόνια. Οι λέξεις, αντιστοιχούν σε παραστάσεις και έννοιες ενός ηρωικού περιγύρου. Η ανδρεία, ο αγώνας για ελευθερία, το ξεπέρασμα του θανάτου, είναι τα βασικά θέματα που εκφράζονται μ' αυτές³⁹. Προσαρμοσμένο λοιπόν στο Καζαντζακικό ηρωικό κοσμοείδωλο, μετασχηματισμένο κι εννοιολογικά υπερφορτισμένο, το συγκεκριμένο γλωσσικό όργανο προσφέρει στο δημιουργό του απεριόριστες εκφραστικές δυνατότητες⁴⁰.

Με τη δημιουργία αυτής της ποιητικής-σημαντικής γλώσσας, ο Καζαν-

τζάκης φτάνει στην τελική σύνθεση και τη διαλεκτική ολοκλήρωση της εκφραστικής του αναζήτησης⁴¹. Με τη βοήθεια της, κατορθώνει να επιτύχει την ταύτιση σκέψης-έκφρασης και να μορφοποιήσει μέσω του λόγου τις μυστικές εσωτερικές εμπειρίες του, μένοντας ταυτόχρονα συνεπής ως προς το περιεχόμενο τους, την έννοια της ελευθερίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλέπε Θεοφ. Βέϊκου, *Ο μύθος του Λόγου*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1977, 18-19.
2. Ενώ δηλαδή απο τη μιά είναι το «όργανο» που λειτουργεί ως «κριτικός μορφοποιητικός και οργανωτικός μηχανισμός σκέψης και δράσης», απο την άλλη παραμένει δέσμιος των ίδιων των δυνατοτήτων του.
3. Για τον «αλεκτικό» λόγο, ιδιαίτερα στην ποίηση, βλέπε: Θ. Φραγκόπουλου, «Γερμανική ενοχή και αλεκτική ποίηση», *Σπείρα*, 7 (1978), 328-339.
4. Για την έννοια αυτή του «Langage d' action», βλέπε Condillac, *Essais sur l' origine des connaissances humaines*, Paris, εκδ. J. Derrida 1973, 198-199.
5. Για ανάλυση όρων βλέπε: Luis Guespin, «L' analyse du discours: Problèmes et perspectives», σε *La Nouvelle Critique*, 84 (συμπλήρωμα), 1975, 16. β) Oswald Ducrot, Tzvetan Todorov, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, Seuil, σειρά «Points», 1972, λημ. «Glossématique» 40-41.
6. Βλέπε P. Bien, *Kazantzakis and the linguistic Revolution in Greek Literature*, New Jersey Princeton Univ. Press, 1972, 149.
7. Αυτό το διαπιστώνομε εύκολα απο τη μελέτη των πρώτων δημοσιευμάτων του της περιόδου 1906-1907.
8. Για σχέση Καζαντζάκη - Μπερξον βλέπε:
 - α) Ευαγ. Μουτσόπουλου, «Οι προεκτάσεις του Μπεργκσονισμού στο έργο του Καζαντζάκη», *Νέα Εστία* 102 (χριστ. 1977), 26-27.
 - β) A. Poulakidas, «Kazantzakis and Bergson. Metaphysics Aestheticians», *Journal of modern Literature* II, 2 (1971-1972), 267-283.
9. Για την παρουσία του υποσυνείδητου στο έργο του, βλέπε: *Αναφορά στον Γκρέκο*, 3η εκδ., Αθήνα, Ελένη Καζαντζάκη, 1965, 577.
10. Μ' αυτό το περιεχόμενο, ο χορός αποκτά ένα καθαρά θρησκευτικό - τελετουργικό χαρακτήρα.
11. Βλέπε Κλεοπ. Λεονταρίτου, *Η νεορομαντική βιοθεωρία του Νίκου Καζαντζάκη*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1981, 275.
12. Αναπόσπαστο στοιχείο του χορού, είναι η μουσική. Αυτή με τη σειρά της, είτε ανεξάρτητα, είτε σε συνδυασμό μαζί του, γίνεται ένας ακόμα τρόπος έκφρασης της εννοιατικής γνώσης. Βλέπε *Ο Καπετάν Μιχάλης*, 3η εκδ., Αθήνα, Ελένη Καζαντζάκη, 1974, 456-457. [Για τη σχέση αυτή μουσικής και χορού με την ανθρώπινη έκφραση, βλέπε επίσης Condillac, ο.π. 216-222].
13. «Οι λέξεις! Οι λέξεις! Άλλη για μένα σωτηρία αλίμονο δεν υπάρχει», *Αναφορά στον Γκρέκο*, 580.
14. Μπορούμε λοιπόν να συμφωνήσουμε με την άποψη ότι ο μύθος είναι ένα «εργαλείο» με το οποίο ο πρωτόγονος αποκωδικοποιεί και ερμηνεύει τον κόσμο, ανάλογα με το ιδιαίτερο ψυχοπνευματικό του δυναμικό. Βλέπε Mircea Eliade, *Aspects du mythe*, Paris, Gallimard, σειρά «Idées», 1963, 174.
15. Βλέπε: α) Cl. L. Strauss, *Anthropologie Structurale*, τόμος II, Paris, Plon, 1973, 228-229. β) M. Eliade, ο.π., 15.
16. Η λειτουργία του συνεχίζεται όσο μια κοινωνία εξακολουθεί να πιστεύει και να στηρίζεται σ' αυτόν για να κατανοήσει κι ερμηνεύσει την ύπαρξη της (βλέπε: Ernst Cas-

sirer, *La philosophie des formes Symboliques*, τόμος II: *La pensée mythique*, γαλ. μετ. J. Lacoste, Paris, Minuit, 1972, 20). Απο το Διαφωτισμό και μετά, με την ανάπτυξη του επιστημονικού πνεύματος, αρχίζει μια έντονη προσπάθεια απομυθοποίησης. Ο «ορθός λόγος», φαίνεται προς στιγμή να θριαμβεύει. Όμως, «η κάθαρση του γνωστικού συστήματος από τους μύθους του παρελθόντος» δημιουργεί καινούριες φαντασιακές κατασκευές. Γι αυτό και η πορεία από το μύθο στο λόγο δεν είναι ποτέ απαλλαγμένη από μυθικά σχήματα, σε τρόπο που η απομυθοποίηση οδηγεί τελικά σε μια καινούρια μυθοπλασία, με αποκορύφωμα στις μέρες μας το «μύθο του λόγου». Βλέπε: Θ. Βέϊκου, ο.π., 27-28, 205.

17. Γιατί, αν και μετέχει στο λόγο, είναι απαλλαγμένος από αυστηρά λογικά σχήματα. Η διαδοχή των γεγονότων δεν υποτάσσεται σε κανένα νόμο. Κάθε υποκείμενο μπορεί να έχει οποιοδήποτε κατηγορούμενο. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι στο μύθο δεν υπάρχει λογική. Αντίθετα μάλιστα, για τη μυθική σκέψη υπάρχουν πολλαπλά επίπεδα, διαφορετικοί τρόποι οργάνωσης και περισσότεροι «τύποι λογικής», απ' ό,τι για το σύγχρονο πνεύμα. Βλέπε: J. D. Vernant, *Μύθος και Σκέψη στην αρχαία Ελλάδα* ελ. μετ. Στέλλας Γεωργούδη, Αθήνα, Ολκός, 1975, 20

18. Ο μύθος είναι βέβαια αναπόσπαστο μέρος της γλώσσας. Όμως βρίσκεται πέρα απ' αυτή, γιατί λειτουργεί όχι με λέξεις, αλλά με «ομάδες στοιχείων» διαφορετικές μεταξύ τους, τα «μυθήματα» που ανήκουν ταυτόχρονα σ' ένα γλωσσικό κι ένα μεταγλωσσικό επίπεδο. Βλέπε Cl. L. Strauss, ο.π., 170-171.

19. Για την ανασηματοδότηση του μύθου στο έργο του βλέπε: Th. Grammatas, *La notion de liberté chez Kazantzakis*, διδ. διατριβή, Πανεπιστήμιο Paris X. Nanterre, 1979, 212-213.

20. Θεοφ. Βέϊκος, ο.π. 20

21. Αυτή τη λειτουργία του μύθου στον Καζαντζάκη, ονομάζει η Κλ. Λεονταρίτου «νεομυθολογικό διαλεκτισμό» (ο.π., 126)

22. Μέσα από αυτόν εκφράζεται η αδιάκοπη πάλη του ανθρώπου για ξεπέρασμα του μηδενός, η εναγώνια προσπάθεια για κατάκτηση της ελευθερίας και η αποθέωση της στιγμής.

23. Βλέπε: Α. Poulakidas, ο.π. 275.

24. Για την πολλαπλότητα ερμηνείας του σημείου, βλέπε Ρολάντ Μπάρτ, *Κριτική και Αλήθεια*, ελ. μετ. θέμα Μπανούση, Αθήνα, Καστανιώτης, σειρά «θεωρία», 1966.50.

25. Κ. Λεονταρίτου, π.π. 199.

26. Αυτή η προσπάθεια μετουσίωσης της σάρκας σε πνεύμα, είναι ο βαθύτερος αγώνας της ύπαρξής του. Για το πολυδιάστατο νόημα της εννοιας, βλέπε Κ. Μιχαηλίδη, «Ανάβαση, το ερμηνευτικό σχήμα του όντος στην «Αναφορά» του Νίκου Καζαντζάκη», *Τετράδια Ευθύνης*, 3 (1977), 92-96.

27. Η ταλάντευση του ανάμεσα στην καθαρεύουσα και τη δημοτική, κράτησε μέχρι το 1909. Μέχρι τότε έγραφε σε μια «μετριοπαθή δημοτική» που δεχόταν ο Καλογερόπουλος στην *Πανακοθήκη* αλλ' απέρριπτε ο Ταγκόπουλος στο *Νουμά*. Μετά την επιστροφή του από το Παρίσι (1909), θεωρείται πια μαλλιαρός και δημοσιεύει στο *Νουμά* τις «Σπασμένες Ψυχές». (Αύγουστος 1909 - Φλεβάρης 1910). Με το πέρασμα του χρόνου οδηγείται σε όλο και πιο ακραίες δημοτικιστικές θέσεις, στρατευόμενος στο χώρο των προοδευτικών γλωσσικών και κοινωνικών δυνάμεων (Το 1909, γίνεται πρόεδρος του συλλόγου των Δημοτικιστών Χανίων «Σολωμός». Το 1910, γραμματέας του Εκπαιδευτικού Ομίλου. Το 1913-1915 γράφει στη δημοτική σχολικά βιβλία για το δημοτικό). Το αποκορύφωμα αυτής της γλωσσικής εξέλιξης, βρίσκεται στην Οδύσσεια. Βλέπε αναλυτικά P. Bien, ο.π., 151 - 192.

28. Αναφορά στον Γκρέκο, 108.

29. Ο Θ. Φραγκόπουλος στο άρθρο του «Ο Καζαντζάκης και το ύψιστο «στοίχημα...»

Νέα Εστία, 102 (χριστ. 1977), 44-57 του αποκαλεί «Βοτανιστή της Ελληνικής γλώσσας».

30. Βλέπε Α. Τσοπανάκη, «Η γλώσσα και το λεξιλόγιο του Ν. Καζαντζάκη», *Νέα Εστία*, 102 (χριστ. 1977), 65-73.

31. Βλέπε Ν. Ανδριώτη, «Η γλώσσα του Καζαντζάκη», *Νέα Εστία*, σσ. (χριστ. 1959), 90-95

32. Βλέπε Θ. Φραγκόπουλος, ο.π., 50

33. Βλέπετε P. Bien, ο.π., 255-256.

34. Κατά τη δική του ομολογία (στο τέλος της Οδύσσειας εκδ. Πυρσού και πριν απο το γλωσσάριο) «...πέντε ή έξι μοναχά [λέξεις] αναγκάστηκα να φτιάξω: ασπροπόταμος (Γαλαξίας), βοράστρι (άστρο της τραμουντάνας), βοδάλαφο (τάραντρος), ιεροβούβαλος (ιπποπόταμος), χεραγκαλιά (αλαμπρασέτα)». Βλέπε: Α. Τσοπανάκης, ο.π., 67.

35. Δεν πρόκειται λοιπόν για περίπτωση ακραίου δημοτικιστή (P. Bien, 149) ούτε ψυχαριστή (Ν. Ανδριώτης, 90), αλλά για εντελώς συγκεκριμένη ιδιάζουσα περίπτωση.

36. Βλέπε: Ν. Ανδριώτης, ο.π., 92

37. Βλέπε: Κλ. Λεονταρίτου, 180.

38. Βλέπε: P. Bien, 221.

39. Πρόκειται δηλαδή για τη γλώσσα μιάς επικής συνείδησης, που αντιμετωπίζει τον κόσμο μ' ένα σχεδόν πρωτόγονο βλέμμα.

40. Ο Θ. Φραγκόπουλος (ο.π., 50-51), αποδίδει αυτόν τον γλωσσικό εξτρεμισμό στον απόλυτο χαρακτήρα της σκέψης του και στην αντίδραση του στο γλωσσικό συμβιβασμό των υπόλοιπων δημοτικιστών. Ο P. Bien (ο.π. 254, 261), θεωρεί πως αυτή η ακραία γλωσσική έκφραση, χάνει συχνά την αναφορά της ως προς την ουσία της σκέψης του. Διακρίνει λοιπόν μιαν «ανισορροπία» μεταξύ «signifiant/signifié» ιδίως στην Οδύσσεια, που όμως κατά τη γνώμη του - ξεπερνιέται με τα μεταγενέστερα κείμενα του. Σ' αυτά (κύρια στη μετάφραση της «Ιλιάδας» και τα μυθιστορήματά του), φτάνει σε μιαν απόλυτη κυριαρχία πάνω στη γλώσσα και επιτυχαίνει μιαν ισορροπία μεταξύ έκφρασης - μηνύματος.

Κατά την άποψη μας, δεν πρόκειται για «γλωσσικό συμβιβασμό», «προϊόν μακρόχρονου παροξυσμού που φτάνει στον κατευνασμό του τα ύστατα χρόνια» (Φραγκόπουλος, ο.π., 51), ούτε για «γλωσσική υποχώρηση» εξαιτίας συγκεκριμένων ιστορικών συγκυριών (P. Bien, ο.π., 224-229). Αντίθετα, πρόκειται για φυσιολογική εξέλιξη της γλώσσας και διαφοροποίησή της ανάλογα με το πεδίο αναφοράς (contexte). Ενώ δηλ. στην Οδύσσεια έχουμε ποιητικό λόγο, που για να λειτουργήσει έχει ανάγκη από εικόνες, σχήματα και μεταφορές (επομένως λεξιλογικό πλούτο), στα μυθιστορήματα ο πεζός λόγος μπορεί ν' αποδοθεί πιά απλά. Ακόμα, στην Οδύσσεια, η λέξη είναι το παν, αφού η γλώσσα ταυτίζεται με την ουσία, πράγμα που δε συμβαίνει στον ίδιο βαθμό με τα υπόλοιπα έργα του. Γι αυτό, διαφαίνεται μοιραία μια γλωσσική υποβάθμιση στα έργα που ακολουθούν την Οδύσσεια, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως υπάρχει κάποιου είδους «υπαναχώρηση» στις γλωσσικές πεποιθήσεις του.

41. Τη μακρόχρονη αυτή διαδικασία της εκφραστικής του αναζήτησης, χαρακτηρίζουμε ως «διαλεκτική πορεία», γιατί διαπιστώνουμε τη λειτουργία του διαλεκτικού σχήματος θέση - αντίθεση - σύνθεση.

Σ' ένα πρώτο λοιπόν «προσυνειδησιακό» επίπεδο, χρησιμοποιεί τη γλώσσα, στην ακαθάριστη μικτή μορφή της. Με τη συνειδητοποίηση του αδιεξόδου στο οποίο οδηγεί ο λόγος, την αρνείται και με το χορό προσπαθεί να παρουσιάσει «αλεκτικά» τη σκέψη του. Αυτή είναι η αρνητική στιγμή στο πρώτο διαλεκτικό βήμα. Διαπιστώνοντας όμως τα περιορισμένα πλαίσια αυτού του «langage d' action», προχωρεί στο μύθο και το σύμβολο, που αποτελούν τη σύνθεση. Με αφετηρία αυτά σ' ένα δεύτερο διαλεκτικό επίπεδο, έρχεται με τη συνειδητοποίηση της εκφραστικής τους ανεπάρκειας ν' αρνηθεί την ήδη υπάρχουσα θέση και να προχωρήσει στην τελική σύνθεση του σχήματος, την προσωπική - σημαντική του γλώσσα.

ΑΝΤΑ ΚΑΤΣΙΚΗ - ΓΚΙΒΑΛΟΥ

ΤΑ ΣΑΤΙΡΙΚΑ ΓΥΜΝΑΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΩΣΤΗ ΠΑΛΑΜΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

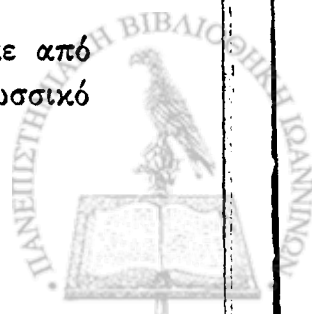
Ο Κωστής Παλαμάς αποτέλεσε μια ρωμαλέα πνευματική φυσιογνωμία, που κυρίαρχησε περισσότερο από μισό αιώνα στην πνευματική ζωή της Ελλάδας, μια φυσιογνωμία που η επιρροή και ο απόηχος του έργου της φθάνουν ολοζώντανα ως τις μέρες μας.

Ο Κωστής Παλαμάς εγκαινίασε μια νέα εποχή στη νεοελληνική ποίηση, αλλά ταυτόχρονα εξέφρασε, με μια βαθειά ευαισθησία και δυναμική, την ιστορική εξέλιξη του τόπου και του καιρού του. Πρωταγωνίστησε στην καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας, υποστήριξε θερμά τις νέες ιδέες που γέννησε η εποχή, και έγινε ο δημιουργικός εκφραστής τους μέσα στο ίδιο το έργο του.

Εκείνο όμως το στοιχείο που χαρακτηρίζει τη δημιουργική του πορεία, και αναδύεται μέσα από το έργο του είναι ο οργανικός, ο συνεκτικός δεσμός της πορείας αυτής με τα γεγονότα και τις ιστορικές εξελίξεις της εποχής του. Ο Παλαμάς έζησε όλη την εθνική, οικονομική, πολιτική, κοινωνική, ηθική τελμάτωση της χώρας στην τελευταία περίοδο του 19ου αιώνα. Γνώρισε, στις πιο σκληρές μορφές και λειτουργίες του, όλο το πλέγμα των ξένων και επιχώριων εξουσιών και δομών, που στάθηκαν ανυπέρβλητο εμπόδιο στην προσπάθεια του Έθνους να ανορθωθεί. Έζησε στην καθημερινή της έκφραση την προγονοπληξία και την απαιδευσία. Συγκλονίστηκε από την εθνική ντροπή της ήττας του 1897, βίωσε ο ίδιος την ήττα αυτή στις πιο πικρές και τυραννικές της μορφές σαν ένα γεγονός που σημάδεψε καθοριστικά τη ζωή του και τη δημιουργία του.

Την αγωνία, την πικρία του, την απογοήτευσή του για την υπάρχουσα πραγματικότητα, αλλά ταυτόχρονα και τη διαίσθηση και γνώση ότι πρέπει να ξεπεράσουμε την πραγματικότητα αυτή, έκφρασε μέσα από τη σατιρική φόρμα κύρια στα Σατιρικά Γυμνάσματα που γράφτηκαν το 1907 και το 1909, δηλ. κατά την γονιμότερη, ποιητική του περίοδο, και στους Λύκους που γράφτηκαν το 1922.

Το χρονικό διάστημα της δεκαετίας του 1897-1907 σφραγίστηκε από το μεγάλο φανατισμό και τις βίαιες αντιπαραθέσεις γύρω από το γλωσσικό

ζήτημα και την «καπηλεία της αρχαιότητας» που συνδεόταν άμεσα με το γλωσσαμυντορισμό. Η απαθλίωση της πολιτικής ζωής, η εθνική και κοινωνική υποβάθμιση, η ψυχική κατάπτωση, διαμόρφωναν ένα «χώρο» ζωής και δράσης που ήταν ανυπόφορος για τον ποιητή και προκάλεσε την οξύτατη αντίδραση και την εξέγερσή του. Ο πόνος, η πικρία και η απογοήτευση για το άθλιο παρόν συναντήθηκαν με την αγωνία, την επιθυμία και την ελπίδα για το ξεπέρασμα της αθλιότητας, για μια πορεία εθνικής ανόδου και εκφράστηκαν σε μια άκρατη πολεμική, σε ένα χωρίς οίκτο και όρια μαστίγωμα που στράφηκε χωρίς διακρίσεις κατά της πολιτικής και πνευματικής ηγεσίας του καιρού του, κατά της αντίληψης της εύκολης ζωής, της ιδιοτέλειας, της ευτέλειας, του ατομικού συμφέροντος. Αυτό ήταν και το γενικό πλαίσιο που καθόρισε το περιεχόμενο και τη μορφή της Πρώτης Σειράς των Σατιρικών Γυμνασμάτων.

Η Δεύτερη Σειρά, που γράφτηκε τον Αύγουστο του 1909 συνέπεσε χρονικά με το στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί, που δεν ήταν παρά η κατάληξη ενός μεγάλου κινήματος διαμαρτυρίας των κοινωνικών ομάδων, που δεν ήταν διατεθειμένες να ανεχθούν άλλο την πολιτική της γενικής χρεωκοπίας. Υπήρχε διάχυτη η τάση των ανερχόμενων τότε αστικών στρωμάτων για μια πορεία εθνικής ολοκλήρωσης, για τον εκσυγχρονισμό του Κράτους, για την προώθηση κοινωνικών μεταρρυθμίσεων, ώστε να εξαλειφθούν οι επιβιώσεις της φεουδαρχίας από τα κυριότερα στοιχεία της εθνικής ζωής (πολιτική, στρατός, παιδεία). Μέσα σ' αυτή τη φορτισμένη, από τη λαϊκή δυσφορία, ατμόσφαιρα ο Παλαμάς νιώθοντας αυξημένη τη δική του ευθύνη, αλλά και προαισθανόμενος ότι αυτή η λαϊκή δυσφορία μπορούσε να οδηγήσει σε κάποιο διέξοδο, σε κάποιο στόχο, που γινόταν σιγά - σιγά ορατός, αντέδρασε με περισσότερη οργή και επαναστατικότητα - συγκριτικά με τα Σατιρικά της Πρώτης του Σειράς - στην αποδιαρθρωμένη πολιτική ζωή, στη χαλάρωση.

Στα Σατιρικά Γυμνάσματα του 1909 εκφράζει το σαρκασμό και την οργή του εναντίον όλων των κίβδηλων αξιών. Στρέφεται ιδιαίτερα εναντίον ορισμένων στρωμάτων, των οποίων τη νοοτροπία, την κοινωνική συμπεριφορά, την ιδιοτέλεια και τον ξεπεσμό θεωρεί εμπόδιο για την εθνική ανάταση, για το ιστορικό άλμα που προετοιμαζόταν να πραγματοποιήσει η πατρίδα μας. Στην έκφρασή του το λεκτικό των Γυμνασμάτων αυτών παίρνει καθαρά τη μορφή της πολεμικής αρθρογραφίας και χαρακτηρίζεται από την οξύτητα και τον φραστικό ρεαλισμό της καθημερινής συναλλαγής, της αγοράς, του καφενείου.

2. Η ΜΟΡΦΗ ΤΩΝ ΣΑΤΙΡΙΚΩΝ

Τα Σατιρικά Γυμνάσματα περιλαμβάνουν 44 ομοιόμορφα ποιήματα από τα οποία τα 20 ανήκουν στην Πρώτη Σειρά. Αποτελούνται από 4 τρίστιχες ενδεκασύλλαβες στροφές και ένα ξεχωριστό στίχο στο τέλος. Το είδος του μέτρου και του στίχου το δανείζεται ο Παλαμάς από το Δάντη

για σένα πήρα

το τρίστιχο απ' την Κόλαση του Δάντη! (Α, 19)¹

Τὰ Σατιρικά Γυμνάσματα δεν περιέχουν στοιχεία διακωμώδησης, αφού σκοπός του ποιητή δεν είναι απλά η γελοιοποίηση ανθρώπινων τύπων ή καταστάσεων κατά το πρότυπο του Σουρή ή του Λασκαράτου. Η σάτιρα του Παλαμά, λοιδορεί, σαρκάζει, αλλά το επικυρίαρχο στοιχείο είναι ο πόνος, η αγωνία για την εθνική υποβάθμιση, γιαυτό κι ο σαρκασμός είναι πικρός και τυραννικός, ώστε να θίξει και να εξευτελίσει τον κόσμο της διαφθοράς και του ξεπεσμού. Γιατί ένας τέτοιος κόσμος την απλή διακωμώδηση θα την αφομοίωνε, θα την μετέτρεπε σε όπλο κοινωνικής προβολής. Μόνο η χωρίς οίκτο πολεμική, πιστεύει ο ποιητής, μπορεί να έχει κάποιο αποτέλεσμα απέναντι στην αδιαφορία, την κατάπτωση, τη σήψη.

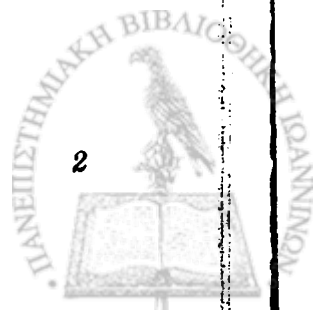
Την πολεμική σάτιρα του Παλαμά επιστέφει ο λυρισμός. «Ο Λυρισμός πλέκει συντροφιά με το διασυρμό» λέει ο ποιητής στην Ποιητική του². Και από το πρώτο κιόλας ποίημα της Σειράς αυτής τονίζει την ανάμειξη των δύο αυτών στοιχείων, που τα θεωρεί χαρακτηριστικά της ποίησης του Αρχίλοχου στον οποίο αναφέρεται όλο το γύμνασμα:

Στόνα χέρι την απολλώνια λύρα
και στ' άλλο τ' ουρανού τ' αστροπελέκι. (Α,1)

Το κράμα αυτό του λυρισμού και της οργής αποτελεί μια διαλεκτική ενότητα που μετατρέπει την «πικρή οργή» της πρωτόγονης αντίδρασης σε «λυρική οργή» του ποιητή. Λυρισμός και οργή συγκροτούν ένα ενιαία δυναμικό στοιχείο, που όχι μόνο αποφεύγει το σκόπελο μιας στείρας πολεμικής ή της δημοσιογραφικής σάτιρας αλλά και αναδεικνύει μορφή και περιεχόμενο σε μια ανώτερη σύνθεση που αξιοποιεί με τον πιο κατάλληλο τρόπο καθένα από τα δύο στοιχεία.

Το πολεμικό, το ανελέητο στοιχείο της σάτιράς του, αποκαλύπτει ο ίδιος ήδη από τα πρώτα του ποιήματα:

Σίδερο ο στίχος για να τον πυρώνης.
Σημάδεψε και τρύπησε και δείρε,
τα νύχια σου, αϊτού νύχια· σκούξε, γκιώνης. (Α, 3)

Ενώ στα Σατιρικά Γυμνάσματα του 1909 επισημαίνει ότι το στίχο του «τον αμολά φασκέλωμα στα μάτια των ανθρώπων» (B, 18) και σε άλλη περίπτωση τον χαρακτηρίζει «μχύρο θυμό» (B, 6). Μέσα από την επιθετική και αμείλικτη αυτή στάση διαφαίνεται ο διπλός στόχος του ποιητή. Η αποκάλυψη της ίδιας της αλήθειας «ζήσε και με τον ήλιο ανοιχτομάτης» (A,2) αποτελεί τον ένα στόχο, ενώ παράλληλα ο εξευτελισμός, η ταπείνωση του αντικειμένου της σάτιράς του αποτελεί το δεύτερο στόχο:

δε φτάνει
να λάμπ' η αλήθεια· πρέπει και να σφάζη.
Ο λόγος, που χτυπά και που θυμώνει,
ριζώνει και της γης την όψη αλλάζει. (B, 13)

3. ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ. ΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΣΑΤΙΡΑΣ

Ο ίδιος ο ποιητής αναφερόμενος στα Σατιρικά του Γυμνάσματα αποκαλύπτει στην Ποιητική του ότι «ενώ αρχίζουν με πρόθεση να χτυπήσουν πρόσωπα και αντικείμενα σε ωρισμέν' απάνου συνταρακτικά ζητήματα πολιτικά και κοινωνικά, όσο προχωρούν τραβιώνται από στοχαστικές γενικότητες και υπονοητικές εικόνες»³. Η ομολογία του ίδιου του Παλαμά αναδεικνύει λοιπόν το πολιτικό και κοινωνικό περιεχόμενο των σατιρικών του, που δεν εξαντλείται όμως σε επικαιρικές πολεμικές ή επισημάνσεις, αλλά εμπεριέχει και τους βαθύτερους φιλοσοφικούς του στοχασμούς, τις ισχύουσες αξίες ζωής για τον ποιητή, τα απώτερα του οράματα.

Μια τέτοια θεώρηση εξειδικεύει και προσδιορίζει το στοιχείο της αμείλικτης κριτικής στο επίκαιρο και στο συγκεκριμένο, χωρίς όμως να το αποσυνδέει από τις γενικότερες κοινωνικές και ιστορικές εξελίξεις. Γι' αυτό παρ' όλο που οι στόχοι, τα αντικείμενα της σάτιρας του Παλαμά είναι συγκεκριμένα (ηγεσία, αξίες, θεσμοί) εν τούτοις η κριτική του διάσταση εκτείνεται πέρα από αυτά, τα συγκαταλέγει στις γενικότερες κοινωνικές και ιστορικές διεργασίες που δημιουργούν την πνευματική υποβάθμιση. Στα Σατιρικά Γυμνάσματα διαδηλώνεται μια στάση ρήξης προς τα παραδοσιακά στοιχεία της κοινωνίας που εκφράζεται με την καταγγελία, από τον ποιητή, κάθε υπεύθυνου για την εξαθλίωση της πατρίδας ανεξάρτητα από τάξεις, θεσμούς, κοινωνική θέση, ενώ το αίτημα της κάθαρσης της κοινωνίας είναι κυρίαρχο.

Πούθε κρατεί του κάθε αχρείου η σκούφια
κράχ' το με λόγια που να ξεσκεπάζουν·

.....

· Όλα, πρόσωπα, τζάκια, τούτα, εκείνα,
τα δεφτέρια μας άνοιξε ολονών
και το στόμα σου διάπλατο, κι αρχίνα

και ψάλλε τα νεκρών και ζωντανών,
νοικοκυρέων και κατεργαρέων,
και των αρχόντων, και των πιο τρανών

(Α, 4)

Πρωταρχικός όμως στόχος του ποιητή γίνονται οι τύραννοι: «Του τύραννου συντρίψτε τους χαλκάδες» (Α,9) και για το σκοπό αυτό αναζητά το νέο τυραννοκτόνο. (Α,11).

Με τη γενική αυτή καταγγελία και στάση για την κατάλυση της τυραννίας, της αχρειότητας και της διαφθοράς, αποκαλύπτονται μέσα από το έργο του ποιητή οι συγκεκριμένοι φορείς του πνεύματος της αποσύνθεσης και του ξεπεσμού.

Αν θελήσουμε να σχηματοποιήσουμε τις κατηγορίες των προσώπων, θεσμών ή φορέων προς τους οποίους στρέφεται η κριτική του Παλαμά μπορούμε να καταλήξουμε στην ακόλουθη κατάταξη:

α) Το θεσμό της μοναρχίας

β) Την ηγεσία του τόπου, πολιτική και πνευματική

γ) Τους προγονόπληκτους, προγονοκάπηλους και τους πατριδοκάπηλους, είτε ανήκουν είτε όχι στην πολιτική και πνευματική ηγεσία.

δ) Ορισμένες επαγγελματικές ομάδες των ανερχόμενων αστικών στρωμάτων.

ε) Το «ράθυμο όχλο», όπως τον χαρακτηρίζει ο ίδιος, που δεν αντιδρά στον ξεπεσμό.

ΕΙΔΙΚΟΤΕΡΑ

α) Όσο αφορά τη μοναρχία, ο Παλαμάς την περιλαμβάνει μέσα στο γενικό γκρέμισμα των αξιών που προτείνει. Στα Σατιρικά Γυμνάσματα, η αντιμοναρχική του στάση μπορεί να χαρακτηριστεί η πιότερη σε σύγκριση με την οξύτητα που περιείχαν οι πρώτες του δημοσιογραφικές σάτιρες της περιόδου 1881-83.

Παραθέτοντας τους θεσμούς που κατά τη γνώμη του οδηγούν στη διάλυση του Κράτους, στην διαφθορά, στη πτώση των αξιών-και η μοναρχία προτάσσεται σ' αυτή την παράθεση - ο ποιητής απευθύνεται στον Κολοκοτρώνη και ζητά τη γνώμη του. Η απάντηση του ήρωα του '21 «τσεκούρι και φωτιά» (Α, 17) αποτελεί την πρόταση του Παλαμά για την κατάργηση της μοναρχί-

ας, όπως και των άλλων θεσμών, που όπως είναι οργανωμένοι, οδηγούν στην αποσύνθεση και στην κατάρπτωση του Έθνους.

Σε μια παρόμοια αναφορά στο τελευταίο ποίημα της δεύτερης σειράς ο ποιητής επανέρχεται κατηγορηματικός:

— Τα παλάτια. Κι' αυτά; —Και τι με τούτο;
Κάμπους για τέντες θέλουμε· γκρεμίστε (B, 24)

β) Η πολιτική και πνευματική ηγεσία αποτελεί τον κύριο στόχο της κριτικής του. Με τους οξείς χαρακτηρισμούς «φασουλήδες της πολιτικής» και «μανταρίνους της γραμματικής» (B, 1) προσδιορίζει τη βουλευτοκρατία που συνδυάζεται με τη συναλλαγή και το ρουσφέτι, και το στείο δασκαλισμό κληρονόμο και φορέα της αρχαιομανίας και της προγονοπληξίας σαν κύριους παράγοντες της καθολικής πνευματικής κατάρρευσης.

Τα κεφάλια του Γένους και του Κράτους.
Ο βουλευτής κι ο δάσκαλος. Τα πιάσαν
όλα τα πόστα! Νους, καρδιά, δικά τους.

Δέσαν το νου· την καρδιά τη ντροπιάσαν.
Να το ρουσφέτι να κ' η ελληνικούρα,
τ' άρματά τους. Με κείνα μας χαλάσαν.

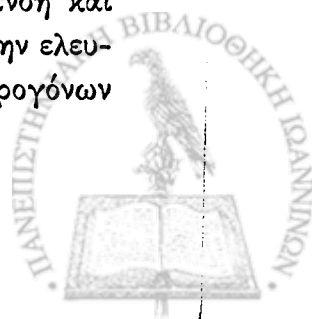
Η σκέψη νούλα. Η Τέχνη, πατσαβούρα.
Ο ψευτοαττικιστής κι ο ψυφοφόρος. (B, 6)

Ενώ παράλληλα διακωμωδεί το ιδανικό των τότε κυβερνώντων.

Να η Ελλάδα! Αρσακιώτισσα δασκάλα,
με λογιώτατους παραγιομισμένη. (B, 3)

Στο πεδίο αυτό της κριτικής οργής εκφράζεται όλος ο πόνος του πνευματικού ανθρώπου, το πάθος μιας στοχαστικής συνείδησης και ενός αστεύρου πατριωτισμού, μπροστά στο καθολικό αδιέξοδο που επισωρεύει μια ανάξια πνευματική και πολιτική ηγεσία.

γ) Με την ίδια οργή και οξύτητα καταφέρεται ο Παλαμάς κατά της άκριτης και δουλικής υποταγής σ' ένα αφηρημένο αρχαίο ιδανικό, γιατί αυτό ναρκοθετεί και αποδυναμώνει τις εθνικές δυνατότητες. Μια τέτοια αντίληψη που θέλει να αναστρέψει την ιστορική πορεία, μέσα από ένα άγονο μιμητισμό, εμποδίζει στην ουσία και τα πιο ζωντανά και δημιουργικά στοιχεία του παρελθόντος να συγχωνευθούν στο νέο πνεύμα ζωής, για να δώσουν νέα πνοή και ιδανικά. «Αι σκιαί των προγόνων δεν αφήκαν να εργασθώμεν με όλην την ελευθερίαν και με όλην την φροντίδα και την αγωνίαν του στερουμένου προγόνων

προς βαθμιαίαν δημιουργίαν μιας ιστορίας ιδικής μας, πλάσματος των χειρών μας, πνοής εκ της πνοής μας. Αι σκιαί των προγόνων την αφήκαν την ιστορίαν μας ραχητικήν»⁴, τονίζει γεμάτος πικρία ο ποιητής το 1897· και το 1907 επαναλαμβάνει

Τρανοί κι αν είναι οι τάφοι, τάφοι θάναι (Α, 5)

Μπροστά η ζωή, κι όποια ζωή· το πίσω
πάντα είν' αστένεια κ' είναι χαλασμός· (Α, 18)

Η απουσία της ολοκληρωμένης εθνικής συνείδησης, μετατρέπει τους απογόνους σε άκριτους μιμητές κάθε άξιου ή ανάξιου προγονικού προτύπου, το οποίο καταλήγει τελικά σε αντικείμενο εμπαιγμού εξ αιτίας της αναξιότητας των απογόνων.

Όμηρους, Αρχιμήδες, Αχιλλήδες,
.....

Καποδίστρηδες, Διάκους Κοραήδες.

Όλα φκιάστα γκιουβέτσι και σαλάτα,
να και το ρετσινάτο στην ταβέρνα,
και τα βιολιά, και ρίζου τους και φάτα.
Κέρνα, ρούφα, ξεφάντωνε, και ξέρνα!

(B,2)

δ) Η ενδυνάμωση των θεσμών και των λειτουργιών, που οδηγούν στις πρώτες συγκροτημένες μορφές του Ελληνικού Κράτους, παράλληλα με τις ανοδικές εξελίξεις της ελληνικής οικονομίας, που έχουν σαν αφετηρία το 1875—δηλ. ξεπέρασμα του εμπορευματικού σταδίου, δημιουργία πρώτων βιομηχανικών μορφών, πιστωτικού συστήματος, κ.λ.π.—τροποποίησαν σημαντικά τις σχέσεις των κοινωνικών ομάδων. Ο αστικός πληθυσμός έφτασε στο ένα τρίτο του συνολικού πληθυσμού στις αρχές του 1900 ενώ ένα νέο πλήθος κοινωνικών στρωμάτων και επαγγελματικών ομάδων ήρθαν να στελεχώσουν νέες επιστημονικές ή και γραφειοκρατικές δομές.

Όμως τα στρώματα αυτά δεν μπόρεσαν ακόμη ν' αποκτήσουν κάποια αυτόνομη ιδεολογικο - πολιτική έκφραση, να δώσουν μια νέα ποιότητα, να δραματίσουν κάποιο θετικό ρόλο στην εθνική συγκρότηση. Αντίθετα εγκλωβίζονται στην κυρίαρχη κατάπτωση και διαφθορά και χρησιμοποιούν την ειδική επιστημονική και κοινωνική τους καταξίωση για να προσκομίσουν περισσότερα οφέλη.

Στ' ακάθαρτα κυλήστε μας του βούρκου,
και πιο βαθιά. Πατήστε μας με κάτι
κι από το πόδι πιο σκληρό του Τούρκου.

Διαβασμένοι, ντοτόροι, σπιρουνάτοι,
 ρασοφόροι, δασκάλιοι, ρουσφετλήδες,
 οικοπεδοφαγάδες, αβοκάτοι,

Κομματάρχηδες και κοτζαμπασήδες (B,1)

ε) Τέλος, από τη σατιρική του πένα δεν διαφεύγει ούτε ο αδιάφορος λαός. Θύμα της κυρίαρχης τάξης, αλλά και θύτης του εαυτού του ο λαός που δεν αντιδρά, δεν συλλαμβάνει την πορεία της εθνικής κατάπτωσης. Ή και αν συλλαμβάνει δεν έχει τις δυνάμεις να ανατρέψει την πορεία αυτή, αφήνεται μοιρολατρικά στην καθημερινότητα, αρκούμενος στη φτηνή πολιτικολογία του καφενείου, ενώ ταυτόχρονα αμέριμνος, σύμφωνα με τον ποιητή, βρίσκει τον εαυτό του στη διασκέδαση και στο γλέντι.

Κι ο Ρωμιός; Αφερίμ! Μυαλό; Κουκούτσι.
 Από τον καφενέ στην Πόλη μπαίνει,

του ναργελέ κρατώντας το μαρκούτσι. (B, 3)

Φαγοπότι, ξαπλωταριό, τα ίδια.
 Τα θέατρα, τις ταβέρνες, τα πορνεία,
 φάμπρικες, μπάνκες, σπίτια, αποκαΐδια,
 τ' ανταμώνει αττικώτατη αρμονία (B, 4)

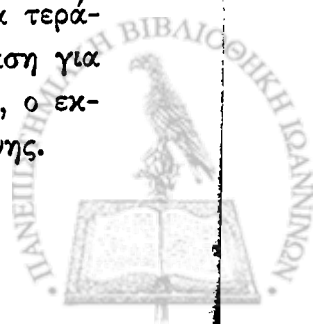
4. ΤΑ ΝΕΑ ΙΔΑΝΙΚΑ

Στην κρισιμότερη αυτή για την εθνική επιβίωση περίοδο που ακολούθησε την ήττα του 97, όπου ο οδοστρωτήρας της μικροπολιτικής ισοπέδωνε κάθε δημιουργική πρωτοβουλία, και η διαφθορά και η ανευθυνότητα αναδεικνύονταν σε αξίες ζωής, ο ποιητής αισθάνεται το τεράστιο κενό της εθνικής καθοδήγησης, και νιώθει ο ίδιος το χρέος να το αναπληρώσει, αν είναι δυνατόν, μέσα από το έργο του.

—Μάννα, είμ' εκείός που βλέπει όσα σε βλέπεις·
 στο πόδι σου το παραστρατισμένο

εγώ οδηγός· ακούμπησε· μου πρέπει. (A,7)

Ανοικτός δέκτης κάθε καινούργιου ρεύματος, φορτισμένος με μια τεράστια εσωτερική δυναμική, έτοιμη να μετατραπεί σε αναγεννητική δράση για την εθνική ανάταση ο Παλαμάς αποβαίνει ο προφήτης της γενιάς του, ο εκφραστής της ιστορικής της συνείδησης, ο αγωγός της εθνικής της ευθύνης.

Όμως η απογοήτευσή του είναι μεγάλη, γιατί τα αναγεννητικά του οράματα δεν βρίσκουν ανταπόκριση, δεν συνεγείρουν τις συνειδήσεις, αλλά απλά αγγίζουν το επίστρωμα της αδιαφορίας, της γενικής σήψης, της υποταγής.

Σάλεψε η σαΐττιά σου κάποια φύλλα,
και στο διάβα της μούγγρισε κι ο αέρας,
και τίποτ' άλλο.....

Σαν και πάντα, πιστό και πανηγύρι. (Α, 20)

Η απόγνωση από τη γενική αυτή αδιαφορία τον οδηγεί στην εσωτερική του κρίση. Ο κασσιανισμός που διαχέεται σ' ολόκληρο το ποιητικό του έργο, αποκαλύπτεται έντονος στα Σατιρικά του.

Σιχαίνομαι ό,τι ζη κι ό,τι πεθαίνει.

Κ' εμένα πιο πολύ κι απ' όλα πρώτα. (Β, 12)

Η οξύτατη διάστασή του με τον κοινωνικό περίγυρο, η άρνησή του ν' αποδεχτεί το λήθαργο και την απαθλίωση του κοινωνικού γίγνεσθαι, έχει σαν συνέπεια την απόρριψη των ιδεολογικών προτύπων της ανθρώπινης και κοινωνικής απελευθέρωσης.

Ιδεολόγοι και νιτερεσολόγοι,
.....

κι όσοι καταφρονητάδες

των όχλων,.....

κ' εσείς, των προλετάρων οι λαμπάδες,

κι όλοι, υπεράνθρωποι, άνθρωποι, ανθρωπίσκοι! (Β, 19)

Η καθολική του αυτή άρνηση δεν θεμελιώνεται σε μια καθορισμένη αντίληψη ή θεωρία κοινωνικής ζωής. Ο Παλαμάς προβάλλει όμως μέσα από τα Σατιρικά του κάποιες κατευθύνσεις που αχνοφέγγουν στο βάθος του ιστορικού ορίζοντα, και δεν έχουν στενό δεσμό με την πραγματικότητα του καιρού του. Υπάρχει ένα ιδεολογικό αδιέξοδο, ένα γενικό μόρφωμα αξιών και στόχων που δεν μπορούν να πάρουν τη μορφή συνεκτικού κοινωνικού Λόγου. Αντίστοιχα η γλωσσική διατύπωση των οραμάτων αυτών παραμένει αφηρημένη και γενική - «σημαίνει μια καινούργια θρησκεία με νέα καμπάνα» (Α, 8) «Άλλοι καιροί με νέους θεούς» (Β, 16). Μέσα από το γκρέμισμα των ερεισμάτων και των συμβόλων της εποχής του—παλάτια - εκκλησίες, αγάλματα, μνήματα—ο ποιητής προβάλλει το όραμά του: τα συντρίμμια τους να γίνουν «ρούγα πλατιά προς της μεγάλης θάλασσας τ' ασήμια, προς τα σμαράγδια του βουνού» (Β, 24).

Μέσα από τις φράσεις αυτές διαπιστώνουμε την απομάκρυνση από τις κοινωνικές μορφές της ζωής στην εποχή του, μια αναζήτηση προς αιώνιες και αμόλυντες φυσικές πηγές. Ίσως εκεί αναζητά ο ποιητής την ατιθάσευτη δύναμη, την ορμή της ζωής, την πηγή κάθε ομορφιάς που η φύση συμβολίζει. Η προβολή του ιδανικού της αιώνιας μορφής του αντικειμενικού κόσμου απέχει πολύ από κάποια συγκεκριμένη πρόταση ζωής και δράσης, ενός νέου κοινωνικο - πολιτικού συστήματος. Όμως ο ποιητής δεν επιδιώκει να παίζει το ρόλο του κοινωνικού επαναστάτη. Επιζητά να επανακαθορίσει τις αξίες και τις ιδέες της κοινωνίας, που θα πετύχουν σαν δρώσες δυνάμεις την πρόοδο και την αυτοκάθαρσή της από τη φαυλότητα και τη διαφθορά.

Από τις νέες αυτές έννοιες και αξίες που προβάλλει ο ποιητής, η παιδεία η επιστήμη και η δικαιοσύνη κρίνονται αδιαμφισβήτητες και αναντικατάστατες στην προσπάθεια για την εθνική ανάταση και την κοινωνική πρόοδο. Στο σημείο αυτό θα διαπιστώσουμε ότι παρά την απορριπτική του στάση απέναντι στα κυρίαρχα ιδεολογικά ρεύματα, ο Παλαμάς αποδέχεται επιλεκτικά τα στοιχεία τους εκείνα που τα θεωρεί προοδευτικά και χρήσιμα. Στις κυρίαρχες προτάσεις του διακρίνουμε μια έντονη επίδραση τόσο του διαφωτισμού όσο και της επιστημολογίας που διέτρεχαν ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο.

Θεωρεί ουσιαστική τη συμβολή της παιδείας στην κοινωνική ανόρθωση της πατρίδας. Η παιδεία, σύμφωνα με τη γνώμη του ποιητή, θα μπορέσει να συγκροτήσει το εθνικό και κοινωνικό στοιχείο, σε μια δυναμική και ενιαία έκφραση για να βαδίζει προς την εθνική του ολοκλήρωση. Οι στρατιωτικοί εξοπλισμοί δεν μπορούν να υποκαταστήσουν τη θεωρητική και πνευματική υπεροπλία.

Πολεμάς να στυλώσης, κυβερνήτη,
με τα καράβια και με τα φουσάτα
της Πολιτείας το σαλεμένο σπίτι.

Του κάκου ιδρώνεις, έμπα σ' άλλη στράτα,
Τον νου μας πρώτα στύλωσε και χτίσε,
και πρώτ' απ' όλα αλφαβητάρι κράτα.

Δάσκαλος γίνε, αλήθεια αν ήρωας είσαι. (Α, 5)

Η επιστημονική γνώση—που για τους άλλους λαούς αποτελεί ήδη κατάκτηση και δημιουργική εφαρμογή—για την Ελλάδα αποτελεί «μακρινό ξωτικό». Στη διερεύνηση των αιώνιων μυστηρίων της ανθρώπινης συνείδησης, στην κατάκτηση των φυσικών φαινομένων μέσα από την εμπειρική γνώση και εφαρμογή, ο Παλαμάς διακρίνει τις σταθερές βάσεις που προσφέρει ο επιστημονικός θετικισμός—τον οποίο ταυτίζει με την αλήθεια—για την κατάργηση της πρόληψης και της θρησκευτικής αλλοτρίωσης.

-Τις εκκλησίες; - Μην τρέμετε· γκρεμίστε
Για τους ναούς της Επιστήμης τόπο!—(B, 24)

Τέλος τη Δικαιοσύνη ο ποιητής τοποθετεί στην κορυφή των ηθικών αξιών της ιδεατής του Πολιτείας. Η δικαιοσύνη δεν αντικαθιστά ούτε αντιπαρατίθεται προς άλλες ισχύουσες μέχρι τότε αξίες, όπως συμβαίνει με την παιδεία και την επιστήμη. Όμως θεωρείται ανώτερη από την Ομορφιά, την Αγάπη και την Καλοσύνη, με την έννοια ότι εμπεριέχει όλα τα στοιχεία τους.

Μόνη άσφαλτη, όλη μάτι, ω Δικιοσύνη,
όλη αντρεία, όλη θύμηση, όλη νους! (A, 16)

Το σημαντικό έργο της πραγμάτωσης των αξιών αυτών αναθέτει ο Παλαμάς στους νέους. Αυτοί θα μπορέσουν να υιοθετήσουν τις νέες ιδέες, να τις μετατρέψουν σε αναγεννητική ώθηση για την ανόρθωση της πατρίδας. Ο ποιητής στρέφεται στη «χρυσή νιότη» και την προτρέπει να σπάσει τις αλυσίδες της τυραννίας, να προχωρήσει—πέρα από την αυταπάτη μιας εύκολης νίκης—σε ένα συνεχή αγώνα. Τα δεσμά του αγώνα αυτού, «οι νέες αλυσίδες» του ποιητή, δεν είναι παρά τα νέα ιδανικά: Αλήθεια, Ωραιότητα, Ταπεινοσύνη, Γνώση, Υπακοή (A,9). Αυτά τα ιδανικά θα πρέπει ν' αποτελέσουν τους νέους κανόνες ζωής και για τα άτομα και για το σύνολο, να γίνουν καθημερινή δράση και συμπεριφορά του κάθε πολίτη.

Όμως ο Παλαμάς φαίνεται να διακατέχεται από ένα ιστορικό δίλημμα, στην προσπάθειά του για να καθορίσει τον τρόπο της αποτελεσματικής δράσης του για την πραγμάτωση των αξιών και των ιδανικών του. Ο ποιητής προτείνει στο έργο των Σατιρικών του δύο ζεύγη δημιουργικών μέσων. Το ένα ζεύγος είναι η ηρωϊκή πράξη σε σύγκριση με το διαφωτιστικό λόγο και το δεύτερο ζεύγος αποτελεί η Λογική (Νους) με το Συναίσθημα (Καρδιά).

Ο Παλαμάς αμφιταλαντεύεται να καθορίσει την απόλυτη αξία της κάθε μιας έννοιας στα δύο ζεύγη. Το γεγονός ότι τις αντίθετες αυτές έννοιες τις αναπτύσσει σε ποιήματα, όπου το ένα ακολουθεί αμέσως το άλλο υποδηλώνει ίσως όχι τόσο μια αδυναμία της τελικής επιλογής, όσο την επισήμανση της διαλεκτικής ενότητας ή της συμπληρωματικότητας που διαβλέπει ο Παλαμάς στις έννοιες αυτές.

Στο πρώτο ζεύγος ποιημάτων (B, 15-B,16) αντιπαρατίθεται ο ηρωϊσμός στο διαφωτιστικό Λόγο. Ο ήρωας, η ηρωϊκή πράξη αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη για τις προηγούμενες ιστορικές εποχές. Ο Παλαμάς συχνά επικαλείται τις ηρωϊκές μορφές του 21 θέλοντας να προβάλει το απαράμιλλο στοιχείο της ηρωϊκής δράσης, αλλά και να ανατρέξει σε κάποια πρότυπα πατριωτικής συνείδησης και ηθικής στάσης, που απουσιάζουν από την εποχή

του. Όμως ταυτόχρονα και ο Λόγος, η συμβουλή, η προτροπή αποτελούν κύριο μέσο για την ανάταση, την αναγέννηση της πατρίδας.

Βάλτε της βίας τα δαμασκιά στη θήκη,
θαματούργα στη γη της αρμονίας
του Λόγου το σπαθί· σ' εσένα η νίκη.

Το φως. (B, 16)

Ένας τέτοιος τονισμός της δραστηκής επενέργειας του λόγου θα πρέπει να συνδυασθεί και με τη συνείδηση που είχε ο Παλαμάς για την ηγετική αποστολή του στον πνευματικό χώρο, για τη σπουδαιότητα της πνευματικής του δράσης: «Κ' εγώ προφήτης του Ησαΐας (B, 16).

Στο δεύτερο ζεύγος ποιημάτων (B, 20 - B, 21) η Λογική αντιπαράτίθεται στο συναίσθημα. Είναι η εποχή όπου η νοησιαρχία κυριαρχεί. Κύριος μοχλός κάθε ενέργειας προσδιορίζεται ο νους:

μόνος ο νους υπάρχει ο κυβερνήτης.
Όλα στέρφα στη ρίζα κάθε γένας

ο νους σοφός, ποιητής, ήρωας, προφήτης. (B, 20)
και αναφέρεται ο Παλαμάς (στο νου το διαλεγμένο τον ένα, τον αριστοκράτη» προβάλλοντας υπαινικτικά την επίδραση της νιτσεικής θεωρίας που αναμφισβήτητα τον είχε επηρεάσει.

Παρ' όλο όμως αυτό τον φανερό προσανατολισμό, ο ποιητής ζητά να συνδεθεί με το ζωντανό κόσμο του συναισθήματος, να αποδείξει ότι η καθημερινή ανθρώπινη έκφραση περικλείει τη δυναμική της δημιουργίας. Ο νους μόνος δεν αρκεί:

Φιλόσοφος ο νους, νεφελοχτίστης.

.....

Και η καρδιά καταχτήτρα και τ' αδράχτι
κρατεί της Μοίρας. (B, 21)

Η σάτιρα, λοιπόν, του Παλαμά είναι το γκρέμισμα των όσων υπάρχουν για να προβάλει ο κόσμος του ποιητή που καθορίζεται από την αγάπη για τον τόπο του. Παρακολούθησε βήμα προς βήμα την πορεία της εποχής αυτής—δηλ. της ανόδου της αστικής τάξης—συνέλαβε τα αιτήματά της και ήταν ο κύριος εκφραστής της στον πνευματικό τομέα. Εξέφρασε την αγωνία του κοινωνικού γίνεσθαι της εποχής μπρός στην ανάγκη μιας ανάτασης, μιας εξόδου απ' την εθνική κρίση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Οι παραπομπές γίνονται στα Σατιρικά Γυμνάσματα, 'Απαντα Κωστή Παλαμά τ. 5, σ. 229-274. Α = Πρώτη Σειρά, Β = Δεύτερη Σειρά. Ο αριθμός δηλώνει το αντίστοιχο ποίημα.
2. Κωστή Παλαμά, Η ποιητική μου, τ. 10 σ. 50δ.
3. Κωστή Παλαμά, ο.π. σ. 463
4. Κωστή Παλαμά, 'Απαντα, τ. 15, σ. 445. Απόσπασμα απο κείμενο στην εφημερίδα «Ακρόπολις Εσπερινή», 1 Ιουν. 1897.

Α. Ι. ΘΑΒΩΡΗ

ΟΙ ΤΟΝΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΠΝΕΥΜΑΤΑ*

Το μικρό αυτό δημοσίευμα είχε γραφεί ως απάντηση άρθρου του συναδέλφου καθηγητού της Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν κ. Γ. Μπαμπινιώτη με τὸν τίτλο (- λογοπαίγνιο): *Δασειδαιμονίες ἢ προτοῦ διώξουμε τὰ κακὰ πνεύματα*, πὺ δημοσιεύτηκε στὴν ἐφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ στὶς 25-1-1982. Τὴν ἀπάντησή μου αὐτὴ τὴν ἔστειλα ἀμέσως τότε στὴν ἐφημερίδα, ἡ ὁποία ὅμως, γιὰ ἄγνωστους σὲ μένα λόγους, δὲν τὴν δημοσίευσε. Ἐπειδὴ ὅμως πιστεύω ὅτι ὅσα ἔγραψα ἔχουν καὶ τώρα γενικότερο ἐνδιαφέρον καὶ θὰ εἶναι ἴσως χρήσιμα στοὺς συναδέλφους φιλόλογους ἐκπαιδευτικούς τὸ θεώρησα σκόπιμο νὰ δημοσιευθοῦν στὰ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ. Ἐπίσης νομίζω σκόπιμο νὰ προταχθεῖ τὸ ἄρθρο τοῦ κ. Μπαμπινιώτη, ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ μπορέσει νὰ παρακολουθήσει τὸν διάλογο πὺ ἀναγκαστικὰ δημιουργήθηκε καὶ πὺ δὲν ξέρω ἂν θὰ συνεχισθεῖ. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πρᾶγμα τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι, νομίζω, τὸ ἴδιο: ἡ ἐνημέρωση ἐκείνων πὺ ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ πλευρὰ τοῦ θέματος, ἀλλὰ δὲν εἶχαν τὴν τύχη, τὴν εὐκαιρία ἢ τὸν χρόνο νὰ τὸ μελετήσουν.

Α. Τὸ ἄρθρο τοῦ κ. Μπαμπινιώτη:

ΤΟΥ Γ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ

τακτικοῦ καθηγητὴ Γλωσσολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

«Υπάρχουν δύο ξεχωριστὰ θέματα πὺ κακῶς ἔχουν συνδεθεῖ στενὰ μεταξὺ τους συμπαρασύροντας τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Πρόκειται γιὰ τοὺς τόνους καὶ τὰ πνεύματα, κι ἀπὸ τὰ πνεύματα εἰδικότερα γιὰ τὴν δασεία. Μιλώντας στὶς μέρες μας γιὰ τὸ τονικό, τὴν κατάργηση τῆς διακρίσεως ὀξείας καὶ περισπωμένης πὺ ὁδηγεῖ στὸ λεγόμενο μονοτονικό, θέσαμε «ὕπὸ μίαν Μύκονον» καὶ τὸ ζήτημα τῶν πνευμάτων. Προχωροῦμε ὀλοταχῶς καὶ στὴν κατάργηση τῆς διακρίσεως ψιλῆς καὶ δασείας με κύριο φυσικὰ στόχο τὴν ἐξαφάνιση τῆς δα-

* Λόγω τῶν δυσκολιῶν πὺ παρουσιάζει τὸ κείμενο (λέξεις καὶ χωρία πὺ πρέπει νὰ γραφοῦν σὲ πολυτονικὸ γιὰ νὰ σχολιαστοῦν) σ' αὐτὸ τὸ ἄρθρο δὲν τηρήσαμε τὴν ἀρχὴ μας νὰ χρησιμοποιοῦμε τὸ μονοτονικὸ σύστημά. [σημ. Σ.]

σειάς ἀπὸ τὴν ὀρθογραφία τῆς Ἑλληνικῆς. Ὅσο ὁμως ὀρθὴ κι ἐπιβεβλημένη, ἐπιστημονικὰ καὶ πρακτικὰ, εἶναι ἡ καθιέρωση τοῦ μονοτονικοῦ συστήματος, ἄλλο τόσο ἐσφαλμένη κι ἀστήρικτη εἶναι ἡ κατάργηση τῆς δασείας. Γιὰ τὴν ψιλὴ δὲν γίνεται, φυσικά, λόγος. Ἡ ψιλὴ ἐπινοήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀλεξανδρινούς ὅπως καὶ οἱ τόνοι (κι ἀπὸ ἐδῶ ξεκίνησε ἱστορικὰ ἡ σύνδεση τοῦ θέματος τῶν τόνων μὲ τὰ πνεύματα, χωρὶς νὰ πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πράγμα), γιὰ νὰ δηλώνει τὴν ἔλλειψη δασείας στὴν λέξη. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ μιὰ ὑπερβολὴ τῆς σχολαστικῆς σκέψεως τῶν γραμματικῶν, ποὺ εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς κατόρθωσε νὰ ἐπιβιώσει τόσους αἰῶνες, ὅταν πολὺ σημαντικότερα στοιχεῖα τῆς ὀρθογραφίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας (τὸ -η λ.χ. τῶν καταλήξεων τοῦ ρήματος) ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ ἄλλα. Μόνο ἡ εὐκολία στὴν χρῆση της, τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἀπαιτοῦσε ἰδιαίτερη γνώση ἢ σκέψη, μπορεῖ ἴσως νὰ δικαιολογήσει τὴν διαιώνιση αὐτῆς τῆς ὑπερβολῆς μέχρι τὶς ἡμέρες μας.

Τελείως διαφορετικὸ εἶναι τὸ ζήτημα τῆς δασείας. Ἐδῶ ἔχουμε νὰ κά-
νουμε μ' ἓναν ἰδιαίτερο φθόγγο τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας, ποὺ προφε-
ρόταν κανονικά, ὅπως κάθε ἄλλος φθόγγος, διαφοροποιώντας ζευγάρια λέ-
ξεων, ὅπως ὄρος - ὄρος (διάβαζε *HOPOC*), ὦρα - ὦρα (*HΩPA*) κ.τ.δ. Ἀ-
κόμη, ὅπως κάθε ἄλλος φθόγγος, δηλωνόταν κανονικὰ στὴν γραφὴ (τὸ γράμ-
μα *H* ἀρχικὰ δήλωνε τὸν δασὺ αὐτὸν φθόγγο) γιὰ πολλοὺς αἰῶνες, ὅσο ἀκό-
μη προφερόταν στὴν ἀττικὴ ἰδίως διάλεκτο («Ἀττικοὶ δασυντικοί», σύμφω-
να μὲ τοὺς ἀρχαίους γραμματικούς). Ἀς μὴ ξεχνᾶμε πῶς αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ
ὑπαρξὴ δασύτητας στὴν προφορὰ (μιᾶς «πνοῆς» ἢ «ἄχνας», ἃς ποῦμε) συ-
νιστοῦσε καὶ τοὺς δασεῖς φθόγγους τῆς ἀρχαίας, ποὺ δηλώνονταν μὲ τὰ γράμ-
ματα *φ*, *χ* καὶ *θ* καὶ διέφεραν ἀκριβῶς ἀπὸ τοὺς ἀντίστοιχους «ψιλοὺς» φθόγ-
γους *π*, *κ* καὶ *τ* κατὰ τὸ στοιχεῖο τῆς δασύτητας (πβ. λ.χ. φόρος - πόρος,
ἔθος - ἔτος κλπ.). Συμπέρασμα. Ἡ δήλωση τῆς δασείας στὴν ὀρθογραφία
τῶν λέξεων τῆς Ἑλληνικῆς ἔχει τὸ ἴδιο βάρος καὶ τὰ ἴδια δικαιώματα ποὺ
ἔχουν ὅλα τὰ ἄλλα γράμματα τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας μας. Ὅπως δὲν
γράφω Ἑλληνας μὲ ἓνα *λ* ἢ Ἑλλινας μὲ *ι*, ἄλλο τόσο - ἔστω κι ἂν αὐτὸ ξε-
νίζει ἴσως κάπως τὸν μὴ εἰδικὸ — δὲν μπορῶ νὰ γράψω Ἑλληνας χωρὶς δα-
σεῖα. Εἶναι κι αὐτὴ τμῆμα ἀναπόσπαστο τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας τῆς
γλώσσας μας, ποὺ σημαίνει πῶς συνδέεται ἄμεσα — ὅπως καὶ ὅσο τὰ δύο *λ*
ἢ τὸ *η* τοῦ Ἑλληνας — μὲ τὴν ὀρθογραφικὴ φυσιογνωμία τῆς λέξεως, μὲ τὴν
ἱστορία της καί, κυρίως, μὲ ἓνα πολὺπλευρο σύστημα σχέσεων ἐντὸς — προ-
κειμένου γιὰ τὴν γλώσσα μας — καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλληνικῆς.

Ἐτσι τὴν δασεῖα τοῦ Ἑλλήνος δὲν θὰ τὴν βροῦμε μόνο στὰ παράγωγά
του (ἐλληνισμός, ἐλληνιστής, ἐλληνιστί) ἢ στὸ ὁμόρριζο τοπωνύμιο τῆς χώ-
ρας μας Ἑλλάδα (καὶ ἐλλαδικός), ἀλλὰ καὶ σὲ σύνθετα τοῦ τύπου φιλέλλη-
νες. Ἐδῶ θὰ ἀντιμετωπίσουμε ἓνα ἠθικὸ, «πνευματικὸ» πρόβλημα. Διω-
χνοντας τὴν δασεῖα, δὲν θὰ μποροῦμε σὲ λίγο νὰ καταλάβουμε, γιὰτι μερικοὶ

μᾶς λένε ἀνθέλληνες καὶ πὺς θέλουμε νὰ ἀφελληνίσουμε τὴν γλῶσσα μας, ἐνῷ ἐμεῖς ἔχοντας διώξει τὴν δασεῖα εἵμαστε ἀπλῶς ἀντ - ἔλληνες ποὺ φιλοδοξοῦν νὰ απ - ελληνίσουν τὴν γλῶσσα τους. Τὸ πρόβλημα ἴσως ὀξυνθεῖ — χωρὶς λόγο πάντοτε, γιὰ τοὺς ὑποστηρικτὲς τῆς καταργήσεως τῆς δασείας — ὅταν οἱ ξένοι θὰ ἐπιμένουν νὰ λένε καὶ νὰ γράφουν *HELLAS, HELLENIC, HELLENISM, HELLENIST, HELLENISTIC, HELLENIZE, HELLENIZATION* κλπ. Ἔτσι τὸ *H*, δηλαδὴ μὲ τὴν δική μας τὴν δασεῖα, ποὺ αὐτοὶ θὰ ἔχουν διατηρήσει στὴν ἱστορικὴ τους ὀρθογραφία γράφοντας τὶς δικές μας λέξεις, ἐνῷ ἐμεῖς οἱ προοδευτικοὶ σὲ θέματα πνευματικὰ (ψιλῆς καὶ δασείας) θὰ ἔχουμε ἐπὶ τέλος ἀποτινάξει τὸν ζυγὸ τῆς δασείας, γιὰ νὰ πετύχουμε τὴν «χειραπ - ἑτησή» μας ἀπὸ τέτοιες «δασει - δαιμονίες».

Ἄς μιλήσουμε σοβαρά. Ἡ κατάργηση τῆς δασείας σημαίνει στὴν πράξη ἀλλοίωση τοῦ «ἐτυμολογικοῦ ἰνδάλματος», τῆς ἐτυμολογικῆς εἰκόνας καὶ συνάφειας τῆς λέξεως. Ἔτσι λ.χ. ἡ παράλειψη τῆς δασείας στὴν λέξη ἡμέρα ὁδηγεῖ σὲ ἐτυμολογικὴ ἀποσύνδεση τῆς λέξεως — ὑπὸ τὴν μορφή ἡμέρα — ἀπὸ μιὰ σειρὰ λέξεων ποὺ συναπαρτίζουν τὴν ἴδια ἐτυμολογικὴ οἰκογένεια καὶ ποὺ ἀναγκαστικὰ προϋποθέτουν τὸν δασυνόμενο τύπο τῆς λέξεως. Ἐννοῶ λέξεις ὅπως καθ - ημερινός, εφ - ἡμερος, εφ - ημέριος καὶ ἐφ - ημερίδα, νυχθ - ἡμερόν, αὐθ - ημερόν, δεκαπενθ - ἡμερο μέχρι τὸ πενθ - ἡμερο τῶν ἡμερῶν μας. Αὐτά, φυσικά, ἐπ - ὅσον θέλουμε ν' ἀποφύγουμε νὰ διαβάζουμε στὴν ἐπ - ημερίδα μας κατ - ημερινὰ γιὰ πολέμους καὶ δῆθεν απ - οπλισμούς ποὺ κατ - ορίζουν τὸ μέλλον τῆς ὑπ - ηλίου μας καὶ δὲν μᾶς απ - ἤρουν νὰ ἀπολαύσουμε τὸ πεντ - ἡμερό μας...

Οἱ Ἑριννύες τῶν ἀδικοχαμένων δασειῶν θὰ καταδιώκουν αἰωνίως τοὺς ἀποδάσυνθέντες Ἕλληνες μὲ τὶς χιλιάδες τῶν ἀποψιλωμένων λέξεων τῆς μητρικῆς τους γλώσσας ποὺ στὰ σύνθετά τους θὰ προϋποθέτουν ἀναγκαστικὰ καὶ θὰ θυμίζουν πάντα τὴν ἀρχικὴ δασυνόμενη μορφή τους. Θὰ καταδιώκουν ἀκόμη τοὺς «ἀπ - ἔλληνες» Νεοέλληνες τὰ ζωντανὰ φαντάσματα τῶν ἀδικοχαμένων δασειῶν στίς ἑκατοντάδες τῶν ἐλληνικῶν λέξεων ποὺ θὰ συναντοῦν κάθε τόσο στίς ἄλλες εὐρωπαϊκὲς γλώσσες. Θὰ τοὺς καταδιώκουν ἡ ἱστορία (*HISTORY*), οἱ ἥρωες (*HEROES*), τὰ σμήνη τῶν ὕδρο - (*HYDRO*), τῶν ὑπο - (*HYPO*-), τῶν ὑπὲρ - (*HYPER*), τῶν ὁμο - (*HOMO*), τῶν ἡμι - (*HEMI*-) καὶ τὸ αἷμα (*HEMA-HEMATO*-) τῶν χιλιάδων ἄλλων ἐλληνικῶν λέξεων ποὺ θὰ τοὺς κατηγοροῦν γιὰ ἀπ -, ελλητισμὸ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας».

B. Ἡ ἀπάντηση:

Ὅπως βλέπουμε, στὸ ἄρθρο τοῦ κ. Μπαμπινιώτη ἐπισημαίνεται σωστά ὅτι τὸ ζήτημα τῶν τόνων συμπαρέσυρε κατὰ τὴ συζήτηση τοῦ μονοτονικοῦ συστήματος¹ καὶ τὸ ζήτημα τῶν πνευμάτων (δασείας καὶ ψιλῆς), ἐνῶ στὴν πραγματικότητα πρόκειται γιὰ δυὸ διαφορετικὰ πράγματα.

Πρὶν συζητήσω τὸ ζήτημα τῆς δασείας, ὅπως τὸ παρουσιάζει ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος, ἃς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ ἀνακεφαλαιώσω μὲ συντομία ἐδῶ τὴ γνωστὴ λίγο πολὺ ἱστορία τῶν δυὸ αὐτῶν γλωσσικῶν φαινομένων πού οἱ παλαιοὶ Γραμματικοὶ τὰ τοποθέτησαν κάποτε μαζί, ἔξω ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα τῆς ἐλληνικῆς γραφῆς καὶ πάνω ἀπὸ τὰ φωνήεντα, ὥστε νὰ μπορέσουμε νὰ δοῦμε καλύτερα τὴ ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ τὸ ἐπίκαιρο αὐτὸ θέμα.

Καὶ πρῶτα οἱ τόνοι: Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴ α) τὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν, δηλ. τὴ διαίρεση τῶν φωνηέντων σὲ βραχέα καὶ μακρὰ π.χ. ο,ω (= οο, ὀ), ε,η (= εε = ἠ), καὶ β) τὴν προσωδίαν, δηλ. τὸν λεγόμενο μουσικοδυναμικὸ τονισμό. Ἀργότερα ἢ λ. προσωδία δῆλωσε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν μουσικὸ τονισμό, καὶ τὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν - ἐπειδὴ ἴσως τὰ δυὸ φαινόμενα συνδέονταν μεταξὺ τους. Ἀργότερα ὁ ὅρος προσωδία δῆλωσε ἀκόμα καὶ τὴ δασεία. Κατὰ τὴν ἐποχὴ ὅμως τῆς Κοινῆς τῶν Ἀλεξανδρινῶν Χρόνων (323 π.Χ. - 330 μ.Χ.) καὶ μάλιστα ἤδη ἀπὸ τὸν 3 αἰ. π.Χ. ἀρχίζει στὴν ὁμιλουμένη νὰ ἐξαφανίζεται σιγὰ σιγὰ ἡ διάκριση τῶν βραχέων καὶ μακρῶν φωνηέντων καὶ τὰ φωνήεντα γίνονται ἰσόχρονα (ἰσοχρονία). Τὸ φαινόμενο αὐτὸ τὸ ἀποδεικνύουν γραφεῖς σὲ παπύρους τῆς ἐποχῆς, ὅπου στὴ θέση βραχέος ἰ ἔχουμε εἰ, στὴ θέση εἰ ἔχουμε βραχύ ἰ, στὴ θέση ο ἔχουμε ω, στὴ θέση ω ἔχουμε ο κλπ.² Ἡ κατάσταση αὐτὴ συνεχίστηκε ἀπὸ τότε στὴ γλῶσσα μας (τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη καὶ ἡ λ. ὀρθογραφία ἐμφανίζονται ἀπὸ τότε) ὡς σήμερα. Ἐπειδὴ ὅμως ὅπως εἶπαμε κατὰ κάποιον τρόπο ὁ μουσικὸς τονισμός, δηλ. ἡ καθαυτὴ προσωδία: ὀξεῖα, βαρεῖα καὶ περισπωμένη (ὀμαλισμός, ὀξυβαρεῖα, ὀξύβαρις) προσωδία, εἶχε συνδεθεῖ μὲ τὴν ποσότητα τῶν συλλαβῶν, συμπεραίνουμε ὅτι, παράλληλα μὲ τὴν βαθμιαία ἐξαφάνιση τῆς διακρίσεως: βραχέα - μακρὰ φωνήεντα, πρέπει νὰ ἄρχισε νὰ ἀτονεῖ καὶ ὁ μουσικὸς τονισμὸς καὶ στὴ θέση του νὰ παρμένει μόνο ὁ δυναμικός, γεγονὸς πού ἀπὸ τότε συνεχίστηκε ἐπίσης ὡς σήμερα³. Πάντως ὅταν οἱ Ἀλεξανδρινοὶ Γραμματικοὶ ἐπινόησαν τὰ σημάδια τῶν τόνων (Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, Ἀρίσταρχος ὁ Σαμόθραξ κλπ.) πρέπει νὰ ἦταν πιά ἀργὰ γιὰ τὴν ὁμιλουμένη, ἐφόσον γνωρίζουμε ὅτι αὐτὸ τὸ ἔκαναν κυρίως γιὰ νὰ διευκολύνουν τοὺς μαθητὲς στὰ σχολεῖα νὰ καταλαβαίνουν καὶ νὰ διαβάζουν σωστά τὰ παλαιότερα γραπτὰ κείμενα (ποιητικά, πεζά, διαλεκτικά, ὅπως Ὁμηρο, Ἀττικοὺς συγγραφεῖς, Βακχυλίδη κλπ., πβ. Διον. Θράκια:

Γραμματική ἐστὶν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων, (1 αἰ. π.Χ.), πράγμα πού ἴσως νὰ μὴν ἦταν ἀπαραίτητο, ἂν ἡ τότε ὁμιλουμένη εἶχε τὴν ἴδια προφορά μὲ τὴν ἀρχαιότερη γλῶσσα. Περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὸ σύστημα τῶν τόνων, πού ἀπὸ τὸν 2 αἰ. μ.Χ. καὶ ἐξῆς ἔμπαιναν συστηματικὰ στὰ κείμενα (ὁ γραφεὺς ἔγραφε καὶ ὁ διορθωτὴς ἔβαζε τὰ σημάδια τῶν τόνων κλπ.) καὶ πού εἶχαν διάφορες μορφές, τὶς γνωρίζουμε ἀπὸ τὰ χειρόγραφα (πάπυροι, περγαμηνές κλπ.) πού μᾶς σώθηκαν ἢ τὶς πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Γραμματικούς. "Ἐνα εἶδος τονισμοῦ π.χ. μᾶς ἀναφέρει ὁ Ἡρωδιανὸς (2ος αἰ. μ.Χ.) 1,10: ὁ ὁποῖος γράφει: «Ἰστέον δὲ ὅτι καθ' ἐκάστην λέξιν ἐν μιᾷ συλλαβῇ τίθεμεν ἢ ὀξεῖαν ἢ περισπωμένην, ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς συλλαβαῖς βαρεῖαν, οἷον... Μενέλαος... ἄλλοιός... ἄλλ' ὡς ὁμολογουμένης τὰς τοιαύτας βαρεῖας ἐῴμεν, διὰ τὸ μὴ καταστίζειν τὰ βιβλία». Κράτησαν δηλ. τελικὰ μόνο τὴν ὀξεῖα καὶ τὴν περισπωμένη (= συνδυασμὸς ὀξεῖας καὶ βαρεῖας ἐπάνω σὲ ἓνα μακρὸ φωνῆεν $\bar{\alpha}$), ἐνῶ στὸν συνδυασμὸ βαρεῖας καὶ ὀξεῖας ν παρέλειπαν τὴν βαρεῖα (ἀνάπαλιν δὲ ἡ βαρεῖα καὶ ὀξεῖα εἰς ὀξεῖαν συναιροῦνται), τὸ σύστημα δηλ. πού ἔχουμε καὶ μεῖς σήμερα. Το συμπέρασμα ἐπομένως καὶ πάλι εἶναι ὅτι ἡ ποικιλία αὐτὴ τῶν τόνων ἦταν ἀναγκαία στὴν ἀρχὴ γιὰ τὴ δήλωση τῆς (ἀρχαίας) προσωδίας, δηλ. τοῦ μουσικοῦ τόνου. Ἐπειτα στὸ μεταξὺ ὁ μουσικὸς τόνος χάθηκε ἀπὸ τὴν ὁμιλουμένη καὶ οἱ λόγιοι καὶ οἱ Γραμματικοὶ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀττικισμοῦ (ἐπιστροφὴ στὴν ἀττικὴ διάλεκτο, 2ος αἰ. μ.Χ. κυρίως) κληροδότησαν τὰ σημάδια αὐτὰ στοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ἀπ' αὐτοὺς τὰ ἔχουμε καὶ ἐμεῖς ὡς σήμερα. Πάντως οὔτε στὴν ἐποχὴ αὐτὴ τοῦ ἀττικισμοῦ ἀνταποκρίνονταν στὴν πραγματικότητα τοῦ δυναμικοῦ τονισμοῦ τῆς ὁμιλουμένης, οὔτε καὶ σήμερα, ἀφοῦ καμιὰ ἀπολύτως διαφοροποίηση δὲν γίνεται στὸν τονισμό, ὅταν στὶς λέξεις τοποθετοῦμε τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ τονικὰ σημάδια.

Καὶ ἐρχόμαστε τώρα στὴ δασεία. Ὅπωςδὴποτε διαφορετικὸ φαινόμενο εἶναι ἡ περίπτωση τῆς δασείας. Πρόκειται γιὰ κανονικὸ φθόγγο τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς (δασύς, λαρυγγικὸς φθόγγος) πού προέρχεται ἀπὸ τὰ ἰνδοευρωπαϊκὰ σύμφωνα *s καὶ *j καὶ πού ἀποδόθηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες μὲ τὸ γράμμα (Θ =) Η τοῦ φοινικικοῦ ἀλφαβήτου⁴. Τὸ γράμμα αὐτὸ (πού τὸ δηλώνουμε τώρα μὲ τὸ h), γράφονταν κανονικὰ στὸ κύριο μέρος τῆς γραφῆς, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, πχ. ΘΟΣ = ὅς, ΗΙΠΠΟΝ. (κατὰ τὴν ἀντιγραφή γράφουμε: hos, hippoη Ὅστος οὐ πῆρξαν καὶ ἀρχαῖες ἐλληνικὲς διάλεκτοι, ὅπως ἡ αἰολικὴ τῆς Λέσβου (ὅπου E = 100, ὅχι H) καὶ ἡ μικρασιατικὴ Ἰωνικὴ, στὶς ὁποῖες ὁ φθόγγος αὐτὸς χάθηκε νωρὶς (ἤδη ἀπὸ τὸν 8ο αἰ.) στὴν ἀρχὴ τῆς λέξεως πρὶν ἀπὸ φωνῆεν καὶ στὶς συνθέσεις τῶν λέξεων αὐτῶν κυρίως μὲ προθέσεις (ψίλωσις, σὲ ἀντί-

θεση με τούς δασυντικούς άττικούς). 'Επειδὴ ἔπειτα τὸ γράμμα Η ἦταν γιαυ-
τούς περιττό, τὸ χρησιμοποίησαν γιὰ νὰ δηλώσουν τὸ μακρὸ ε, σὲ ἀντίθεση
μὲ τὸ βραχὺ ε (ἐπομένως στοὺς Ἰωνες Ε = ἔ καὶ Η = ἔ)⁵. Στὸ μεταξὺ γύρω
στὸ 403 π.Χ. καθιερώνεται στὴν Ἀττικὴ τὸ ἰωνικὸ αὐτὸ ἀλφάβητο⁶, ὁπότε
ἔφερε κάποια σύγχυση ἀνάμεσα στὴ γραφὴ τοῦ (δασέος) φθόγγου ἀπὸ τὸ
ἓνα μέρος καὶ τοῦ μακροῦ ε, ἀπὸ τὸ ἄλλο ἀνάγκασε μάλιστα τοὺς Ἀθηναίους
ἀπὸ τότε καὶ ἐξῆς νὰ μὴ δηλώνουν μὲ γράμμα τὴ δασεία (ποὺ ὡς τότε τὴ δῆ-
λωναν μὲ τὸ Η), μολονότι τὴν πρόφεραν. Πάντως, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὴ μετα-
γραφὴ ἐλληνικῶν (ἀττικῶν) λέξεων στὴ Λατινικὴ, ἡ δασεία πρέπει νὰ προ-
φέρονταν ἀπὸ τοὺς ἀττικούς τουλάχιστο καὶ στὴν ἐποχὴ τῶν ρωμαϊκῶν χρό-
νων (πρῶτα μετακλασσικὰ χρόνια, ἀρχὴ δηλ. τῆς μεταγενέστερης ἢ Ἀλεξαν-
δρινῆς Κοινῆς, ἐκτὸς ἂν οἱ λατίνοι τὸ μάθαιναν ἀπὸ τοὺς ἀττικιστές. 'Επειτα
πότε ἀκριβῶς χάθηκε καὶ ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ καὶ ἀπὸ τὶς ἄλλες διαλέκτους ποὺ
τὴν εἶχαν ὡς τὰ χρόνια αὐτά, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ξέρουμε. Σίγουρο εἶναι ὅτι
ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Κοινῆς καὶ ἐξῆς ὁ δασύς αὐτὸς φθόγγος δὲν προφέρεται
πιά στὴν περίπτωσι τῆς ἀρχῆς τῶν λέξεων πρὶν ἀπὸ φωνῆεν, ἐνῶ στὴν περί-
πτωση ποὺ οἱ λέξεις αὐτὲς συντίθενται μὲ πρόθεση τὴν ἐποχὴ τῆς Κοινῆς δια-
τηρήθηκε ἡ παλαιὰ τροπὴ τοῦ ψιλοῦ συμφώνου τῆς προθέσεως σὲ δασύ, καὶ
αὐτὸ συνεχίστηκε καὶ ἀναλογικὰ ἔπειτα τόσο στὴ λόγια γλῶσσα τῶν Βυζαν-
τινῶν ὅσο καὶ στὴν καθαρῆουσα τῶν νεώτερων χρόνων καὶ σήμερα. 'Επομέ-
νως λέξεις ὅπως: ἀπῆνω, ἀπηρημένος, ἀποπλίζω ἀφορίζω, ἐφαρμόζω, ἐφη-
μερίδα, ἐφεύρεση, κάθε ἢ καθένας, καθεστώς, καθηγητής, καθημερινός, κάθο-
μαι, μεθόριος, πενθήμερο, ὕφαλα, ὕφηγητής, ὕψιλος κλπ. ἢ ἀνθυπο-, ἀφότου,
ἐφόσον κλπ. εἶναι κυρίως ἀρχαία κληρονομιά, πβ. ἀφίημι, καθ' εἷς, καθ' ἐκά-
στην, κάθημαι, μεθ' ἡμέραν, ὕφ' ἡμῶν κλπ. ἢ ἀναλογικὸς σχηματισμὸς κατὰ
τὸ πρότυπο τῶν ἀρχαίων. Καὶ ἀκριβῶς ἡ διατήρησις αὐτὴ μᾶς ὑποχρεώνει
νομίζω νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ ἀπώλεια τῆς δασείας στὴ μεσαιωνικὴ καὶ νέα Ἑλ-
ληνικὴ ὀφείλεται σαφῶς στὴν ἀπώλεια τῆς δασείας καὶ ἀπὸ τοὺς ἀττικούς
κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐλληνιστικῆς Κοινῆς, ἡ ὁποία ἄλλωστε καὶ κατὰ τὸ κύ-
ριο μέρος κατάγεται ἀπὸ τὴν ἀττικὴ, καὶ ὅχι ὅπως νομίζει ὁ E. Schwyzer, ὅτι
ἔχουμε συνέχισι τῆς ἀνατολικῆς Ἰωνικῆς ψιλώσεως. Γιατὶ στὴν περίπτωσι
αὐτὴ θὰ εἴχαμε καί: ἀπῆνω, ἀπηρημένος, ἀπορίζω, μετόριος κλπ.

Γενικά, ὅτι ἀπὸ τὰ προχωρημένα τουλάχιστο χρόνια τῆς Ἑλληνιστικῆς
Κοινῆς (1-2 αἰ. μ.Χ.) πρέπει νὰ εἶχεν ἀρχίσει γενικότερα ἡ ἀπώλεια τῆς δα-
σείας στὴν ὁμιλουμένη φαίνεται ἀπὸ τὰ ἐξῆς:

1. Ἀπὸ τὸ ὅτι εἶχαν ἀρχίσει νὰ γίνονται λάθη καὶ νὰ χρησιμοποιεῖται
α) στὴ σύνθεσι τῶν πρώην ψιλουμένων λέξεων μὲ προθέσεις δασύ σύμφωνο
(δασύπνοο) ἀντὶ γιὰ ψιλὸ (ψιλόπνοο), ὅπως: καθ' ἰδίαν μῆνιν (2 αἰ. π.Χ.) (παπ.
Ryl. 67,3) = E. Schwyzer Gr. Gr. I, 119: ἐφέτος, ποντιακά μεθόπωρον, = Κοι-
νῇ: ἐκ' ἔτος, μεθόπωρον, κρίνανθ' ἰητρῶν (1 αἰ. μ.Χ.), ἀνθ' εὐεργεσίας (4

αί. μ.Χ.) κλπ. και από την εποχή αυτή χρονολογούνται και οι σημερινές λέξεις *ἐφέτος*, *ἐφετινός* (ἐνῶ ἐπέτειος, ἐπετηρίς), *μεθαύριο* (ἐνῶ τὴν ἐπαύριον) κ.ἄ. και β) ἀντίστροφα στὴ σύνθεση πρώην δασυνομένων λέξεων με προθέσεις, *ψιλό* σύμφωνα ἀντὶ δασέος, π.χ. ἀπ' ἐκάστην, ἀπικνουῖμαι, ὅπως και στοὺς Ἰωνες και

2. Ἀπὸ τὸ ὅτι, ἐνῶ παλαιότερα, ὅσο προφέρονταν ὁ δασὺς φθόγγος, τὰ γράμματα ποὺ τὸν παρίσταναν: Θ, Η, Ι-, ἔμπαιναν κανονικά στὸ κύριο σῶμα τῆς γραφῆς, π.χ. ΘΟΣ (8ος αἰ.), ΗΕΛΙΟΣ, ΗΡΑΚΛΗΙΩΝ (ἤδη ἀπὸ τὸ 400 π.Χ.). Αὐτὸ τὸ τρίτο γράμμα γενικεύτηκε στὰ ρωμαϊκά χρόνια, ὁπότε ἐμφανίζεται και τὸ σημεῖο τῆς ψιλῆς. -Ι. Με τὸν καιρό, τόσο τὸ Ι-, ὅσο και τὸ -Ι ἄρχισαν νὰ ἐξελίσσονται σὲ [] και νὰ μπαίνουν στὸ περιθώριο πάνω ἀπὸ τὰ φωνήεντα (ἤδη στὸν πάπυρο Hawara τοῦ 2 αἰ. μ.Χ.). Ἡ συρρίκνωση ἐπομένως τοῦ γράμματος ἀπὸ Ι- σὲ [] και ἡ τοποθέτησή του ἔξω ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα και δίπλα στὰ σημάδια τῶν τόνων δείχνει νομίζω ὀλοφάνερα ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ φθόγγο ποὺ τὸν 2 π.Χ. αἰ. δὲν προφέρονταν πιά, ὅπως ἀκριβῶς δὲν προφέρεται και σήμερα.

Αὐτὴ εἶναι μὲ συντομία ἡ ἱστορία τῶν τόνων και τῶν πνευμάτων. Με τὴν ἐφαρμογὴ τῶρα τοῦ λεγόμενου «μονοτονικοῦ» συστήματος στὴν οὐσία ἔχουμε: Α. Ὡς πρὸς τοὺς τόνους: 1) ἀπλοποίηση τῶν δυὸ τονικῶν σημαδιῶν ποὺ χρησιμοποιοῦμε σήμερα (ὀξεῖα, περισπωμένη) σὲ ἓνα, ἂν διατηρήσουμε μόνο τὴν ὀξεῖα, ἢ 2) κατάργησή τους και συγχώνευσή τους σὲ ἓνα σημάδι: τελεία (ἢ κάτι ἄλλο), (τὸ ποῦ εἶναι ἄλλο ζήτημα), ἢ 3) γενικὴ κατάργησή τους «ἀτονικὸ σύστημα» και Β. Ὡς πρὸς τὰ «πνεύματα» 1) γενικὴ κατάργηση τῶν «πνευμάτων» ἢ 2) διατήρηση μόνο τῆς δασείας. Ἡ τελευταία περίπτωση, ποὺ προτείνει στὸ ἄρθρο του ὁ κ. Μπαμπινιώτης, θὰ μᾶς ὀδηγήσει στοὺς ἐξῆς τύπους φωνηέντων, π.χ. τοῦ α: 1) α, ᾱ, ᾶ και 2) α, ᾱ, ᾶ, ὅπου στὰ δυὸ τελευταία τονούμενα ἢ προφορὰ εἶναι ἐντελῶς ὅμοια.

Ὅπως, εἶδαμε, οἱ λόγοι ποὺ παραθέτει ὁ κ. Μπαμπινιώτης συνηγορῶντας γιὰ τὴ διατήρηση τῆς δασείας εἶναι μὲ συντομία οἱ ἐξῆς:

1. Ὅτι μὲ τὴ δασεῖα στὴν ἀρχ. Ἑλληνικὴ γίνονταν διαφοροποίηση, ὅχι μόνο σὲ ὀρισμένα ζευγάρια λέξεων με ἀρχικὸ δασὺ φθόγγο, ὅπως: ὄρος-ῥός, ὥρα-ῥώρα, ἀλλὰ και σὲ ζευγάρια λέξεων με ψιλὰ και δασέα σύμφωνα, ὅπου ἡ μιὰ λέξη στὴν ἴδια θέση εἶχε δασὺ σύμφωνα και ἡ ἄλλη ψιλὸ!, π.χ. φόρος-πύρος, ἔθος-ἔτος κλπ.

2. Ὅτι, ἐπειδὴ στὴ λέξη π.χ. Ἑλλήνας διατηροῦμε δυὸ λλ και τὸ γράμμα η, ἐνῶ προφέρουμε ἓνα λ και τὸ η, ὡς ἰ πλέον και ὅχι ē, θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ γράψουμε και με ι, γιὰυτὸ δὲν μπορούμε νὰ γράψουμε τὴ λέξη και χωρὶς τὴ δασεῖα, ὅπως και στὰ παράγωγά της Ἑλλάδα, ἐλληνιστής, ἐλληνισμός

κλπ. καὶ σὲ σύνθετα, ὥπως ἀνθέλληνας, ἀφελληνίζω (τὸ φιλέλληνες πιθανῶς θὰ γράφτηκε ἀπὸ παραδρομὴ). "Ἀλλωστε ἔτσι γράφουν τὴ λέξη καὶ οἱ ξένοι: *HELLAS, HELLENISM, HELLENIST* κλπ. Ἐπομένως, λέγει, ἡ δήλωση τῆς δασείας στὴν ὀρθογραφία τῶν λέξεων τῆς Ἑλληνικῆς ἔχει τὸ ἴδιο βάρος καὶ τὰ ἴδια δικαιώματα ποὺ ἔχουν ὅλα τὰ ἄλλα γράμματα τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας μας.

3. "Ὅτι μὲ τὴν κατάργηση τῆς δασείας ἀλλοιώνεται τὸ «ἐτυμολογικὸ ἵνδαλμα» ἡ ἐτυμολογικὴ εἰκόνα τῶν λέξεων. "Ἀν δηλαδή ἀντὶ ἡμέρα γράφουμε ἡμέρα τότε, πιστεύει ὁ κ. Μπ. ὅτι ἡ λέξη θὰ ἀποσυνδεθεῖ ἀπὸ τὴς: καθημερινός, ἐφήμερος, ἐρημερεύω κτθ., ἐπομένως μὲ τὴν κατάργησης τῆς θὰ ἀντιμετωπίσουμε ἡθικὸ «πνευματικόν» πρόβλημα.

Λυποῦμαι ποὺ δὲν μπορῶ νὰ συμφωνήσω μὲ τὴς ἀπόψεις αὐτὲς τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου καὶ θὰ μοῦ ἐπιτρέψει νὰ παραθέσω τοὺς λόγους.

1. Ἡ διαφοροποίηση μὲ τὸν δασὺ φθόγγο Η γίνονταν στὴν ἀρχαία καὶ μεταγενέστερη Ἑλληνική: α) σὲ λίγα μόνο ζευγάρια λέξεων β) ὅχι σὲ ὅλες τὴς ἀρχαῖες διαλέκτους, ἀφοῦ ὀρισμένες ἀπ' αὐτὲς εἶχαν χάσει ἀπὸ νωρὶς τὴ δασεία, καὶ γ) μόνο ὡς τὰ χρόνια τῆς Ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς, ἀφοῦ ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ καὶ ἐξῆς ἡ δασεία δὲν ὑπάρχει πιά στὴν ὀμιλουμένη ἑλληνικὴ γλῶσσα. "Ἀλλωστε σὲ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ λίγα ζευγάρια λέξεων τὰ ὁποῖα ἡ δασεία τὰ διαφοροποιοῦσε, ὥπως π.χ. ὄρος - ἡόρος ἡ διαφοροποίηση παρέμεινε καὶ μετὰ τὴν ἀπώλεια τῆς δασείας στὰ μεταγενέστερα χρόνια μὲ ἄλλο τρόπο, π.χ. τὸ ὄρος, γεν. τοῦ ὄρους, ἐνῶ ὁ ἡόρος γεν. τοῦ ἡόρου (χωρὶς τὴ δασεία).

2. Οἱ μικρασιάτες Ἴωνες (καὶ οἱ Αἰολεῖς τῆς Λέσβου) ἔχασαν τὴ δασεία α) στὴν ἀρχὴ τῶν λέξεων πρὶν ἀπὸ φωνῆεν, π.χ. ἤμαι, ὀκόσοι, ὄρη κλπ. καὶ β) ὅταν αὐτὲς οἱ λέξεις συνθέτονταν μὲ προθέσεις, ὅποτε τὸ τελικὸ ψιλὸ σύμφωνο τῶν προθέσεων (μετὰ τὴν κανονικὴ ἐκθλιψη) παρέμεινε ψιλόν, ἐνῶ στὴς «δασυντικὲς» διαλέκτους τρέπονταν σὲ δασύ, π.χ. κάτῃμαι (ἀντὶ κάθημαι), ἀπίκετο (= ἀφίκετο), κατ' αἶ (= καθ' αἶ) ἀπηγοῦμαι (ἀφηγοῦμαι), ἀπελόμενος (ἀφελόμενος), ἀξιαπηγητότατος (ἀξιαφηγητότατος), τοῦτερον (τὸ ἕτερον), ἐπ' ἡμέρην.

"Ὅμως κανένα πρωτοελληνικὸ (ἀρχικὸ) δασὺ σύμφωνο δὲν ἔχασε στοὺς Ἴωνες τὴ δασύτητά του, ὥστε νὰ κινδυνεύσει ἡ ἀρχικὴ διαφοροποίηση μιᾶς λέξεως ἀπὸ μιᾶ ἄλλῃ. Δὲν ἔγινε π.χ. στὴν Ἴωνικὴ, τὸ ἔθος *ἔτος, ὁ Θεός *τεός, ὁ φόρος *πόρος, ἡ ἀλήθεια *ἀλήτεια, τὸ ἐθέλει *ἐτέλει κλπ. κλπ.

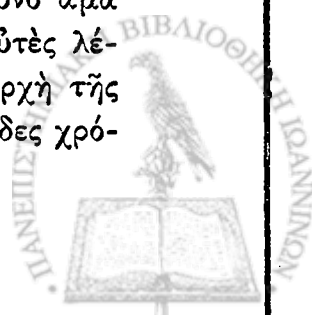
3. Δέν είναι δυνατό ή περίπτωση τῆς δασείας νά ἔχει τὸ ἴδιο βάρος καί τὰ ἴδια δικαιώματα μέ τὰ ἄλλα γράμματα, ἀφοῦ ή δασεία ἦταν ἓνας φθόγγος πού χάθηκε καί δέν ὑπάρχει, ἐνῶ τὰ ἄλλα γράμματα, π.χ. τὰ δυὸ λλ καί τὸ η στὸ "Ἑλληνες, εἶναι γράμματα πού ποτὲ δέν χάθηκαν καί δέν ἔπαψαν νά δηλώνουν φθόγγους, νά προφέρονται, ἀλλὰ ἀπλῶς ἄλλαξαν τὴν ἀρχικὴ προφορά τους (τὰ δυὸ λλ ἀπὸ διπλὴ προσφορά τώρα προφέρονται ὡς ἓνα λ, τὸ η δῆλωνε ἀρχικά τὴ δασεία, ὕστερα τὸ μακρὸ ε καί τώρα τὸ ι κλπ.).

Ἀντίθετα ἂν θέλουμε νά εἶμαστε ἱστορικὰ δίκαιοι πρέπει νά ἔχει καί ή δασεία τὴν ἴδια τύχη πού εἶχαν καί ἄλλα γράμματα τοῦ ἀρχαίου (φοινικικοῦ) ἀλφαβήτου τὰ ὅποια δηλωναν φθόγγους πού ἐπίσης τώρα χάθηκαν, ὅπως π.χ. εἶναι ή ὑπογεγραμμένη μέ τὶς γνωστὲς περιπέτειες (προσγεγραμμένη ἀρχικά) καί τὸ δίγαμμα (F, []).

Ἐπομένως ὅπως ή κατάργηση τῆς ὑπογεγραμμένης καί τοῦ δίγαμμα δέν ἐξαρτήθηκε ἀπὸ τὸ ἂν θὰ ἀλλοιώνονταν τὸ «ἐτυμολογικὸ ἵνδαλμα» τῆς λέξεως, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἂν ἀποδίδονταν ή ἀλήθεια (αὐτὸ πού πραγματικὰ προφέρεται), τὸ ἴδιο δέν πρέπει νά ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τὸν λόγον αὐτὸν καί ή κατάργηση τῆς δασείας. Ἀνυπολόγιστοι κανεῖς τὶς συνέπειες στὴν ἐπιστήμη ἂν οἱ παλαιοὶ μέ τὸ ἴδιο σκεπτικὸ ἔγραφαν κανονικά τὸ F ἢ οἱ Ἴωνες τὴ δασεία, τὴν ἐποχή πού οἱ φθόγγοι αὐτοὶ εἶχαν πιά χαθεῖ ἀπὸ τὴ γλώσσα τους. Ἐπειτα περιπτώσεις ἀναλογικῆς δασύνσεως ὅπως π.χ. ή λ. *εσπέρα*. Μὲ ποιὸ ἐτυμολογικὸ ἵνδαλμα θὰ ἀποδοθεῖ; μέ τὸ *hespéra* ἢ τὸ *Fespéra*; (πβ. λατιν. *vesper*);

4. Νομίζω τέλος πῶς δέν εἶναι σοβαρὸς λόγος ἐπίσης νά διατηρήσουμε τὴ δασεία σὲ ὅλες τὶς λέξεις τοῦ νεοελληνικοῦ λεξιλογίου γιὰ χατήρι λίγων λέξεων πού χρησιμοποιοῦν οἱ ξένοι μέ δασεία, ὅπως *hellenic*, *hemi-*, *hema-*, *to-*, *homo-* *history*, *hydro* - *hyper*- κλπ. (οἱ Ἱταλοὶ γράφουν καί προφέρουν *armonia*, *istoria* κλπ.) δηλαδή 1) ποτὲ δέν πρόκειται νά γράψουν καί νά ποῦν (οἱ ξένοι): *halati* (ἀλάτι), *henono* (ἐνώνω), *heftà* (ἑφτά), *héos* (ἔως), *holos* (ὅλος), *homos* (ὅμως), *hipoptos* (ὑποπτos), *horéos* (ὥραῖος,) κλπ. κλπ. καί 2) τὶς λέξεις αὐτὲς οἱ ξένοι δέν τὶς πῆραν ἀπὸ τὴ νέα ἢ τὴ μεσαιωνική, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἑλληνική ἢ τὴ Λατινική (ὅπου εἶχαν μπεῖ ὡς δάνεια) μέσω καί τῶν ἀττικιστῶν καί ἐπομένως σωστά γράφουν τὴ δασεία καί τὴν προφέρουν γιὰτὶ ἀναφέρονται σὲ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία προφέρονταν.

5. Τέλος δέν πιστεύω ὅτι ή λ. π.χ. *ἡμέρα* πού, εἴτε μπεῖ ή δασεία εἴτε ὄχι, προφέρεται τὸ ἴδιο, εἶναι δυνατό νά συνδεθεῖ ἐτυμολογικά καί νά ὀδηγήσει στὶς συγγενικές: *δεκαπενθήμερο*, *ἐφημερίδα*, *καθημερινὸς* κλπ. μόνο ἅμα μπεῖ ή δασεία. Ἴσια ἴσια οἱ κληρονομημένες ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα αὐτὲς λέξεις θὰ πληροφοροῦν ἀσφαλῶς, ὅποιον θέλει, γιὰ τὴν ἐτυμολογικὴ ἀρχὴ τῆς λ. *ἡμέρα*. Καί ὅπως κανένας ἑλληνας δέν λέει πιά - ἐδῶ καί δυὸ χιλιάδες χρό-

νια - *ἡέλληνας* τὸ ἴδιο καὶ κανέναν ξένος, ὅσο *ἀνθ-έλληνας* κι ἂν εἶναι δὲν θὰ τολμήσει νὰ μᾶς ὀνομάσει *ἀντ-έλληνες* καὶ νὰ μᾶς ἀναγκάσει νὰ ἀφ-ελλη-νίσουμε λέξεις σὰν τὶς παραπάνω καὶ νὰ λέμε **ἐπημερίδα*, **κατημερινός*, ἀπορίζω κλπ. κλπ. Δὲν εἶναι λοιπὸν θύματα δολοφονίας οἱ δασεῖες, ὥστε νὰ ξεσηκώσουν Ἑρινύες, ἀλλὰ «ἡρώϊκοὶ πολεμιστὲς» ποὺ ἔπεσαν στὴ μάχη ἐκτελώνοντας τὸ χρέος τους πρὸς τὴν *ἡελλάδα*, γιὰ νὰ κληροδοτήσουν στοὺς Ἑλ-ληνες μιὰ νέα Ἑλλάδα.

Ἄν εἶναι κάποιοι λόγοι ποὺ μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε καὶ ποὺ δικαιολογοῦν ὅλους ἐμᾶς, ὅσοι ἀκόμα γράφουμε τοὺς δυὸ τόνους καὶ τὰ πνεύματα, εἶναι νομίζω μόνο ἡ δύναμη τῆς συνήθειας καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν ἀρχαία καὶ μεσαιωνικὴ Ἑλληνικὴ παράδοση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. π.χ. τὸ ἄρθρο τοῦ Λίνου Πολίτη, Τὸ μονοτονικὸ καὶ οἱ... διακρίσεις, ΚΑΘΗ-
ΜΕΡΙΝΗ 12-9-1982.

2. E. Mayser - H. Schmoll, Grammatik der griechischen Papyri aus der ptole-
mäerzeit, Berlin 1970, τόμ. I, μέρος I, σ. 65 (§ 9), σ. 73 (§ 10,3), σ. 75 (§ 11). Πβ.
Α.Ι. Θαβώρη, Τὸ προύν(ε)ικὸς τοῦ Ἡρώνδα καὶ ἡ παλαιότητα τῶν γνωστῶν γνωρισμά-
των τῶν βορείων νεοελληνικῶν ιδιωμάτων, ΔΩΔΩΝΗ 9 (1980), σ. 404, 412 κέξξ.

3. A. Debrunner - A. Scherer, Geschichte der griechischen Sprache, II. Grun-
fragen und Grundzüge des nachklassischen Griechisch, Berlin 1969 (συλλογὴ Gö-
schen 114/114α), σ. 100 (§ 165) = E. Schwyzer, Griechische Grammatik, München
1959, τόμ. I, σ. 392-394.

4. Α. Σιγάλα, Ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς γραφῆς, Θεσσαλονίκη 1934, β' ἐκδ. 1934, σ. 187

5. Στὸ ἴδιο, σ. 98.

6. Στὸ ἴδιο, σ. 119.

7. Στὸ ἴδιο σ. 151, σημ. 1.

8. E. Mioni, Introduzione alla paleografia greca, Padova 1973, = μετάφρ. Ν.
Παναγιωτάκη, Ἀθήνα 1977, σ. 58 καὶ πίνακας III.

9. Μιά συνοπτικὴ ἱστορικὴ παρουσίαση ἀπὸ τὸν Χρ. Α. Τσολάκη τῶν λογίων, ἐπι-
στημόνων κλπ. ποὺ ἀγωνίστηκαν μὲ δημοσιεύματα νὰ καταργηθοῦν οἱ τόνοι στὰ νεώτερα
χρόνια δημοσιεύτηκε στὸ Δελτίο τῆς Ο.Λ.Μ.Ε., ἔτος 33, τεύχ. 544, Ἰανουάριος 1982.

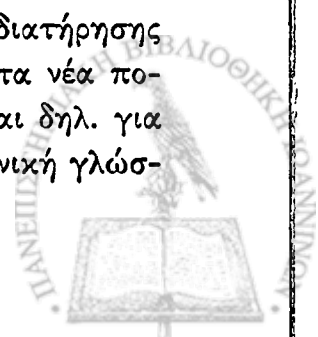

ΘΑΝΑΣΗΣ ΓΚΟΝΤΟΒΟΣ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ.

Η παρουσία εκατοντάδων χιλιάδων ελληνικών οικογενειών σε χώρες της Ευρώπης, Αμερικής, Αφρικής και την Αυστραλία, στις οποίες μένουν και εργάζονται, είναι μια πραγματικότητα. Η ελληνική εξωτερική μετανάστευση είναι γεγονός όχι καινούργιο, του οποίου όλοι σχεδόν οι «ντόπιοι» Έλληνες έχουμε συνείδηση. Την απουσία των μεταναστών από τη χώρα μας θυμίζει το συνάλλαγμα που στέλνουν και οι «επενδύσεις» των κεφαλαίων τους στην ελληνική αγορά. Ενώ όμως όλοι ξέρουμε ότι έχουμε τόσους μετανάστες σε πολλές χώρες του κόσμου, φαίνεται ότι μόνο λίγοι υποπτευόμαστε τα καθημερινά τους προβλήματα και τις προσπάθειες τους για να τα αντιμετωπίσουν.

Η συζήτηση των προβλημάτων των μεταναστών παραμένει στη χώρα μας ακόμα περιθωριακή υπόθεση, παρά το γεγονός ότι η ίδια η μετανάστευση (τόσο η εξωτερική όσο και η εσωτερική) αποτελεί τεράστιο εθνικό θέμα. Μια τέτοια συζήτηση που οδηγεί στη συνειδητοποίηση των μεταναστευτικών προβλημάτων είναι απαραίτητη, επειδή προωθεί τη συνοχή ανάμεσα σε τμήματα μιας εθνικής ομάδας (Έλληνες) που ζούν σε διαφορετικούς γεωγραφικούς χώρους, αλλά - κυρίως - και επειδή για την οργάνωση μιας ορθολογικής και κοινωνικά ομαλής επανενσωμάτωσης όσων παλινοστούν (και από ότι βλέπει κανείς το κύμα των επαναπατριζόμενων θα διογκωθεί στο μέλλον) χρειάζεται να δημιουργηθεί ένα ευνοϊκό κοινωνικό κλίμα που πιστεύουμε πως δε δημιουργείται «εκ θαύματος», αλλά μετά από συστηματική προετοιμασία. Το τελευταίο αφορά κυρίως τους εκπαιδευτικούς και γενικότερα το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα που θα σηκώσει το βάρος της επανένταξης των παλινοστούντων μαθητών στο σχολείο και την κοινωνία. Οι παρακάτω σκέψεις στοχεύουν στην πληροφόρηση γύρω από ένα πολύ ουσιαστικό καθημερινό πρόβλημα όλων των Ελλήνων μεταναστών και μέσα από αυτή στην πρόκληση γενικότερης συζήτησης γύρω από τους μετανάστες και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν προσπαθώντας να λύσουν το δύσκολο πραγματικά πρόβλημα της διατήρησης της πολιτιστικής ταυτότητας από τη μιά, και της προσαρμογής στα νέα πολιτιστικά δεδομένα της χώρας «υποδοχής» από την άλλη. Πρόκειται δηλ. για το πρόβλημα του ρόλου που παίζει και που πρέπει να παίζει η ελληνική γλώσ-

σα στην κοινωνικοποίηση των παιδιών των μεταναστών στις διάφορες χώρες (υποδοχής).

Βέβαια η συζήτηση πάνω στο θέμα αυτό δεν είναι καινούργια, αφού υπάρχει εκτεταμένη βιβλιογραφία σχετικά με τη σημασία της μητρικής γλώσσας στη διαδικασία κοινωνικοποίησης των μεταναστών της δεύτερης, τρίτης κτλ. γενιάς². Απο παλιά δηλ. γίνεται προσπάθεια να δοθεί κάποιο περιεχόμενο στη μητρική γλώσσα σαν όργανο επικοινωνίας αλλά και σαν μέσο οικογενειακής, προσχολικής και σχολικής αγωγής, προσπάθεια που συχνά έπαιρνε και-συνεχίζει να παίρνει - τη μορφή σταυροφορίας³ υπέρ της μητρικής γλώσσας ή, αντίθετα, τη μορφή αδιαφορίας και απάθειας απέναντι στη διατήρησή της μετά τη μετανάστευση, αλλά ακόμη και τη μορφή συστηματικής αποχής από τη χρήση της μετά από την προσωρινή ή μόνιμη εγκατάσταση στη χώρα υποδοχής. Τέτοιες προσπάθειες δεν εμφανίζονται μόνο ή κυρίως στα πλαίσια συζητήσεων ή πολιτιστικών εκδηλώσεων, αλλά παρουσιάζονται και σαν συγκρούσεις ανάμεσα σε υποστηρικτές και αρνητές της μητρικής γλώσσας και του αντίστοιχου πολιτισμού⁴. Πρωταγωνιστές στις διαμάχες αυτές ήταν συνήθως οι άνθρωποι που για διάφορους λόγους είχαν συνδέσει την παρουσία τους στην ξενητιά με τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στους μετανάστες: οι εκπαιδευτικοί⁵. Θα προσπαθήσω σχετικά σύντομα να αναπτύξω πώς διαγράφεται ο ρόλος της ελληνικής γλώσσας στις περιοχές της οικογενειακής και σχολικής κοινωνικοποίησης των Ελλήνων μεταναστών της δεύτερης και τρίτης γενιάς. Έστερα θα ήθελα να εκθέσω τις βασικές δυσκολίες που παρουσιάζει η κινητοποίηση των μαθητών για την εκμάθηση και χρήση της Ελληνικής με απώτερο στόχο να ερμηνευτούν αναλυτικά ορισμένες στάσεις των μαθητών αυτών απέναντι στη μητρική τους γλώσσα και να διερευνηθεί η διαφοροποίηση των στάσεων ανάμεσα στον μαθητικό κόσμο αναφορικά με τη χρήση και τη διατήρηση της Ελληνικής. Το ερώτημα λοιπόν που θα μας απασχολήσει είναι απλά το εξής: Ποιό ρόλο παίζει η παρουσία ή η απουσία της ελληνικής γλώσσας στο γλωσσικό ρεπερτόριο των μαθητών που ζούν στο εξωτερικό και πώς είναι δυνατό να συνδεθεί η παρουσία της με θετικές για το άτομο προοπτικές.

Γλώσσα και κοινωνικοποίηση

Έαν με τον όρο «κοινωνικοποίηση» συμβολίσουμε τη διαδικασία αλληλεπίδρασης του ατόμου με το (φυσικό και κοινωνικό του) περιβάλλον στο πλαίσιο της ενεργητικής αντιμετώπισης του δεύτερου από το πρώτο, αντιλαμβανόμαστε εύκολα ότι ο βασικός μηχανισμός που παρεμβάλλεται ανάμεσα στο άτομο και στο περιβάλλον στην πορεία της αλληλεπίδρασης είναι η γλώσσα. Χωρίς γλωσσικά σύμβολα δε θα ήταν δυνατό για το άτομο να κατασκευάσει νοήματα, δηλ. να αναπτύξει και να οργανώσει τις γνωστικές κατηγορίες με

τη βοήθεια των οποίων αντιλαμβάνεται και ερμηνεύει — και συνεπώς μπορεί να αντιμετωπίσει — το περιβάλλον. Η ανθρώπινη γλώσσα είναι ένα πολύπλοκο σύστημα συμβόλων, απαραίτητο για την επικοινωνία ανάμεσα στους ανθρώπους και γενικότερα για την οργάνωση της κοινωνικής ζωής⁶. Με την πρόσκτηση και τη χρήση της γλώσσας το άτομο μαθαίνει ουσιαστικά τους τρόπους με τους οποίους η κοινωνία δρά, εσωτερικεύει δηλ. τα κοινωνικά θεμιτά πρότυπα σκέψης και συμπεριφοράς. Γιαυτό η γλώσσα είναι ο βασικότερος μηχανισμός κοινωνικοποίησης, δηλ. γνωριμίας και αποδοχής των πολιτιστικών στοιχείων της ομάδας, όπως π.χ. των διαφόρων αξιών, πρότυπων σκέψης και δράσης, των διαφόρων ειδών γνώσης κτλ.⁷. Το άτομο συνδέεται με τον πολιτισμό της ομάδας από την οποία προέρχεται και στην οποία δρά μέσω της γλώσσας που είναι η ίδια ιστορικό προϊόν και έκφραση αυτού του πολιτισμού. Η σύνδεση αυτή γίνεται στη διάρκεια της κοινωνικοποίησης μέσα στο οικογενειακό, σχολικό και εξωσχολικό περιβάλλον, από τη στιγμή που το άτομο αρχίζει να επικοινωνεί με τους γύρω του, δηλ. να αντιλαμβάνεται το νόημα της συμπεριφοράς τους απέναντι του και να καθιστά τη δική του συμπεριφορά απέναντι στους άλλους κατανοητή. Κοιτίδα της αγωγής είναι συνεπώς η ανθρώπινη επικοινωνία — και ένας από τους κύριους στόχους της οικογενειακής και σχολικής αγωγής είναι η απόκτηση της ικανότητας για συμμετοχή στην επικοινωνία (επικοινωνιακή πληρότητα).

Σχολείο και γλώσσα

Το σχολείο διαπαιδαγωγεί κυρίως μέσω της χρήσης γλώσσας. Η επικοινωνία στην τάξη βασίζεται σε συγκεκριμένους κανόνες γλωσσικής χρήσης που ο μαθητής υποχρεώνεται να πάρει υπόψη προκειμένου να συμμετάσχει στο μάθημα. Από την έκβαση της επικοινωνίας στην τάξη εξαρτάται ουσιαστικά η σχολική αποτυχία ή επιτυχία του μαθητή. Με τα αναλυτικά προγράμματα και τα εγχειρίδια το σχολείο προγραμματίζει ένα είδος επικοινωνίας ανάμεσα στο δάσκαλο και το μαθητή στο πλαίσιο της οποίας απαιτείται συγκεκριμένη γλωσσική συμβολή του τελευταίου. Η παρατήρηση αυτή έχει μεγάλη σημασία για τις περιπτώσεις που η γλώσσα του μαθητή δεν συμπίπτει με εκείνη του σχολείου, όταν δηλ. έχουμε γλωσσική ασυμμετρία ανάμεσα στο διδάσκοντα και τον διδασκόμενο. Στην περίπτωση γλωσσικής ασυμμετρίας οι δυνατότητες επικοινωνίας μειώνονται ή εξαφανίζονται. Τα προβλήματα που προκύπτουν για τον μαθητή είναι εδώ ολοφάνερα (περιθωριοποίηση, σχολική αποτυχία).

Μετανάστευση και γλώσσα

Όπως τονίστηκε παραπάνω η γλώσσα (σαν μοναδικό ανθρώπινο χαρακτηριστικό) είναι πρωταρχικά όργανο επικοινωνίας και έτσι μέσο συντονισμού της δράσης των ατόμων στις διάφορες περιοχές κοινωνικής συμβίωσης και συνεργασίας. Έτσι η γλωσσική χρήση των ατόμων (ποιά γλώσσα μιλούν σε ποιόν και γιατί) δεν μπορεί να είναι αυθαίρετη ούτε τυχαία, αφού εξυπηρετεί ουσιαστικές επικοινωνιακές ανάγκες που προέρχονται αντίστοιχα από τις μορφές συμβίωσης των κοινωνικών ομάδων. Είναι γνωστό ότι τα μέλη μιας συγκεκριμένης κοινωνίας — ιδίως στις σύγχρονες ετερογενείς βιομηχανικές κοινωνίες — δεν διαθέτουν το ίδιο ακριβώς γλωσσικό ρεπερτόριο μια και δεν αντιμετωπίζουν τις ίδιες περιστάσεις για τη χρήση γλώσσας. Πιο συγκεκριμένα οι κοινωνίες που «φιλοξενούν» ομάδες μεταναστών γίνονται πολιτιστικά πολυδιάστατες, δημιουργείται δηλ. μια σχετική ανομοιογένεια που οφείλεται στις πολιτιστικές διαφορές ανάμεσα στις ομάδες των μεταναστών (εθνικές ομάδες) τόσο μεταξύ τους όσο και ανάμεσα στην κάθε μια απο αυτές και στη χώρα «υποδοχής». Η πολιτιστική αυτή ανομοιογένεια έχει συνήθως και τη γλωσσική της διάσταση. Τούτο γιατί η τύχη της πρωταρχικής (εθνικής) γλώσσας ως στοιχείου πολιτιστικής διαφοροποίησης δεν είναι πάντοτε εύκολο να προβλεφθεί. Κάτω απο ορισμένες συνθήκες έχουμε διατήρηση της γλώσσας αυτής, ενώ κάτω απο άλλες εξαφάνισή της. Η γλωσσική χρήση — και συνεπώς η τύχη της ελληνικής γλώσσας μετά τη μετανάστευση — των μελών της δεύτερης και τρίτης γενιάς μεταναστών συνδέεται άμεσα με τη μορφή οργάνωσης της επικοινωνίας στη χώρα «υποδοχής» και την αντίδραση της εθνικής ομάδας στην πίεση που προέρχεται από την ανάγκη προσαρμογής στα νέα πολιτιστικά δεδομένα. Μας ενδιαφέρει ο ρόλος της ελληνικής γλώσσας για τη δεύτερη και τρίτη γενιά μεταναστών από ψυχολογική και κοινωνιολογική αλλά και από πρακτικά παιδαγωγική άποψη. Το ερώτημα που τίθεται είναι τώρα το εξής: ποιοί κοινωνικοί, ψυχολογικοί παράγοντες προσδιορίζουν το ρόλο της ελληνικής γλώσσας σ' αυτές τις ομάδες των μεταναστών;

Τύποι διγλωσσίας και κοινωνικοποίηση των παιδιών των μεταναστών.

Για να προσδιορίσουμε το ρόλο της ελληνικής γλώσσας στην κοινωνικοποίηση των μεταναστών πρέπει πρώτα να αναφερθούμε στις πιθανές περιπτώσεις συνύπαρξης ελληνικής και ξένης γλώσσας ως μέσων επικοινωνίας στη χώρα «υποδοχής». Αν καλέσουμε την ελληνική γλώσσα Γ1 και τη γλώσσα της χώρας «υποδοχής» Γ2, τότε θεωρητικά έχουμε τις εξής περιπτώσεις συνύπαρξης των δύο αυτών γλωσσών (βλ. FISHMAN 1972)⁸:

1. κοινωνική και ατομική διγλωσσία

Στην περίπτωση αυτή όλα τα μέλη μιας κοινότητας χρησιμοποιούν τις γλώσσες Γ1 και Γ2 έχοντας συνδέσει τη χρήση τους με διάφορες κοινωνικές περιοχές (η χρήση της Γ1 ή της Γ2 είναι θέμα επιλογής που καθορίζεται από την κοινωνική κατάσταση, την κοινωνική θέση των ομιλούντων κτλ.).

2. ατομική διγλωσσία χωρίς κοινωνική διγλωσσία.

Στην περίπτωση αυτή ορισμένα μέλη της γλωσσικής κοινότητας χρησιμοποιούν τις γλώσσες Γ1 και Γ2, ενώ τα υπόλοιπα χρησιμοποιούν μόνο τη Γ2. Τυπικό παράδειγμα είναι η γλωσσική χρήση των παιδιών των μεταναστών που αναπτύσσονται δίγλωσσα, χρησιμοποιώντας κάθε γλώσσα στην αντίστοιχη περίπτωση, χωρίς όμως να υπάρχουν σχετικά στεθεροί κανόνες για τη χρήση της Γ1 και της Γ2 αντίστοιχα. Έτσι χρησιμοποιούν π.χ. την Γ2 όχι μόνο με όσους δεν γνωρίζουν την Γ1 αλλά και με εκείνους που την γνωρίζουν.

3. κοινωνική διγλωσσία χωρίς ατομική διγλωσσία.

Εδώ υπάρχουν δύο γλώσσες ενεργές σε μια κοινωνία, αλλά κάθε ομάδα χρησιμοποιεί για να καλύψει τις επικοινωνιακές της ανάγκες τη δική της γλώσσα, ενώ καμία από τις ομάδες ή υποομάδες των δεν είναι δίγλωσση (εκτός από τη μικροσκοπική υποομάδα των διερμηνέων)

4. ούτε ατομική ούτε κοινωνική διγλωσσία.

Είναι η περίπτωση μιας σχετικά ομοιογενούς κοινωνίας με αντίστοιχη ομοιογένεια στο γλωσσικό ρεπερτόριο — περίπτωση μάλλον απίθανη για βιομηχανικές κοινωνίες, επειδή προϋποθέτει ελάχιστη διαφοροποίηση ρόλων και συχνή επικοινωνία πρόσωπο - με - πρόσωπο.

Η περίπτωση των Ελλήνων μεταναστών — και γενικότερα των μεταναστών — είναι η δεύτερη, όπως εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς. Όταν η χρήση της Ελληνικής μέσα στην ομάδα των μεταναστών — η λεγόμενη ενδοεθνική γλωσσική χρήση — δεν έχει ατονήσει αρκετά, βρίσκει κανείς τη διγλωσσία σε ατομικό επίπεδο χωρίς διγλωσσία στο κοινωνικό, αφού η ελληνική μιλιέται μόνο από Έλληνες μετανάστες που παράλληλα χρησιμοποιούν και την κυρίαρχη γλώσσα (δηλ. τη γλώσσα της κυρίαρχης ομάδας) στον κύκλο της καθημερινής δραστηριότητας (π.χ. ελληνικά στην οικογένεια και στον κύκλο συγγενών και φίλων συμπατριωτών, και κυρίαρχη στις επαφές με τη γραφειοκρατία, στο χώρο της δουλειάς, στην κατανάλωση και στις επαφές με αλλοεθνείς μετανάστες· στην τελευταία περίπτωση η κυρίαρχη γλώσσα λειτουργεί σαν

lingua franca). Ο περιορισμός της Ελληνικής στην ενδοεθνική επικοινωνία δεν είναι τυχαίος. Ερμηνεύεται ως προϊόν κοινωνικών συνθηκών για τη χρήση γλώσσας στη χώρα «υποδοχής». Αναφέρω δυο βασικές τέτοιες συνθήκες:

α) Ο ορισμός της Ελληνικής ως γλώσσας με χαμηλό κοινωνικό γόητρο, κάτι που απορρέει από το υψηλό κοινωνικό γόητρο που απολαμβάνει η γλώσσα της κυρίαρχης ομάδας, γεγονός που με τη σειρά του ερμηνεύεται σαν συνέπεια της σχετικά υψηλής κοινωνικής στάθμης της κυρίαρχης ομάδας έναντι εκείνης της ομάδας των μεταναστών.

β) Η αφομοιωτική πολιτική των κυβερνήσεων των χωρών «υποδοχής» που συνήθως αρχίζει με τη γλωσσική εκτόπιση (αντικατάσταση της μητρικής γλώσσας από τη γλώσσα της κυρίαρχης ομάδας).

Οι δυο παραπάνω παράγοντες δημιουργούν ισχυρότατες πιέσεις στους μετανάστες — ιδίως σε εκείνους της δεύτερης και της τρίτης γενιάς — αναφορικά με τη γλώσσα που θα υιοθετήσουν στις διάφορες περιοχές της επικοινωνίας. Έτσι η χρήση της Ελληνικής σε πολλές περιοχές της δημόσιας ζωής δεν είναι δυνατή. Ιδιαίτερα όταν επικρατεί κλίμα κοινωνικού στιγματισμού των μεταναστών με την παρουσία ισχυρών προκαταλήψεων εναντίον αυτής της ομάδας, η χρήση της Ελληνικής σε ενδοεθνικό πλαίσιο, ιδίως σε δημόσιους χώρους (π.χ. πάρκα, πλατείες, λεωφορεία, τραίνα, καταστήματα, εστιατόρια κτλ), τείνει να αποτελέσει αφορμή για την εκδήλωση αντιπάθειας και έμπρακτης προκατάληψης εναντίον των μεταναστών, αφού η γλώσσα είναι ισχυρό τεκμήριο κοινωνικο - πολιτιστικής ένταξης. Η αρνητική στάση της δεύτερης γενιάς μεταναστών απέναντι στη μητρική γλώσσα έχει συνεπώς κοινωνικές παραμέτρους. Η πίεση του κοινωνικού περιγύρου είναι τέτοια που το άτομο αποφεύγει να ταυτιστεί με οτιδήποτε θα ήταν δυνατό να θυμίζει την ομάδα από την οποία προέρχεται. Παράλληλα η εκπαιδευτική πολιτική των κυβερνήσεων των χωρών «υποδοχής» στο παρελθόν είχε φανερά αφομοιωτικό χαρακτήρα — όπως άλλωστε και στο παρόν, μόνο που τα μέσα που διαθέτουν σήμερα για την ωραιοποιημένη παρουσίαση μιας ουσιαστικά όμοιας πολιτικής είναι ποιοτικά εξελιγμένα, έτσι που οι στόχοι της πολιτικής αυτής γίνονται δυσδιάκριτοι.

Αυτή λοιπόν είναι η κατάσταση της δεύτερης και τρίτης γενιάς μεταναστών αναφορικά με τη χρήση γλώσσας στην καθημερινή επικοινωνία, κατάσταση που οι κοινωνιογλωσσολόγοι ονομάζουν *ασταθή διγλωσσία*. Η ασταθής διγλωσσία είναι βέβαια το πρώτο στάδιο της «βιογραφίας» της ελληνικής γλώσσας μετά τη μετανάστευση, γιατί το πρώτο είναι εκείνο της ασταθούς *μονογλωσσίας*. Η πρώτη γενιά μεταναστών δεν γνωρίζει κατα κανόνα τη γλώσσα της χώρας «υποδοχής», συνεπώς τα μέλη της είναι συνήθως μονόγλωσσα στην καθημερινή του επικοινωνία (μόνο Ελληνική). Όμως η αντιμετώπιση των καθημερινών αναγκών (π.χ. η πρακτική συνενόηση με αλλοεθνείς) απαιτεί

την κατοχή και της κυρίαρχης γλώσσας, της γλώσσας εκείνης της ομάδας που ελέγχει οικονομικά και πολιτικά τη χώρα «υποδοχής». Για να χρησιμοποιήσουμε κοινωνιογλωσσική ορολογία: Το γλωσσικό πεδίο του μετανάστη της πρώτης γενιάς είναι πολύ περιορισμένο ως προς την αντιμετώπιση των αναγκών επικοινωνίας στη χώρα υποδοχής. Με τη χρήση μόνο της Ελληνικής δεν είναι σε θέση να συνεννοηθεί πρακτικά με όσους αναγκάζεται ή θα επιθυμούσε να σχετίζεται κοινωνικά. Γιαυτό άλλωστε ορίζεται η γλωσσική του κατάσταση σαν ασταθής.

Η ασταθής μονογλωσσία είναι η αναγκαία συνθήκη για την εισαγωγή της κυρίαρχης γλώσσας στο γλωσσικό ρεπερτόριο. Η διγλωσσία όμως που προέρχεται με τον τρόπο αυτό — ιδιαίτερα στις κοινότητες μεταναστών — είναι ασταθής, επειδή δεν υπάρχουν δεσμευτικοί κανόνες λειτουργικής διαφοροποίησης της γλωσσικής χρήσης. Έτσι η κυρίαρχη γλώσσα δε χρησιμοποιείται μόνο στην επικοινωνία με αλλοεθνείς, αλλά τείνει να εκτοπίσει τη μητρική γλώσσα στην επικοινωνία με ομοεθνείς (π.χ. τα παιδιά του Έλληνα μετανάστη στη Δ. Γερμανία τείνουν να χρησιμοποιούν τη Γερμανική στη μεταξύ τους επικοινωνία). Ακριβώς στο σημείο αυτό γίνεται φανερό η σημασία της συστηματικής παρέμβασης στο επίπεδο της θεσμικής αγωγής, δηλ. στην προσχολική και σχολική αγωγή. Το καίριο ερώτημα είναι: τι νόημα έχει για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη της δεύτερης και τρίτης γενιάς των μεταναστών η παρουσία της ελληνικής γλώσσας στο σχολείο; Πώς δηλ. σχετίζεται η διδασκαλία της Ελληνικής με την όλη εξέλιξη του μαθητή που προέρχεται από οικογένεια μεταναστών;

Πρίν απαντηθούν τα παραπάνω ερωτήματα είναι απαραίτητο να γίνει μια σημαντική διαφοροποίηση. Σημαντική, επειδή δείχνει ότι δεν μπορεί να υπάρξει ενιαία απάντηση για τη δεύτερη και τρίτη γενιά μεταναστών, ακριβώς επειδή δεν υπάρχει κοινή στάση του συνόλου των μεταναστών απέναντι στην ελληνική γλώσσα.

Διακρίνουμε γενικά δύο περιπτώσεις:

1. Το πρωτογενές κοινωνικό περιβάλλον είναι ελληνόγλωσσο.

Όταν η οικογένεια και ο κύκλος των φιλικών και συγγενικών προσώπων που αποτελούν το πρωτογενές κοινωνικό περιβάλλον χρησιμοποιούν στη μεταξύ τους επικοινωνία μόνο την Ελληνική, τότε μπορούμε να πούμε ότι η φύση της πρωτογενούς κοινωνικοποίησης διαδραματίζεται σε γλωσσικό περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από μία γλώσσα. Η πρώιμη κοινωνικοποίηση γίνεται έτσι στη Γ1 και σε αυτήν αναπτύσσονται και οργανώνονται οι βασικές γνωστικές κατηγορίες του ατόμου.

2. Το πρωτογενές κοινωνικό περιβάλλον χρησιμοποιεί την κυρίαρχη γλώσσα ή είναι δίγλωσσο (Γ1 και Γ2)

Στην περίπτωση αυτή το παιδί έρχεται από πολύ μικρή ηλικία σε επαφή με την κυρίαρχη γλώσσα την οποία μαθαίνει να χρησιμοποιεί στην επικοινωνία με μέλη της οικογένειας ή με συνομήλικους, μετανάστες ή ντόπιους. Υπάρχει ωστόσο περίπτωση το περιβάλλον αυτό να κάνει σε ορισμένες περιπτώσεις χρήση της ελληνικής γλώσσας, να είναι δηλ. δίγλωσσο. Τότε το παιδί έρχεται σε επαφή με δυό γλωσσικά συστήματα και αντλεί τις γνωστικές κατηγορίες και από τα δυο. Όταν η πρώιμη αυτή διγλωσσία δεν είναι παροδική, η χρήση της κάθε μιας γλώσσας βασίζεται σε συγκεκριμένους κοινωνιογλωσσικούς κανόνες.

Μετά τη διαφοροποίηση αυτή φαίνεται καλύτερα γιατί η διδασκαλία της Ελληνικής στο σχολείο — η συστηματική δηλ. επαφή με την «έπισημη» Ελληνική μετά από μια συγκεκριμένη ηλικία - δεν μπορεί να έχει το ίδιο νόημα για όλα τα άτομα της δεύτερης και τρίτης γενιάς μεταναστών, καθώς υπάρχει γλωσσική διαφοροποίηση ανάμεσα τους.

΄Ας προσπαθήσουμε τώρα να δούμε το ρόλο της Ελληνικής στο σχολείο αναφορικά με την πρώτη περίπτωση. Υπάρχουν τουλάχιστο τα εξής δεδομένα σαν συνθετικά του ρόλου της μητρικής γλώσσας στο σχολείο:

α) Αν δεχθούμε ότι η πρωτογενής κοινωνικοποίηση έγινε στην Ελληνική, το σχολικό περιβάλλον που χρησιμοποιεί την Ελληνική ως μέσο επικοινωνίας αποτελεί συνέχεια του οικογενειακού περιβάλλοντος. Έτσι υπάρχει το αναγκαίο γλωσσικό υπόστρωμα για τον εμπλουτισμό της μητρικής γλώσσας με στοιχεία που λείπουν από τη γλώσσα του πρωτογενούς περιβάλλοντος.

β) Επειδή η γλωσσική χρήση είναι από τους σημαντικότερους δείκτες κοινωνικοπολιτιστικής ένταξης, η παρουσία της Ελληνικής στο σχολείο «νομιμοποιεί» την ένταξη του μαθητή στην εθνική ομάδα και δίνει τη δυνατότητα διατήρησης του αισθήματος της αλληλεγγύης που αναπτύσσεται στην πρώιμη κοινωνικοποίηση, όταν βέβαια δεν έχει συντελεσθεί η ρήξη με την ομάδα καταγωγής και το κοινωνικο-πολιτιστικό της περιεχόμενο. Η παρουσία της Ελληνικής στο σχολείο δείχνει στους υπόλοιπους συμμαθητές ότι είναι τέλος πάντων θεμιτό να ανήκει κανείς σε μια εθνική ομάδα, διαφορετική από την κυρίαρχη, και να επιμένει στην εκμάθηση και διατήρηση της αντίστοιχης γλώσσας.

γ) Η παρουσία της Ελληνικής ως μέσου επικοινωνίας κάνει θεμιτή και γιαυτό περισσότερο πιθανή — τη χρήση της σε εξωσχολικούς χώρους, π.χ. στην επικοινωνία με τους γονείς και τους άλλους συμπατριώτες. Αυτό είναι σημαντικό, επειδή έτσι εξασφαλίζεται μιά από τις βασικές προϋποθέσεις για τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας στη δεύτερη και τρίτη γενιά: η λειτουρ-

γική διαφοροποίηση στη χρήση της Ελληνικής — και γνωρίζουμε ότι μια γλώσσα διατηρείται όταν η χρήση της δεν είναι περιττή.

δ) Η επεξεργασία και ο εμπλουτισμός της Ελληνικής στο σχολείο δίνουν τη δυνατότητα για πληρέστερη εκμάθηση της κυρίαρχης γλώσσας, αφού πληρότητα στη μητρική γλώσσα είναι αναγκαία προϋπόθεση για πληρότητα στη δεύτερη γλώσσα και την αποφυγή της λεγόμενης διπλής ημιγλωσσίας, όπως δείχνουν πρόσφατες έρευνες στην Ευρώπη (SUKTNAB-KANGAS 1976). Η επάρκεια όμως στη δεύτερη γλώσσα είναι απαραίτητη προϋπόθεση της σχολικής επιτυχίας.

Μπορούμε στη συνέχεια να δούμε το ρόλο της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στη δεύτερη περίπτωση, όταν δηλ. η πρώιμη κοινωνικοποίηση γίνεται αποκλειστικά στην κυρίαρχη γλώσσα (Γ2) ή και στην κυρίαρχη γλώσσα.

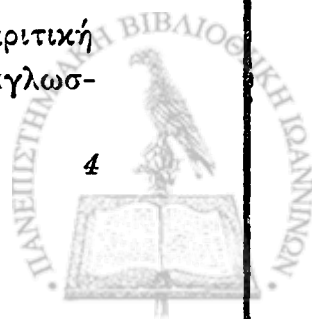
Εδώ έχουμε συνήθως μια συμβολική παρουσία της Ελληνικής στο σχολείο, αφού η χρήση της δεν είναι λειτουργικά διαφοροποιημένη από τη χρήση της κυρίαρχης γλώσσας. Όταν οι ανάγκες επικοινωνίας του μαθητή ικανοποιούνται με τη χρήση μόνο της κυρίαρχης γλώσσας, η Ελληνική χάνει τη λειτουργικότητα της σαν επικοινωνιακό μέσο. Η χρήση της στην εθνική ομάδα περιορίζεται στην επικοινωνία με πολύ πρόσφατους ή ηλικιωμένους μετανάστες που δε γνωρίζουν ή δε γνωρίζουν επαρκώς την κυρίαρχη γλώσσα. Έτσι ο ρόλος της Ελληνικής στο σχολείο διαγράφεται σ' αυτήν την περίπτωση ως εξής:

α) Η διδασκαλία της Ελληνικής σαν έκφραση μιας συγκεκριμένης ιδεολογίας που στοχεύει στη διατήρηση της πολιτιστικής ταυτότητας της δεύτερης και τρίτης γενιάς μεταναστών. Στο πλαίσιο μιας τέτοιας ιδεολογίας θεωρείται «καλό» να διδάσκονται οι μαθητές και την ελληνική σαν στοιχείο του πολιτισμού των (σύγχρονων) προγόνων τους — με άλλα λόγια: η Ελληνική όπως περίπου τα Λατινικά ή τα Αρχαία Ελληνικά στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

β) Η διδασκαλία της Ελληνικής σαν αναγκαία προϋπόθεση για την απόκτηση επάρκειας στη γλώσσα αυτή με απώτερο σκοπό τη σύνδεση με τον πολιτισμό της Ελλάδας. Αν η γλώσσα αποτελεί την «πύλη» για την προσπέλαση ενός πολιτισμού, για την κατανόηση δηλ. των καθημερινών του εκδηλώσεων, τότε η απόκτηση πληρότητας στην Ελληνική σημαίνει ταυτόχρονα και τη δυνατότητα για προσπέλαση της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας στις διάφορες εκφάνσεις της.

Μετά από αυτά κρίνονται σκόπιμες ορισμένες παρατηρήσεις αναφορικά με την κάθε περίπτωση ξεχωριστά.

Στην πρώτη περίπτωση είμαστε υποχρεωμένοι να ασκήσουμε κριτική στο παραδοσιακό αλλά καθόλου σπάνιο επιχείρημα της ονομαζόμενης «γλωσ-

σικής υπερκόπωσης». Ορισμένοι γλωσσολόγοι είχαν διατυπώσει στο παρελθόν την υπόθεση ότι η αποτυχία των διγλωσσων μαθητών στο σχολείο οφείλεται στη γνωστική τους ανεπάρκεια που με τη σειρά της ερμηνεύονταν σαν αποτέλεσμα της διγλωσσίας καθαυτής (βλ. π.χ. OESTREICHER 1974)⁹. Σε πολλές οικογένειες μεταναστών ακούει κανείς το επιχείρημα ότι το παιδί κουράζεται με τις δυο γλώσσες στο σχολείο, ότι υπάρχει έτσι κίνδυνος να αποτύχει — συνεπώς ας «κόψουμε» μιά από τις δυό, π.χ. την Ελληνική, για να γίνει το «φορτίο» ελαφρύτερο. Βέβαια καταλαβαίνει κανείς το καλοπροαίρετο ενδιαφέρον του μετανάστη για τη σχολική επιτυχία των παιδιών του — η μόρφωση άλλωστε των παιδιών αποτελεί έναν βασικό στόχο της μετανάστευσης — αλλά νεότερες έρευνες δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία ότι δεν είναι η διγλωσσία καθαυτή που είναι υπεύθυνη για τη σχολική αποτυχία των μεταναστών μαθητών αλλά ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η μετάβαση από τη μητρική στη δεύτερη γλώσσα καθώς επίσης και η οργάνωση της διγλωσσης εκπαίδευσης (π.χ. πρωί - απόγευμα σχολείο). Το φαινόμενο της «διπλής ημιγλωσσίας» (ή του «αναλφαριθμητισμού σε δυο γλώσσες») πρέπει να ερμηνευθεί σαν αποτέλεσμα της οργάνωσης της γλωσσικής παιδείας των μεταναστών μαθητών και όχι σαν αποτέλεσμα εσωτερικών διαταραχών που προέρχονται από τη διγλωσσία καθαυτή. Αυτό που χρειάζεται να αλλάξει δεν είναι η γλωσσική κατάσταση του μαθητή, (π.χ. να «κοπεί» η μια γλώσσα) αλλά η εκπαιδευτική δομή της χώρας («υποδοχής») αναφορικά με τη σχολική εκπαίδευση των μεταναστών.

Το φαινομενικά ωφελιμιστικό επιχείρημα: «το μέλλον του παιδιού είναι εδώ, συνεπώς ας δώσουμε το βάρος στην ξένη γλώσσα και ό,τι μάθει από τα Ελληνικά», είναι τουλάχιστο επιστημονικά εσφαλμένο. Εκτός όμως από αυτό, οδηγεί στην περιθωριοποίηση της Ελληνικής στη μεταναστευτική παροικία και στη σταδιακή εξαφάνισή της. Οι «δεσμοί» της δεύτερης και τρίτης γενιάς με την ελληνική πραγματικότητα, τον σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό, δεν είναι δυνατό να διατηρηθούν, όταν η ελληνική γλώσσα μπαίνει στο περιθώριο. Ένα μέρος του Ελληνισμού συνεπώς αφομοιώνεται πολιτιστικά. Τίθεται όμως το ερώτημα αν σαν λαός μπορούμε να επιτρέψουμε την πολυτέλεια μιας συνεχούς αφομοίωσης και αποξένωσης τμημάτων της κοινωνίας μας που απομακρύνονται από τη χώρα επειδή η ίδια η νεοελληνική κοινωνία δεν τους προσφέρει δυνατότητες μιας αξιοπρεπούς κοινωνικής διαβίωσης.

Στη δεύτερη τώρα περίπτωση παρατηρούμε πόσο περιορισμένος είναι ο ρόλος της Ελληνικής στο σχολείο όταν η διδασκαλία της δεν συνδέεται με κάποτε λειτουργική διαφοροποίηση της γλωσσικής χρήσης. Όταν η Ελληνική που το παιδί του μετανάστη μαθαίνει στο σχολείο δεν έχει πιθανότητες να ακουστεί στο σπίτι, στις ομάδες των συνομηλίκων και γενικότερα μέσα στην ευρύτερη μεταναστευτική παροικία, είναι αρκετά δύσκολο να διδάξει κανείς με επιτυχία την Ελληνική, προσπαθώντας να παρωθήσει τους μαθητές με το επιχείρημα ότι η Ελ-

ληνική εκφράζει τον πολιτισμό που κάποτε μεγαλούργησε. Δεν υπάρχει δηλ. λόγος να διατηρεί κανείς ψευδαισθήσεις αναφορικά με τους μαθητές: το ιδεολογικό επιχείρημα που ισχύει για τους γονείς και ορισμένους εθνικούς οργανισμούς (π.χ. σύλλογοι, εκκλησία κ.α.) δεν ισχύει αναγκαστικά και για το παιδί, που κάτω από την πίεση μιας άλλης, ισχυρότερης συνήθως, ιδεολογίας—μέρος της οποίας εσωτερίκευσε στην πρώιμη κοινωνικοποίηση—απομακρύνεται από την εθνική ομάδα και προσανατολίζεται σε καινούργια πρότυπα σκέψης και πράξης. Η δεύτερη ιδεολογία είναι αυτή της κυρίαρχης ομάδας. Μόνο με την παρουσία ζωντανών εκφράσεων της ελληνικής πραγματικότητας είναι δυνατό να μετριασθούν οι αφομοιωτικές πιέσεις που ασκεί η κυρίαρχη ιδεολογία — πιέσεις που στο επίπεδο της γλωσσικής χρήσης σημαίνουν εξαφάνιση της Ελληνικής στη δεύτερη και τρίτη γενιά.

Τυπικές Δυσκολίες

Αυτοί ακριβώς είναι και οι λόγοι που καθιστούν προβληματική τη διδασκαλία της Ελληνικής στους μετανάστες. Προβληματική, επειδή η παρώθηση του μαθητή να μάθει να χρησιμοποιεί την Ελληνική σαν όργανο ενδοεθνικής επικοινωνίας (και όχι απλώς να μάθει την Ελληνική) δεν μπορεί να αρχίσει και δεν μπορεί να συντελεσθεί μόνο μέσα στο σχολείο. Πολλοί δηλ. γονείς που θα ήθελαν τα παιδιά τους να μάθουν την ελληνική γλώσσα τόσο καλά όσο και τη δεύτερη, αντιμετωπίζουν ένα είδος αδιαφορίας, δυσφορίας ή απάθειας του μαθητή που δεν μπορούν να εξηγήσουν — πολύ λιγότερο να υπερνικήσουν. Την ίδια αδιαφορία και απάθεια αντιμετωπίζουν βέβαια και οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν την Ελληνική στα παιδιά αυτά. Σε τούτο το σημείο θα ήταν χρήσιμο να γίνει αναφορά σε ένα παράδειγμα αδιαφορίας που οδηγεί τελικά στην αποτυχία και που κατά τη γνώμη μου συγγενεύει αρκετά με εκείνο της αδιαφορίας πολλών μεταναστών της δεύτερης και τρίτης γενιάς. Αναφέρομαι στη διδασκαλία ξένης γλώσσας στα Ελληνικά Γυμνάσια και Λύκεια. Όπως είναι γνωστό, η κατάσταση της ξένης γλώσσας στην ελληνική δευτεροβάθμια εκπαίδευση είναι κάτι περισσότερο από απελπιστική. Μετά από έξι χρόνια διδασκαλίας σπανιότατα βρίσκονται μαθητές που να μπορούν να χρησιμοποιούν μια ξένη γλώσσα — παρά το ενδιαφέρον των γονέων (δεν είναι άλλωστε τυχαίος ο μεγάλος αριθμός φροντιστηρίων ξένων γλωσσών σε όλη τη χώρα). Οπωσδήποτε ενθύνονται πολλοί παράγοντες για την αποτυχία αυτή, αλλά θα μπορούσε να απομονώσει κανείς τους εξής δύο που νομίζω ότι συναντάμε και στη διδασκαλία της Ελληνικής στα παιδιά των μεταναστών:

1. Η χαμηλή αξιολόγηση της γλώσσας

Η ξένη γλώσσα στην εκπαίδευση είναι μάθημα «δευτερεύον» ή «τριτεύον», που σημαίνει ότι κατέχει μια από τις χαμηλότερες θέσεις στην ιεραρχία των μαθημάτων. Άν τα μαθήματα είχαν «υπόληψη», τότε η ξένη γλώσσα στα ελληνικά σχολεία θα είχε την πιο μικρή...

2. Η λειτουργική αποσύνδεση της γλώσσας

Ο Έλληνας μαθητής μέσα στο δυσκίνητο παραδοσιακό, «προγονόπληκτο» εκπαιδευτικό σύστημα δεν συνειδητοποιεί τη σπουδαιότητα και την αξία της ξένης γλώσσας ως μέσου επικοινωνίας. Ο τρόπος που διδάσκεται αυτό το μάθημα στα σχολεία μας αποκαλύπτει τη στάση του ελληνικού σχολείου απέναντι στην ξένη γλώσσα: Αγγλικά ή Γαλλικά σαν «σύμβολο» μόρφωσης, κάτι που εξασφαλίζεται με τη γνώση — και όχι, δυστυχώς, τη χρήση — μερικών κανόνων γραμματικής και στοιχειώδους λεξιλογίου. Το σχολείο προωθεί χρόνια τώρα την «λατινικοποίηση» της ξένης γλώσσας.

Η διδασκαλία¹¹ της Ελληνικής στους μετανάστες εμφανίζει πολύ συχνά τα παραπάνω χαρακτηριστικά: υπάρχει δηλ. μια ιεραρχία γλωσσών, την πρώτη θέση της οποίας κατέχει η κυρίαρχη γλώσσα και τη δεύτερη, τρίτη ή τέταρτη η ελληνική γλώσσα. Από την άλλη μεριά υπάρχουν οι αφοριστικές παραινήσεις των γονέων και του σχολείου προς τους μαθητές να δείξουν ενδιαφέρον για την Ελληνική, επειδή αντιπροσωπεύει ένα έθνος που έδωσε δείγματα υψηλού πολιτισμού¹². Δυστυχώς είναι δύσκολο να βρούν ανταπόκριση παραινήσεις αυτού του είδους — αρκεί να κοιτάξουμε έναν από τους πολλούς λόγους για τους οποίους αυτό συμβαίνει: οι ισχυρές αφομοιωτικές πιέσεις του περιβάλλοντος στο οποίο ο μαθητής ζεί, δεν ευνοούν μια θετική ταύτιση με την ομάδα των μεταναστών, κυρίως επειδή (και, συνεπώς, όταν) η ομάδα αυτή συνδέεται με χαμηλή κοινωνική στάθμη και αξιολογείται αρνητικά από τη σκοπιά της κυρίαρχης ομάδας γενικότερα. Η θετική ταύτιση του μαθητή με τον πρωτογενή κοινωνικό περίγυρο δυσχεραίνεται και από τη στάση ενός τμήματος μεταναστών απέναντι στην εθνική ομάδα η οποία εκδηλώνεται σαν ολοκληρωτική απόρριψη όσων έχουν σχέση με την πολιτιστική κληρονομιά της εθνικής ομάδας. Αυτή η στάση συνοδεύεται συνήθως από την κοινωνική άνοδο του μετανάστη ή από την επιθυμία του (προσδοκία) για κοινωνική άνοδο μέσω της πολιτιστικής αφομοίωσης.

Σημαίνουν μήπως όλα αυτά ότι η διδασκαλία της Ελληνικής στους μετανάστες είναι καταδικασμένη σε αποτυχία; Στην ερώτηση αυτή θα απαντήσουμε αρνητικά. Η προσπάθεια για διατήρηση της Ελληνικής στις παροικίες μεταναστών δεν είναι αναγκαστικά μάταιη, παρά τις δυσκολίες που έχει. Μόνο

που μια τέτοια προσπάθεια θα είχε επιτυχία, αν χρησιμοποιούσε μια σειρά από ουσιαστικά — και όχι συμβολικά — κίνητρα. Η γλωσσική παρώθηση (η κινητοποίηση του μαθητή για την εκμάθηση και χρήση μιας γλώσσας) μπορεί να είναι δύο ειδών:

α) ενσωματωτική

β) οργανική

Στην πρώτη περίπτωση ο μαθητής μαθαίνει τη γλώσσα επειδή αναζητάει την ολική ή μερική ταύτιση με την ομάδα που χρησιμοποιεί αυτή τη γλώσσα, δηλ. τη γνωριμία με τον πολιτισμό της μέσω της καθημερινής επικοινωνίας με μέλη της ομάδας αυτής.

Η δεύτερη κατηγορία παρώθησης έχει σχέση με τη θεώρηση της γλώσσας ως μέσου υλοποίησης πρακτικών στόχων που δεν περιέχουν όμως την πολιτιστική ένταξη του ατόμου στη συγκεκριμένη ομάδα (π.χ. ο μαθητής μαθαίνει Λατινικά όχι επειδή τον ενδιαφέρει η επικοινωνία με τους Ρωμαίους και η γνωριμία με τον πολιτισμό τους, αλλά για να «περάσει» το μάθημα ή να πάρει καλό βαθμό στο μάθημα). Υπάρχει νομίζω η δυνατότητα χρήσης και των δύο κατηγοριών κινήτρων στη διδασκαλία της Ελληνικής στους μετανάστες.

Αναφορικά με την ενσωματωτική παρώθηση απαραίτητες προϋποθέσεις είναι α) η αντιπροσωπευτική παρουσία του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού μέσα από τη διδασκαλία της Ελληνικής (ζωντανά θέματα που αναφέρονται σε όλες τις εκφράσεις του λαϊκού πολιτισμού) β) η αναθεώρηση της στάσης των μεταναστών αναφορικά με την εθνική ταυτότητα (η θετική αποδοχή της ένταξης στην εθνική ομάδα) και γ) η συνεχής και ουσιαστική επικοινωνία με την Ελλάδα σε όλα τα επίπεδα (π.χ. ενδιαφέρον και για άλλες πλευρές της ελληνικής πραγματικότητας εκτός από την εξέλιξη της πολιτικής κατάστασης στη χώρα, για την οποία υπάρχει ανάμεσα στους Έλληνες μετανάστες πάντοτε μεγάλο ενδιαφέρον).

Όσο για την οργανική παρώθηση, πρέπει να δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για αξιοποίηση της Ελληνικής στο πλαίσιο επαγγελματικών επιλογών. Πρέπει δηλ. να δημιουργηθεί ένα πλέγμα «ενισχύσεων» για όσους μαθαίνουν την Ελληνική, έτσι ώστε οι προσδοκίες τους να συνδέονται λειτουργικά με κάποια επαγγελματική σταδιοδρομία. Οι δυνατότητες επαναπατριsmού υπάγονται π.χ. σε ένα τέτοιο πλέγμα ενισχύσεων.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας μπορούμε να κάνουμε τις παρακάτω διαπιστώσεις:

Η τύχη της ελληνικής γλώσσας — δηλ. η διατήρηση της ή η σταδιακή

εξαφάνιση της — μετά τη μετανάστευση εξαρτάται από το αποτέλεσμα της σύγκρουσης ανάμεσα στις αφομοιωτικές πιέσεις του πολιτισμού της χώρας «υποδοχής» (μέσα σε αυτές εντάσσεται και η εκπαιδευτική πολιτική της χώρας αυτής απέναντι στους μετανάστες) και από τη στάση των μεταναστών απέναντι στην πολιτιστική τους παράδοση. Στη διαμόρφωση όμως μιας θετικής στάσης απέναντι στην Ελληνική θα συνέβαλε μια σωστά σχεδιασμένη εκπαιδευτική πολιτική της χώρας «αποστολής» (της Ελλάδας) απέναντι στους ξενητεμένους μαθητές. Βασική προϋπόθεση για μια τέτοια πολιτική είναι η αντίληψη ότι τα αναλυτικά προγράμματα, τα σχολικά εγχειρίδια και η κατάρτιση των εκπαιδευτικών ως τρεις παράγοντες αγωγής για τη σχολική εκπαίδευση των μεταναστών μαθητών δεν είναι δυνατόν να ταυτίζονται με εκείνα που ισχύουν για την σχολική εκπαίδευση του Έλληνα μή — μετανάστη μαθητή. Όσο δεν επικρατεί αυτή η αντίληψη στην Υπουργείο Παιδείας ή, ενώ επικρατεί, δεν υλοποιείται, η στάση των Ελλήνων μεταναστών απέναντι στην ελληνική γλώσσα διαμορφώνεται βαθμιαία σε αρνητική. Όταν όμως η στάση των γονέων διαμορφωθεί σε αρνητική, ολόκληρο το βάρος της διατήρησης της Ελληνικής πέφτει στο σχολείο. Η διατήρηση της γλώσσας μόνο μέσω του σχολείου είναι αδύνατη, όταν ο κοινωνικός περίγυρος (εδώ: η εθνική ομάδα) δεν ευνοεί τη χρήση της. Από θεωρητική αγάπη για την Ελλάδα και μόνο δεν μαθαίνει το παιδί την Ελληνική. Η διδασκαλία της γλώσσας αυτής στο σχολείο έχει πιθανότητες επιτυχίας στο βαθμό που συνδέεται με μια βιώσιμη διγλωσσία, εφόσον δηλ. επιτρέπει στο μαθητή την απόκτηση πληρότητας στην κυρίαρχη γλώσσα και εφόσον η παροικία των μεταναστών αποφύγει τον μονομερή προσανατολισμό στην αφομοίωση. Τέλος η διατήρηση της Ελληνικής στη δεύτερη και τρίτη γενιά σημαίνει για τους μετανάστες διατήρηση της επαφής με την ελληνική πραγματικότητα πράγμα που παρουσιάζει — εκτός από τα ψυχολογικά και κοινωνικά — ορισμένα πολιτικά πλεονεκτήματα τόσο για τους μετανάστες όσο και για τους - μη μετανάστες Έλληνες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλέπε ενδεικτικά T.P. Lianos: Flows of Greek Out - Migration and Return Migration. In: International Migration, 13, 1975, σ. 120.

2. Αρκετά κατατοπιστική για την πορεία που ακολούθησε η μητρική γλώσσα στη δεύτερη γενιά μεταναστών είναι η εκτεταμένη έρευνα του J. Fishman και των συνεργατών του γύρω από τη γλωσσική κατάσταση των Πορτορικανών μεταναστών στη Β. Αμερική (J. Fishman et al.: Bilingualism in the Barrio. Bloomington 1972).

3. Βλ. ενδεικτικά J. Fishman: Language Loyalty in the United States. The Hague 1966.

4. J. Fishman 1966, σ. 152 κκ.

5. Οι εκπαιδευτικοί είναι βέβαια οι πρώτοι που υποχρεώνονται να αντιμετωπίσουν συστηματικά την ανεπάρκεια των μεταναστών μαθητών στην Ελληνική. Η γλωσσική αυτή ανεπάρκεια οδήγησε μια μερίδα εκπαιδευτικών στην άποψη ότι το πολιτιστικό περιβάλλον της χώρας «υποδοχής» αντιτίθεται στη διατήρηση της Ελληνικής. Απο τη σκοπιά αυτή κάθε προσπάθεια διατήρησης της γλώσσας θεωρήθηκε ματαιοπονία και στη χειρότερη περίπτωση πισωδρομικός εθνικισμός. Μια άλλη όμως ομάδα εκπαιδευτικών ερμήνευσε τη γλωσσική ανεπάρκεια σαν αποτέλεσμα λανθασμένης γλωσσικής επιλογής στην οικογένεια και ανεδαφικής και ταυτόχρονα αντιφατικής εκπαιδευτικής πολιτικής του Υπουργείου Εθν. Παιδείας και Θρησκευμάτων ή των εκκλησιαστικών οργανώσεων στο εξωτερικό που είχαν αναλάβει τη διδασκαλία της Ελληνικής στα παιδιά των μεταναστών.

6. Βλέπε: G. H. Mead: Mind, Self and Society. Chicago 1962, σ. 230 κκ.

7. Ενδεικτική είναι εδώ μια άποψη του Weiss σύμφωνα με την οποία «η γλώσσα υπηρετεί τη μετάδοση και διατήρηση της κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς χωρίς τις οποίες το πολιτιστικό σύστημα θα κατέρρεε». Βλ. G. Weiss: A Scientific Concept of Culture. In. American Anthropologist, 75.2 (1975), σ. 1376-1413.

8. J. Fishman: Bilingualism With and Without Diglossia; Diglossia With and Without Bilingualism. In: Journal of Social Issues, 23.2, 1967, σ. 29-38.

9. J - P. Oestreicher: The Early Teaching of a Modern Language. Education Cooperation of the Culture Review of the Council for Cultural Council of Europe 24, 1974, 9-16.

10. Βλ. T. Skutnabb - Kangas: Bilingualism, Semilingualism and School Achievement. In: Linguistische Berichte 45/47, 1976, σ. 55-64.

11. Εδώ γίνεται απελπιστικά φανερή η ανάγκη επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών που διδάσκουν την Ελληνική στα παιδιά των μεταναστών στη χώρα «υποδοχής». Η προσέγγιση στη διδασκαλία της Ελληνικής σε μαθητές που παρακολουθούν τα δημόσια σχολεία της χώρας «υποδοχής» είναι πολύ διαφορετική από εκείνη της διδασκαλίας της Ελληνικής στα σχολεία της πρώτης και δεύτερης εκπαιδευτικής βαθμίδας στην Ελλάδα.

12. Ένα από τα διλήμματα των μεταναστών είναι και το παρακάτω: Πρέπει να μιλούν στα παιδιά τους μόνο για το μεγαλείο της παλιάς Ελλάδας ή μήπως θάπρεπε να λένε και κάτι για το «μεγαλείο» της σύγχρονης Ελλάδας, δηλ. τις συνθήκες και την ποιότητα ζωής στα αγροτικά στρώματα που οδήγησαν τόσους πολλούς στη μετανάστευση; Ένα όχι μικρό ποσοστό μεταναστών φαίνεται να λύνει το δίλημμα αποσιωπώντας το δεύτερο, πράγμα που - ενώ ψυχολογικά ίσως «βοηθάει» τους γονείς - δε βοηθάει όμως τα ίδια τα παιδιά.

ΜΙΧΑΛΗ Ι. ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

Σαν πρόλογος

Διδάσκοντας το παρωδιακό έπος της Βατραχομυομαχίας στη Β' τάξη του Γυμνασίου, οδηγήθηκα σε τούτη τη διαπίστωση: η μετάφραση του Οργανισμού δεν ανταποκρίνεται στις δυνατότητες των μαθητών αυτής της ηλικίας. Η πιο σοβαρή αιτία γι' αυτό είναι, νομίζω, το γεγονός ότι ο λόγος είναι φορτωμένος με πολλά δυσνόητα σύνθετα.

Σταθμίζοντας λοιπόν τις δυνατότητες των μαθητών, προσπάθησα να μεταφράσω το κείμενο, όσο γίνεται πιο απλά και αναλυτικά, έτσι που εύκολα να γίνεται κατανοητό. Για να βοηθήσω μάλιστα ακόμα περισσότερο, προτίμησα να αποδώσω το κείμενο με 15 σύλλαβο στίχο, που είναι πιο εύχρηστος στη Δημοτική.

Ενημερωτικά, θα ήθελα να αναφέρω τις δύο πολύ καλές εργασίες των:

1) Β. Φ. Τωμαδάκη, Νεοελληνικά μεταφράσεις, παραφράσεις και διασκευαί της Βατραχομυομαχίας, Αθήνα 1973, και

2) Ηλία Σπυρόπουλου, Η αγωγή του γέλιου με τη διδασκαλία της αρχαίας Γραμματείας, ΛΟΓΟΣ και ΠΡΑΞΗ, τομ. Β', τευχ. 11, Αθήνα 1980.

ΟΜΗΡΟΥ ΒΑΤΡΑΧΟΜΥΟΜΑΧΙΑ

Έμμετρη Λογοτεχνική Μετάφραση

ΒΑΤΡΑΧΟΠΟΝΤΙΚΟΠΟΛΕΜΟΣ

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Αρχίζοντας πρώτ' από σας, ω Μούσες τ' Ελικώνα,
Επίκληση στις Μούσες παρακαλώ την έμπνευση να βάλτε στην καρδιά μου
Υπόθεση του έπους. για νέο τραγούδι π' αρχινώ πάνω στα γόνατά μου,
που λέει για πόλεμο κακό κι ο 'Αρης έχει κάνει.

5 Θέλοντας σ' ολονών τ' αυτιά να φτάσει των ανθρώπων,
πως ποντικοί τους βάτραχους σε πόλεμο ενίκησαν
πράξεις Γιγάντων κάνοντας, της Γής τ' αντρεία τέκνα,
κι όλοι να τόχουν να το λέν' κι' αυτή 'ναι η αρχή του.

ΔΙΗΓΗΣΗ

Σαν ξέφυγ' ένας ποντικός κάποτε μίας γάτας
ήρθε στις λίμνης το γιαλό τη δίψα του να σβήσει
και το γλυκόπιτο νερό χαιρόταν μα τον είδε

1. Αφορμή του
πολέμου

ένας λιμνίσιος φωνακλάς κι αυκι αυτό το λόγο του 'πε:
Γνωριμία βάτραχου- «Ξένε, ποιός είσαι κι' από που μας ήρθες; κι ο γονιός σου;
ποντικού Αλήθεια πέσ μου καθαρά, να μη σε νοιώσω ψεύτη.

15 Γιατί αν τ' αξίζεις φίλος μου θα γίνεις και στο σπίτι
με πλούσια και διαλεχτά δώρα θα σε φιλέψω.

Ταυτότητα βατράχου

Εμένα Φουσκομάγουλο και βασιλιά με κράζουν
και με τιμούν οι βάτραχοι ως αρχηγό στη λίμνη.

Το γένος του

Πηλάς πατέρας μ' έκανε αφού 'σμιξε μ' αγάπη

20 με τη Νεροβασίλισσα στ' Ηριδανού τις όχθες.

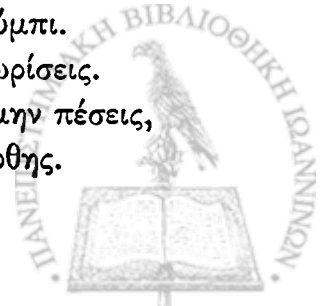
Ταυτότητα
ποντικού

Και συ βλέπω πως όμορφος και δυνατός φαντάζεις
και σκηπτροφόρος άρχοντας κι' αντρείος πολεμάρχος
μα τώρα πέσ μου γλήγορα για την καταγωγή σου».

Ύιχούλης τ' αποκρίθηκε κι απάντηση του δίνει.

- Το γένος του 25 «Γιατί ρωτάς για τη γεννιά που ξέρει ο κόσμος όλος
και τ' ουρανού τα φτερωτά κι όλοι θεοί κι ανθρωποι;
Ψιχούλη με φωνάζουνε και γιό του Ψωμοφάγου
πατέρα μεγαλόκαρδου, μάννα τη Λειχουδιάρα
του Μηροφάγου βασιλιά τη θυγατέρα έχω.
- Η ανατροφή του 30 Σε μιά καλύβα μ' έκανε και μ' έχει αναθρέψει
με σύκα, με λογιών γλυκά ακόμα και καρύδια.
Και πως φίλοι θα γίνουμε αλλοιώτικος σαν είσαι;
Φαγητά ποντικών Εσένα ο βιός σου στα νερά, κι άμα ρωτάς για μένα
τρώγω όσα κι οι άνθρωποι· ποτέ δε μου γλυτώνει
ούτε τ' αφράτο το ψωμί στο στρογγυλό κανίστρι,
- 35 ούτε και πίτα γεμιστή με το σουσαμοτύρι,
ούτε μεράδι χοιρινό και νόστιμα σκοτάκια,
ούτε τυρί φρεσκόπηχτο απ' το γλυκό το γάλα
ούτε κανένα γλύκισμα, που κι οι θεοί ποθούνε,
- 40 ούτ' όσα οι μάγειροι φαγιά στρώνουν για τους ανθρώπους
μέσα στις χύτρες βάζοντας όλες τις νοστιμάδες.
Κι ούτε ποτέ μου δείλιασα σε κάλεσμα πολέμου,
μα πάντα μπρός επήγαίνα με τους πολεμιστάδες.
- Ικανότητες ποντικών 45 Κι' άνθρωπο δε φοβήθηκα πού 'ναι τόσο μεγάλος
μα στο κρεββάτι πήδαγα, στου δάχτυλου την άκρη
τον δάγκωνα, ροκάνιζα τη φτέρνα του, μα εκείνος
δε μ' ένοιωθε, δεν ξύπναγε όσο κι αν τον πονούσα.
- Οι εχθροί τους 50 Μα δυό, τα φοβερότερα πάνω στη γή, φοβάμαι,
γάτα γεράκι και τα δυό με ντύνουνε στα μαύρα,
κι η φάκα η πολυστέναχτη, π' άσχημο τέλος δίνει.
Μα περισσότερο απ' αυτά εγώ τη γάτα τρέμω,
που ακόμα και στο σπίτι μου μέσα με κυνηγάει.
- Φαγητά βατράχων 55 Ούτε ραπάνια, λάχανα ούτε και κολοκύθια,
πράσσα χλωρά και σέλινα για φαγητό μου έχω
για τους λιμνίσσιους σαν και σε τουτ' είναι μεροφάγι.
- Η ζωή των βατράχων 60 Γέλασ' ο Φουσκομάγουλος, το λόγο πήρε πάλι.
Φίλε, πολύ για την κοιλιά περήφανος δεν είσαι;
'Ελα να δής παράδοξα στη λίμνη και στη γης μας.
Διπλή μονιά στους βάτραχους έδωσε ο Κρονίδης,
γη και νερό να κατοικούν και νάχουνε μοιράδι,
πήδους στη γή να κάνουμε και στο νερό κολύμπι.
- Πρόταση για φιλοξενία Είν' εύκολο σαν θα 'θελες κι αυτά να τα γνωρίσεις.
'Εμπα στην πλάτη και γερά κρατήσου να μην πέσεις,
γιατί σε θέλω χαρωπό στο σπιτικό μου νάρθης.

Το ταξίδι

65 Είπε την πλάτη σκύβοντας· κι αυτός λαφροπηδώντας
 ανέβη, γύρω απ' το λαιμό τα χέρια του περνώντας.
 Κι αγάλλιαζε σαν έβλεπε τα κοντινά ακρογιάλια
 και με του Φουσκομάγουλου χαιρόταν το κολύμπι.
 Μόν' έκλαιγε σαν κύματα μεγάλα τον σκεπάζαν,
 70 μ' άδικα μετανόγαγε και τράβα τα μαλλιά του,
 έσφιγγε τα ποδάρια του και την κοιλιά ζουπούσε,
 τρέμαν τα φυλλοκάρδια του και τη στεριά ποθούσε·
 Βαριά βογγούσε, πάγωσε το αίμα τ' απ' το φόβο.
 Και η ουρά του σαν κουπί πά' στά νερά απλωνόταν
 75 και προσευχές αράδιαζε στο χώμα να πατήσει,
 μα τα νερά τον έπνιγαν και φώναζε «βοήθεια»:
 Κι αυτά τα λόγια μπόρεσε να πεί και τέτοια λέει.

Εμφάνιση νεροφίδας

Φυγή Φουσκομάγουλου

Πνιγμός Ψιχούλη

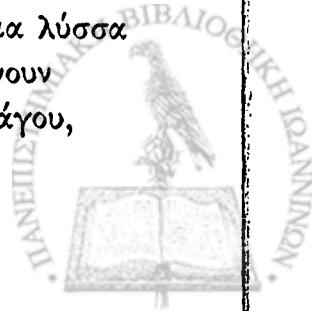
Κατάρρα Ψιχούλη

«Μήτε κι ο Ταύρος κράτησε στη ράχη τέτοια αγάπη
 μες απ' το κύμα φέροντας στην Κρήτη την Ευρώπη,
 80 όπως κρατάει με ο βάτραχος και σπίτι του με φέρνει
 ξαπλώνοντας πά στο νερό το κίτρινο κορμί του».
 Μιά νεροφίδα ξαφνικά εφάνηκε μπροστά τους,
 πράγμα φρικτό, κι απ' το νερό έξω είχε το κεφάλι.
 Τη βλέπει ο Φουσκομάγουλος, βουτά δε συλλογιέται
 85 τι συμφορά και τι χαμό στο σύντροφό του δίνει.
 Και κάτω πήγε στο βυθό γλύτωσε τοῦ θανάτου
 Και κείνος σαν αφέθηκε ανάσκελα ξαπλώθη,
 έσφιξε τα χεράκια του, για το χαμό τσιρίζει.
 Και μιά το κύμα τον ρουφά και πάλι τον αφήνει,
 90 και πάλευε, ξανάβγαινε, το χάρο ν' αποφύγει.
 Και τα βρεγμένα του μαλλιά πιότερα βάρος ήταν.
 Τέλος καθώς χανότανε, τέτοια κατάρρα αφήνει:
 «Με δόλο, Φουσκομάγουλε, αυτά 'χες καμωμένα
 και σαν σε βράχια ναυαγό μ' έριξες από σένα.
 95 Αξιώτερός μου στη στεριά δεν ήσουν, τιποτένιε,
 μήτε στο γρονθοκόπημα, στην πάλη, στην τρεχάλα.
 Με πλάνεψες και μ' έπνιξες· αλλά ο θεός το βλέπει
 Απ' το στρατό των ποντικών την πληρωμή θα πάρεις».

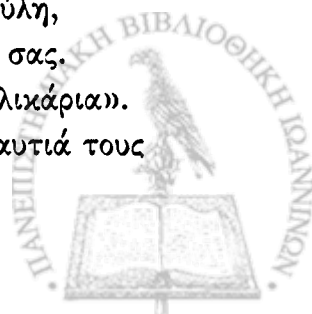
2. Συνέλευση Ποντικών. Πά' στά νερά ξεψύχησε. Τον είδε ο Πιατογλείφτης
 100 που λιάζονταν εκεί κοντά στις μαλακές τις όχθες.

Το θλιβερό νέο

Σκούζει και τρέχει γλήγορα, στους ποντικούς το λέει.
 Το νέο σα μάθανε όλοι τους, τους έπιασε άγρια λύσσα
 κι έστειλαν κήρυκες ευθύς χαράματα να κάνουν
 τη σύνταξη στο σπιτικό του έρμου Ψωμοφάγου,

- 105 γονιού Ψιχούλη τ' άμοιρου, π' ανάσκελα στη λίμνη
φούσκωνετο κουφάρι του κι ούτε κοντά στην όχθη,
μα μέσ' στη μέση στο νερό ο δύστυχος κοιτόταν.
Με την αυγή σαν έφτασαν, σηκώθη ο Ψωμοφάγος
για το παιδί χολιάζοντας λέγοντας τέτοια λόγια:
- Μοιρολόγι Φου- 110 «Απ' τους βατράχους, φίλοι μου, πολλά κακά 'χω πάθει
σκουμάγουλου μονάχ'εγώ, μα η κακή μοίρα είναι για όλους.
Τώρα είμαι αξιολύπητος, τρίτο παιδί σαν χάνω.
Το πρώτο μου το σκότωσε, αφού το είχε αρπάζει
έτσι άξαφνα στο σπίτι μας καταραμένη γάτα.
- 115 Τ' άλλο μου άνθρωποι σκληροί στο θάνατο το σύραν,
με πονηριά καμώνοντας μια μηχανή από ξύλο,
που τήν λένε δίκανο και ποντικούς παστρεύει.
Μα το στερνό μου κι ακριβό στη σεβαστή του μάννα,
τόπνιξε ο Φουσκομάγουλος μέσ' στο βυθό της λίμνης.
- Σχέδιο Φου- 120 Μπρός, τ' άρματα να πάρουμε, στον πόλεμο να βγούμε,
σκομαάγουλου σαν τις λαμπρές αρματωσιές επάνω μας ζωστούμε». (επίθεση)
Αυτά 'πε και τους έπεισε τ' άρματα να σηκώσουν,
κι ο 'Αρης τους ξεσήκωνε, πόχει έγνοια του τις μάχες.
Πρώτα κνημίδες έφτιαξαν και τα ποδάρια ντύσαν
- Οπλισμός ποντικών 125 σάν άνοιξαν χλωρά κουκιά και τα ποδάρια ντύσαν;
που ολονυχτίς ροκάνισαν με προσοχή μεγάλη.
Για θώρακές τους είχανε το δέρμα κάποιας γάτας,
που γδάρανε κι αργάσανε προσέχοντας περίσια.
Ασπίδες τους εκάνανε των λυχναριών τους πάτους
- 130 και μιά βελόνα μακρυά ολόχαλκη για λόγχη
και κράνος στο κεφάλι τους του ρεβυθιού το τσώφλι.
3. Κήρυξη Πολέμου 135 Των ποντικών η αρματωσιά αυτή ήταν· κι οι βατράχοι
σαν τόμαθαν, άπ' το νερό προβάλλαν, σε χωράφι
- Συνέλευση Βατράχων ήρθανε για τον πόλεμο τον φοβερό να κρίνουν.
- 135 Κι ενώ γνώμες αλλάζανε, πως πόλεμος κηρύχτη,
Εμφάνιση κήρυκα κήρυκας ήρθε φέροντας χρυσό ραβδί στα χέρια,
ο Χυτροβούτας το παιδί τ' αντρείου Τυρογλείφτη,
μηνώντας πόλεμο κακό, κι αυτό το λόγο είπε·
«Βάτραχοι, μ' έστειλαν σε σας οι ποντικοί να φέρω
- Το τελεσίγραφο 140 μαντάτο άσχημο, κακό, για πόλεμο να βγείτε!
Γιατί νεκρό μες στα νερά βρήκανε τον Ψιχούλη,
τόπνιξε ο Φουσκομάγουλος, ο κύρης ο δικός σας.
Μπρός, πολεμείστε, Βάτραχοι, όσοι είστε παλλικάρια». Αυτά είπε και τελείωσε· κι ο λόγος μέσ στ' αυτιά τους

- 145 μπήκε και τους περήφανους ετρόμαξε βατράχους.
 Σηκώθη' ο Φουσκομάγουλος καθώς τον κατακρίναν:
 «Φίλοι χαμό στον ποντικό δεν έδωσα μήτ' είδα,
 Απολογία Φου- μα σίγουρα θα πνίγηκε παίζοντας στ' ακρογιάλι
 σκομάγουλου της λίμνης, σαν κι εμάς καθώς εκεί θα κολυμπούσε.
 Σχέδιο Φου- 150 Κι οι μοχθηροί κατηγορούν εμένα· μα ας σκεφτούμε
 σκομάγουλου τρόπο γιχ να ξεκάνουμε τα μισητά ποντίκια.
 (άμυνα) Εγώ λοιπόν θα σας ειπώ τι πιό καλό νομίζω.
 Αρματωμένοι όλοι μας να στήσουμε καρτέρι
 ψηλά σε τόπο απόκρημνο στην λίμνης τ' ακρογιάλι.
- 155 'Όταν κινήσουν πάνω μας και μας επιτεθούνε
 θαρπάζουμε απ' το κράνος του όποιον κοντά μας έρθει
 και μέσ της λίμνης τα νερά τον ρίχνουμε μ' εκείνα.
 Από κολύμπι είν' άμαθοι, σίγουρα θα πνιγούνε,
 κι' όλο χαρά θα στήσουμε τρόπαιο ποντικοχτόνο».
- 160 Είπε κι όλους τους έπεισε τ' άρματα να σηκώσουν.
 Οπλισμός Βατράχων Τις κνήμες γύρω έντυσαν με φύλλα της μολόχας,
 για θώρακες είχαν χλωρά και τρυφερά παντζάρια,
 ασπίδες από λάχανα ομορφοδουλεμένες,
 κοντάρι τους ταιριάζανε το μυτερό το βούρλο,
- 165 και τσώφλια των σαλιγγαριών είχανε βάλει κράνη.
 Οπλίστηκαν και στήθηκαν στην λίμνης τ' ακρογιάλι
 Παράταξη μάχης και σειούσαν τα κοντάρια τους όλοι γεμάτοι τόλμη.
 4. Συνέλευση Θεών. Κάλεσε τότε τους θεούς στον ουρανό ο Δίας,
 τη σύναξη τους έδειξε και τους πολεμιστάδες,
- 170 που ήταν φάλαγγες πολλές κι όλοι κονταροφόροι.
 Και μοιάζανε με το στρατό Κενταύρων ή Γιγάντων.
 Πρόταση Δία στην Γλυκογελώντας ρώτησε ποιός απ' τους αθανάτους
 Αθηνά για βοήθεια σε βάτραχους και ποντικούς για βοηθός θα πάει.
 «Κόρη μου, λέει της Αθηνάς, τους ποντικούς θα στρέξεις;
- 175 Αυτούς, που πάντα στο ναό μέσα χοροπηδάνε
 κι ευφραίνονται τις μυρωδιές κι όλα τα πρόσφορά σου;»
 'Ετσ' ο Κρονίδης μίλησε κι' η Αθηνά 'ποκρίθει:
 'Αρνηση της Αθηνάς να «Ποτέ, πατέρα μου, βοηθός δεν θά'μαι στα ποντίκια
 βοηθήσει τους ποντικούς που τώρα κινδυνεύουνε, γιατί μ' έχουνε βλάβει·
 180 στεφάνια μου ροκάνισαν, λυχνάρια για το λάδι,
 Και πιό πολύ με πείραξε τούτο που μόχουν κάμει:
 Τον πέπλο μου τον τρύπησαν, που ύφχνα με κόπους,
 με υφάδι αφράτο και λεπτό στημόνι καμωμένο
 και τις φωλιές τους έχτισαν·κι ο ράφτης να τον φτιάξει

185 πολλά ζητά, τόκο πολύ, κι είναι ντροπή μεγάλη.

Με δανεικά τον ύφανα, πως να τον ξεπληρώσω;

Ἄρνηση της Αθηνάς να Ὅμως ούτε τους βάτραχους θέλω να βοηθήσω,
βοηθήσει τους βατράχους γιατί κι αυτοί ἔναι παλαβοί. Πριν λίγες μέρες τώρα
σαν γύριζ' απ' τον πόλεμο κι ἤμουνα κουρασμένη

190 και λίγο ύπνο γύρευα, ούτε στιγμή μ' αφήσαν
να κοιμηθώ με τις φωνές· και ξάγρυπνη καθόμουν
με πονοκέφαλο γερό μέχρι να ξημερώσει.

Αντιπρόταση της Αθη-Μακριά τους, λέω, να μείνουμε και μήν τους βοηθάμε,
νάς και απόφαση των μήπως κανένας λαβωθή στα μυτερά τους βέλη,
θεών για ουδετερότητα γιατί κοντά και τους θεούς ακόμα πολεμάνε.

Μα ας χαρούμε βλέποντας τη μάχη απ' τα ουράνια.

Αυτά ἔπε κι οι αθάνατοι το λόγο της άκουσαν,
και πήγαν όλοι για να δούν τη μάχη σ' ένα μέρος.

-Και τις μεγάλες σάλπιγγες κρατώντας τα κουνούπια

5. Η Μάχη 200 εσάλπισαν το σύνθημα της μάχης· κι απ' τα ουράνια
Κήρυξη του ο γιός του Κρόνου εβρόντησε, του χαλασμού σημάδι.
πολέμου Και πρώτος ο Ὑψίφωνος καρφώνει τον Λειχούδη
Κατορθώματα που μέσ' στους πρώτους έστεκε, με δόρυ στο συκώτι·
πολεμιστών έπεσε κείνος μπρούμυτα και γέμισ' όλος σκόνης.

205 σωριάστηκε και βρόντησαν επάνω τ' άρματά του.

Ο Τρυποφράχτης ύστερα χτύπησε τον Πηλίτη
μέσα στα στήθια μπήγοντας το δυνατό κοντάρι.

Πέθανε κι η ψυχούλα του από το στόμα εβγήκε.

Και τον Τσουκαλοπηδηχτή ο Παντζαράς σκοτώνει.

210 κι ο Ψωμοφάγος στην κοιλιά τον Φωνακλά τρυπάει·
μπρούμυτα έπεσε στη γή κι επέταξε η ψυχή του.

Σαν είδε ο Φιλόλιμνος τον Φωνακλά να πέφτει,
του Τρυποφράχτη άδραξε τον τρυφερό λαιμό του.

Λυπήθηκε ο Βασιλικός κι άρπαξε το κοντάρι,

215 μα να το ρίξει δε μπορεί, σωριάστηκε και πάει.

Ο Λειχούδης τον σημάδεψε με το λαμπρό κοντάρι,
τούριξε, δεν αστόχησε, στα σπλάχνα· και σαν είδε
να σέρνεται μες στην βχθιά όχθ' ο Λαχανοφάγος,
τη μάχη δε σταμάτησε, μα ρίχτηκε σε κείνον

220 και δεν ξανασηκώθηκε· και βάφτηκε η λίμνη
από το κόκκινο αίμα του και στ' ακρογιαλί εκείνος
απλώθη πάνω στ' άντερα και στα παχειά λαγόνια.
Τον Τυροφάγο σκότωσε εκεί κοντά στις όχθες·
Τον Μηρογλείφτη βλέποντας ο Καλαμίθρας τρέμει,

- 225 βουτά στη λίμνη να σωθεί και την ασπίδα ρίχνει.
 «Το Σταφυλίνο σκότωσε ο αντρείος Χυτροβούτας»
 μα κι ο Νεροχαρούμενος πετώντας κάποια πέτρα,
 το κούτελο του βασιλιά του Μηροφάγου σπάζει
 κι η γης εγιόμισε αίματα, μυαλά απ' τις μύτες στάξαν.
- 230 Τότε το Λασποκρέββατο χτυπά ο Πιατογλείφτης
 χτυπώντας με το δόρυ του και του 'κλεισε τα μάτια.
 Εκείνον τότε και ο Πράσσακας από το πόδι πιάνει
 και σέρνοντας τον έπνιξε βουτώντας μες στη λίμνη
 Ο Ψωμοφάγος μάχονταν μες' στους χαμένους φίλους
- 235 και χτύπησε τον Πράσσακα το χώμα πριν πατήσει.
 Μπροστά του εκείνος έπεσε, πήγε η ψυχή στον 'Αδη.
 Μα σαν τον είδε ο Λαχανάς, χουφτιά του ρίχνει λάσπη
 που τ' άλειψε το μέτωπο, δεν του βγαλε τα μάτια.
 Οργίσθη εκείνος κι έπιασε με το παχύ του χέρι
- 240 ένα λιθάρι από τη γή, που ήταν δικό της βάρος,
 και χτύπησε το Λαχανά κάτω απ' τά γονατά του·
 τη δεξιά κνήμη του' σπασε κι' ανάσκελα τον ρίχνει.
 Ο Φωνακλάς που μάχονταν μ' ορμή πάνω του πέφτει
 και στην κοιλιά καταμεσίς του 'μπηξε το κοντάρι
- 245 και καταγής τα σπλάχνα του όλα χυθήκαν γύρω
 εκείνο σαν το τράβηξε με το παχύ του χέρι.
 Ο Τρυποχώστης σαν αυτα βλέπει, στην όχθη πέρα
 του ποταμού κουτσαίνοντας φεύγει, γιατί πονούσε,
 μέσα στις τρύπες χώνονταν, για το σωσμό κοιτούσε.
- 250 Το Φουσκομάγουλο έπειτα χτύπησ' ο Ψωμοφάγος
 στο πόδι κι απ' τον πόνο του βούτηξε μέσ' στη λίμνη.
 Και σαν τον είδ' Λαχανάς να ξεψυχά μπροστά του,
 απ' τους συντρόφους ξέκοψε, του πέταξε το βούρλο,
 μ' άντεξε η ασπίδα κι έσπασε του κονταριού τη μύτη,
- 255 μα εκείνου χτύπησ' έπειτα το όμορφο του κράνος
 ο Γουρλομάτης ο έξοχος, π' όμοιαζε με τον 'Αρη
 κι ήταν στον βατραχοστρατό το πρώτο παλλικάρι.
 Όρμησε καταπάνω του, μα σαν τον καλοείδε
 δεν άντεξε να μετρηθεί και βούτηξε στη λίμνη.
- 260 Έτανε μέσ' στους ποντικούς κάποιος Μεριδοκλέφτης,
 γερός, φίλος του Κρεατά, παιδί του Ψωμοκλέφτη
 πού'ρθε από το σπίτι κι έλεγε σ' αυτόν να πολεμήσει·
 και φαντασμένος κάθονταν στης λίμνης τ' ακρογιάλι
 τους βάτραχους φοβέριζε πως θα τους αφανίσει.

αριστεία

Μεριδοκλέφτη

- 265 Ένα καρύδι έσπασε, τόκανε δυό κομάτια
και για ασπίδες πέρασε στην πλάτη και στα στήθη.
Δείλιασαν τότε οι βάτραχοι και φεύγανε στη λίμνη
γιατ' όλοι τους θα χάνονταν, άξιος στη μάχη ήταν,
αν δεν τον ένοιωθε έγκαιρα ο γιός του Κρόνου, ο Δίας.
- Υποχώρηση
βατράχων 270 Τους βάτραχους που χάνονταν σπλαχνίστηκε και τότε
κούνησε το κεφάλι του κι αυτό το λόγο είπε:
«Αλοίμονο! Τα μάτια μου μεγάλο θαύμα βλέπουν!
6. Επέμβαση των Θεών Πρόταση του Δία 6. Επέμβαση των Θεών Πρόταση του Δία
275 Και να τα χάσω μ' έκανε τώρα' ο Μεριδονκλέφτης,
που νοιάζεται τους βάτραχους όλους να τους ξεκάνει.
275 Μα γρήγορα ας στείλουμε την Αθηνά ή τον Άρη
να τον τραβήξουν μακριά, γιατ' είναι παλλικάρι.
- Αντιπρόταση
Έρας 275 Έτσι του Κρόνου είπε ο γιός κι' η Έρα τ' αποκρίθη:
«Της Αθηνάς η δύναμη, Κρονίδη, και του Άρη
δεν ημπορεί από τη συμφορά να σώσει τους βατράχους.
- 280 Όλοι να τους βοηθήσουμε, ή το δικό σου τ' όπλο
το φοβερό σύ κίνησε, που αφάνισε Τιτάνες,
που σκότωσε τον ένδοξο τον άντρα Καπανέα,
τον ξακουσμένο Εγκέλαδο, τους Γίγαντες τους άγριους.
Για κίνα, και θα νικηθή κι ο πιο αντρειωμένος».
- Μάταιη προει-
δοποίηση του Δία 285 Αυτά 'πε τότε ετίναξε αστροπελέκι ο Δίας,
που βρόντησε και τον ψηλό τον Όλυμπο τραντάζει.
Έριξε κι άλλον κεραυνό, το φοβερό του τ' όπλο
κάτω, και αυτός γυρόφερε μέσ' στα δικά του χέρια.
Κι όλους τους καταφόβισε σαν κεραυνούς πετούσε.
- 290 Μοναχ' ο ποντικοστρατος δεν έπαυε τη μάχη
κι έγνοια το βατραχοστρατό πως να ξεκάνει είχε,
αν σπλαχνικός δεν ήτανε τέλος ο γιός του Κρόνου,
που γρήγορα στους βάτραχους έστειλε σωτηρία.
- ΕΠΙΛΟΓΟΣ
Βοήθεια Καβουριών 290 Και νά 'σου τότε ξαφνικά στη μάχη τα Καβούρια
με τις στραβές δαγκάνες τους και πλάτες σαν αμόνια,
295 στραβοί και ψαλιδόστομοι και στραβοπόδαροι όλοι,
κοκκάλινοι, φαρδιόπλατοι, πού 'χαν στο στήθος μάτια.
Χταπόδια, άλλοι δικέφαλοι, καβούρια χωρίς χέρια,
που με το στόμα έκοβαν των ποντικών τα χέρια,
- 300 τα πόδια τους και τις ουρές, κι ελύγιζαν τις λόγχες.
Όλους αυτούς οι ποντικοί σκιαχτήκαν, δε σταθήκαν
και σε φευγιά ριχτήκανε' ο ήλιος εχανόταν
κι ο πόλεμος π' αρχίνησε, τελείωσε σε μιά μέρα.

ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ Γ. ΚΑΨΩΜΕΝΟΣ

ΕΚΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΕΦΕΡΗ

Α. ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ

1. Ποίηση

- Γ. Σεφέρη, Ποιήματα, έκδ. 11η, «Ίκαρος», 1977 (περιλαμβάνει: Στροφή, Στέρνα, Μυθιστόρημα, Γυμνοπαιδία, Τετράδιο Γυμνασμάτων, Ημερολόγιο Καταστρώματος Α', Ημερολόγιο Καταστρώματος Β', Κίχλη, Ημερολόγιο Καταστρώματος Γ', Τρία Κρυφά Ποιήματα)
—Τετράδιο Γυμνασμάτων Β', «Ίκαρος» 1976

2. Ποιητικές μεταφράσεις

- Θ.Σ. Έλιοτ, Η Έρημη Χώρα και άλλα ποιήματα, εισαγωγή, σχόλια, μετάφραση Γ. Σεφέρη, Οριστική έκδοση, «Ίκαρος», Αθήνα (1949) 1979
—Θ.Σ. Έλιοτ, Φονικό στην Εκκλησιά, μετάφρ. Γ.Σ., Οριστική έκδοση, «Ίκαρος», Αθήνα (1963) 1974
—Αντιγραφές, Οριστική έκδοση, «Ίκαρος» Αθήνα (1965) 1978
—Άσμα Ασμάτων, Οριστική έκδοση, «Ίκαρος» Αθήνα (1966) 1979
—Η Αποκάλυψη του Ιωάννη, μετάφρ. Γ.Σ., Οριστική έκδοση, «Ίκαρος» (1966) 1975

3. Πεζά

α. Ταξιδιωτικά - Ημερολογιακά κείμενα

- Τρεις μέρες στα μοναστήρια της Καππαδοκίας, εκδ. Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, Αθήνα (1953) 1974
—Χειρόγραφο Σεπ. '41, «Ίκαρος», 1972
—Μέρες (Α' - Ε'), «Ίκαρος», Αθήνα 1973-1977

—Πολιτικό Ημερολόγιο Α' (25 Νοέμβρη 1935 - 13 Οκτώβρη 1944), Επιμ. - Σημ. Αλέξ. Ξύδη, «Ίκαρος», 1979

β. Μυθιστόρημα

Γ. Σεφέρη, Έξη νύχτες στην Ακρόπολη, «Ερμής», Αθήνα (1974) 1978

4. Δοκίμιο

—Δοκιμές, τόμοι 2, «Ίκαρος»³ 1974

—Γ. Σεφέρης - Κ. Τσάτσος, Ένας διάλογος για την ποίηση, επιμ. Λουκάς Κούσουλας, «Ερμής», Αθήνα 1975

—Ιγνάτη Τρελού, Οι ώρες της «κυρίας Έρσης», «Ερμής», Αθήνα 1973

5. Αλληλογραφία

—Γιώργος Θεοτοκάς - Γιώργος Σεφέρης, Αλληλογραφία (1930-1966), φιολ. επιμ. Γ.Π. Σαββίδη, «Ερμής», Αθήνα 1975

—Από την ανέκδοτη αλληλογραφία Γ.Κ. Κατσίμπαλη - Γιώργου Σεφέρη, Παρουσίαση σημ. Γ.Π. Σαββίδη, περ. Νέα Εστία, αρ. 1278 (1.10.1980), σ. 1354-78*

Β. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

1. Αφιέρωματα - Συλλογικοί τόμοι

«Για το Σεφέρη». Τιμητικό Αφιέρωμα στα τριάντα χρόνια της Στροφής, Αθήνα 1961

Βραδιά Σεφέρη, «Εταιρεία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων» 3, Κέδρος, Αθήνα 1972

«Στήλη 20.9.71». Ο θάνατος του Γιώργου Σεφέρη στον ελληνικό τύπο, «Ερμής», Αθήνα 1972

Κύκλος Σεφέρη, Γράφουν: Αλεξ. Αργυρίου, Α. Ξύδης, Δ.Ν. Μαρωνίτης, Μάριο Βίττι, «Εταιρεία Νεοελληνικού πολιτισμού και Γενικής Παιδείας», Αθήνα 1980

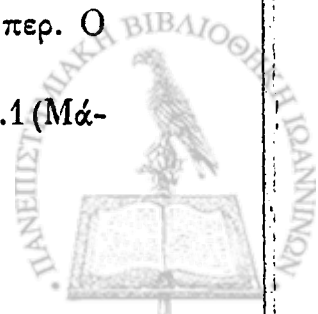
* Τις βασικότερες ξενόγλωσσες εκδόσεις, όπως και τα αθησαύριστα κείμενα του ποιητή βλ. στην «Εργογραφία Σεφέρη» (1931-1979) του Δ. Δασκαλόπουλου (ο. πρκ.)

- Omaggio a Seferis, Università di Padova. Studi Bizantini e Neogreci, dir. da F. M. Pontani, Padova 1970
- Memoria di Seferis. Studi Critici, Università di Padova, a cura della Cattedra di Neogreco, ed. L.S. Olschki, Firenze 1976
- Αγγλοελληνική Επιθεώρηση, τ. Δ' (Μάϊος - Ιούν. 1949), σ. 121-131
- Πνευματική Κύπρος 3, αρ. 30 (Μάρτ. 1963), και 4, αρ. 39 (Δεκ. 1963)
- Εποχές, αρ. 8 (Δεκ. 1963)
- Αιολικά Γράμματα 1, αρ. 5 (Σεπτ. - Οκτ. 1971)
- Επιθεώρηση Λόγου και Τέχνης 2, αρ. 21-22 (Σεπτ. - Οκτ. 1971)
- Δημιουργίες 2, αρ. 1(13) (Νοέμβρ. 1971)
- Νέα Σύνορα, τεύχ. 16 (Μάρτ. - Απρ. 1972) και (Σεπτ. - Οκτ. 1972), σ. 275-280, (Γεν. - Απρ. 1973), σ. 18-21
- Νέα Εστία 92, αρ. 1087 (15 Οκτ. 1972)
- Διαπίστωση, αρ. 3 (Ιαν. 1972)
- Αντί 6, αρ. 64 (5 Φεβρ. 1977)

2. Μελέτες

- Α. Αγγέλου, Η φόρτιση της λέξης στην ποίηση του Σεφέρη (Δοκιμή μεθόδου), Αθήνα 1972 (ανάτ. από το «Χρονικό '72», εκδ. Ώρας, σ.16-20)
- Χρ. Αντωνίου, Ο κόσμος της Γοργόνας. Θέματα και Μορφές της Λαϊκής Παράδοσης στο έργο του Σεφέρη, «Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο», Αθήνα 1981
- Σ. Άντζακα, Η «άλλη ζωή» στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη, Αθήνα 1974
- J. P. Anton, Ο κλασικός ανθρωπισμός στην ποίηση του Γ. Σεφέρη. Δέκα δοκίμια, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1968, σ. 134-159
- Αλέξ. Αργυρίου, Διάγραμμα εισαγωγής στην ποίηση του Γ. Σεφέρη και Σημείωση για την Ανθολογία ποιημάτων του Σεφέρη, περ. Καινούρια Εποχή, Χειμώνας 1957, σ. 93-143 (και ανάτ.)
- Η ελληνική ποίηση. Ανθολογία - Γραμματολογία. Νεωτεριοί ποιητές του Μεσοπολέμου, εκδ. Σοκόλη, 1979
- Νάσου Βαγενά, Ο ποιητής και ο χορευτής, Κέδρος, Αθήνα 1979
- M. Vitti, Φθορά και λόγος - Εισαγωγή στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη, «Εστία», Αθήνα 1978
- Γ. Γιατρομανωλάκη, Η γονιμότητα μιας σύνθεσης. Από την «Αιολία» στις «Σημειώσεις για μια εβδομάδα» του Γιώργου Σεφέρη, περ. Ο Πολίτης, τευχ. 22 (Νο. 1978), σ. 26-33
- Γιάννη Δάλλα, Το ιστορικό συναίσθημα του Σεφέρη, Δοκιμασία, τεύχ.1 (Μάιος - Ιούν. 1973), σ. 55-60

- Μηνά Δημάκη, Η ποίηση του Σεφέρη, «Το Ελληνικό Βιβλίο», Αθήνα 1974
- Γ. Θέμελη, Η νεώτερη ποίησή μας. Πρώτος και δεύτερος κύκλος, εκδ. Φέξη, Αθήνα 1963
- V. Ivanovici, Καβάφης - Σεφέρης - Σικελιανός, «Εξάντας», 1979
- Α. Καραντώνη, Ο ποιητής Γιώργος Σεφέρης, εκδ. Δ. Παπαδήμα, Αθήνα 1976
- Εισαγωγή στη νεώτερη ποίηση, «Γαλαξίας», Αθήνα 1971 (β' έκδοση)
- Ε. Γ. Καψωμένου, Η συντακτική δομή της ποιητικής γλώσσας του Σεφέρη Γφολογική Μελέτη, ΕΕΦΣΠΘ, Παράρτ.αρ. 18 Θεσσαλονίκη 1975. Edm. Keely, Συζήτηση με το Γιώργο Σεφέρη, μετ. Α. Κάσδαγλη, εκδ. «Άγρα», 1982
- Γιάννη Κιουρτσάκη, Ελληνισμός και Δύση στο στοχασμό του Σεφέρη, Κέρδος, Αθήνα 1979
- Ξ. Κοκόλη, Πίνακας λέξεων των ποιημάτων του Γιώργου Σεφέρη, 2η έκδ., «Ερμής», Αθήνα 1975
- «Λέξεις άπαξ»: στοιχείο ύφους, «Εξάντας», 1975
- Μ.Ζ. Κοπιδάκη, Γ. Σεφέρης: Τα «οὐ φωνητά», περ. Τράμ. τεύχ. 8 (Μάρτ. 1978), σ. 155-158
- Ν. Κρανιδιώτη, Εισαγωγή στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη, «Ίκαρος», (Αθήνα 1954)
- R. Levesque, Séferis. Choix de poèmes, Collection de l' Institut Français d' Athènes, Icaros, 1945 (Introduction, σ. 9-58)
- Τίμου Μαλάνου, Η ποίηση του Σεφέρη. Κριτική μελέτη, β' έκδ., Αλεξάνδρεια 1955
- Δ. Ν. Μαρωνίτη, Ανεμόσκαλα, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1972, σ. 53-58 («Υπόμνημα»)
- Π. Μαστροδημήτηρ, Ο Σεφέρης και οι Αρχαίοι (I. Οι άμεσες ενδείξεις): Νεοελληνικά. Μελέται και Άρθρα Α', εκδ. «Νέα Πορεία» Θεσσαλονίκη, 1975, σ. 152-170
- Δ. Νικολαρεϊζή, Δοκίμια κριτικής, Φέξης, Αθήνα 1962, σ. 209-236 (·«Η παρουσία του Ομήρου στην ποίηση του Γιώργου Σεφέρη»)
- Κ. Γ. Παπαγεωργίου, Σημειώσεις πάνω στα «Τρία Κρυφά Ποιήματα» του Σεφέρη, «Κατάθεση '73», εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήναι 1973, σ. 106-204 (και ανάλ.: Αθήνα 1973)
- Α. Πολίτη, Μορφές του νεοελληνικού λυρισμού, Αγγλοελληνική Επιθεώρηση, τ. Β' (Φεβρ. 1974), σ. 414-25 (= Θέματα της Λογοτεχνίας μας, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη, 1976)
- Ενάργεια και κατάφαση στην ποίηση του Σεφέρη, Θεσσαλονίκη 1970

Γ. Π. Σαββίδη, Σχεδιάσμα χρονολογίας Γιώργου Σεφέρη (1873-1962), Αθήνα 1963

— Πάνω νερά, «Ερμής», Αθήνα 1973

— Εφήμερον σπέρμα (1973-1978), «Ερμής», Αθήνα 1978

— Γιώργος Σεφέρης, στον τόμο: Σάτιρα και Πολιτική στη νεώτερη Ελλάδα. Από το Σολωμό ως τον Σεφέρη, «Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας», Αθήνα 1979

Ph. Sherrard, The Marble Threshing Floor. Studies in Modern Greek Poetry, London 1956, σ. 185-231 (: Seferis)

— Δοκίμια για το Νέο Ελληνισμό, εκδ. «Αθηνά», 1971, σ. 166-195

✠ L. Hart, Γιώργος Σεφέρης: μυθολογικό και κοσμικό σύστημα, μετάφρ. - επιμ. Γ. Γιατρομανωλάκη, περ. Ο Πολίτης, αρ. 50-51, σ. 90-95

3. Αναλύσεις - σχόλια σε ποιήματα

N. Βαγενά, Η γενεαλογία της «Κίχλης», Κείμενα και Μελέται Νεοελλ. Φιλολογίας 94, Αθήνα 1974 (και: Ο ποιητής και ο χορευτής, ό.π., σ. 247 κ.ε.)

— Γ. Δανιήλ, Η «Κίχλη» του Σεφέρη και ο Ezra Pound, περ. Νεοελληνικός Λόγος, 1973, σ. 64-71

— Προσανατολισμοί στην «Κίχλη» του Γ. Σεφέρη, περ. Παρνασσός 17 (1975), σ. 539-555

A. Διαμαντή, «Λεπτομέρειες στην Κύπρο». Πηγές και στοιχεία αναφορικά με το ποίημα του Γιώργου Σεφέρη, «Ερμής», Αθήνα 1978

Φ. Ι. Κακριδή, «Ευριπίδης Αθηναίος» του Γ. Σεφέρη (πρώτη προσπάθεια συστηματικού σχολιασμού), Αφιέρωμα στον καθηγητή Λίνο Πολίτη, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 319-334 (και ανάλ.)

E. Γ. Καψωμένου, Σεφέρη «Μυθιστόρημα, Γ'»: Δομική ανάλυση, περ. Κώδικας, τεύχ. 1 (1978), σ. 50-77

Ξ. Α. Κοκόλη, Σχολαστικό πείραμα πάνω σ' ένα ημιστίχιο, περ. «εξάντας», αρ. 2/3 (1972), σ. 81-86 (ανάτ.: Θεσσαλονίκη 1972)

— Ερμηνευτικά σχόλια στο ποίημα του Γ. Σεφέρη «Τελευταίος σταθμός», στον τόμο: Η διδασκαλία της σύγχρονης ποίησης στη Μέση Εκπαίδευση, Εκπαιδευτήρια Ζηρίδη, Αθήνα 1978, σ. 15-40

Μιχ. Κοπιδάκη, Σχόλια στο ποίημα «Αριάδνη» του Γ. Σεφέρη, περ. Ο Πολίτης, αρ. 50-51, σ. 91-101

- Λ. Κούσουλα - Χ. Μηλιώνη - Γ. Παγανού - Ν. Τριανταφυλλόπουλου, Νεο-ελληνικά διδακτικά δοκίμια για το λύκειο, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1981 (περιλαμβάνει:
- α) Γ. Σεφέρη, «Πάνω σ' ένα ξένο στίχο» (Γ. Παγανός), σ. 133-144
 - β) —«Ο Βασιλιάς της Ασίνης» (Χρ. Μηλιώνης), σ. 145-159
 - γ) —«Τελευταίος σταθμός» (Λ. Κούσουλας) σ. 160-175)
- Δ.Ν. Μαρωνίτη, Νόστος και Θάνατος. Η Νέκυια της «Κίχλης»: μνήμες και προεκτάσεις, Χρονικό '75, σ. 117-121
- Παράδοση και πρωτοτυπία. «Ο γυρισμός του ξενιτεμένου», του Γ. Σεφέρη, περ. Ο Πολίτης, τεύχ. 5 (Σεπτ. 1976), σ. 18-24*

4. Βιβλιογραφία

- Γ. Κ. Κατσίμπαλη, Βιβλιογραφία Γιώργου Σεφέρη, στον τόμο: Για τον Σεφέρη, ό.π., σ. 411 κ.ε. (και αυτοτ.: Αθήνα 1961)
- Δ. Δασκαλόπουλου, Εργογραφία Σεφέρη (1931-1979). Βιβλιογραφική Δοκίμη, «Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο,» Αθήνα 1979

* Βλ. περισσότερα στην Εργογραφία Σεφέρη του Δ. Δασκαλόπουλου, ο. πρκ., όπου, μαζί με την αναγραφή κάθε αυτοτελούς έκδοσης, συγκεντρώνονται κριτικές, σχόλια και πληροφορίες.

ΣΕΙΡΑ «ΠΕΛΕΙΑ»

1. Μ. ΠΑΠΑΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ
Μαξίμου Πλανούδη, Μετάφρασις τῶν Ὀβιδίου Ἐπιστολῶν, Ἰωάννινα 1976, 8ον, σελ. 128. δρχ. 150
2. Μ. ΠΑΠΑΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ
Εὐτεκνίου Παραφράσεις εἰς τὰ Νικάνδρου Θηριακὰ καὶ Ἀλεξιφάρμακα, Ἰωάννινα 1976, 8ον, σελ. 140. δρχ. 150
3. Μ. ΠΑΠΑΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ
Ἀνωνύμου Παράφρασις εἰς τὰ Διονυσίου Ἰξευτικά: Ἰωάννινα 1976, 8ον, σελ. 64. δρχ. 120
4. Μ. ΠΑΠΑΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ
Ἀνωνύμου Παραφράσεις εἰς τὰ Ὀππιανοῦ Ἀλιευτικά, Ἰωάννινα 1976, 8ον σελ. 56. δρχ. 120
5. Μ. ΠΑΠΑΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ
Nouveaux Fragments d' autenrs Anciens, Ἰωάννινα 1980, 8ον σελ. 80. δρχ. 150

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ*

1. ΧΡ. Π. ΦΡΑΓΚΟΣ
Ἡ ἐπίδρασις τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ κειμένου στὴν ἀνάγνωσις τῶν μαθητῶν καὶ στὴν κατανόησις. Τέσσερις ἐρευνες σὲ μαθητὲς τῆς 5ης καὶ 6ης Δημοτικοῦ καὶ τῆς 1ης, 2ας, καὶ 3ης Γυμνασίου, Ἰάννινα 1972, 8ον σελ. 128.
2. ΧΡ. Π. ΦΡΑΓΚΟΣ
Ἐφαρμογὴ τῆς μαιευτικῆς μεθόδου τοῦ Σωκράτη σὲ παιδιὰ. Ἐρευνα σὲ μαθητὲς τοῦ Δημοτικοῦ καὶ τοῦ Γυμνασίου, Ἰαννινα 1973, 8ον, σελ. 68+6 εἰκ.

* Ὅσοι ἐνδιαφέρονται μποροῦν νὰ ἀπευθύνονται κατευθεῖαν στὸ Ψυχολογικὸ καὶ Παιδαγωγικὸ Ἐργαστήριον τῆς Φιλοσοφικῆς τοῦ Πανεπιστημίου.

3. Ι. Ν. ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΣ

‘Οδηγὸς ἐξεταστοῦ τοῦ Ἰλλινόις τέστ ψυχολογικῶν ἱκανοτήτων,
Ἰωάννινα 1973, 8ον, σελ. 124.

4. [ΧΡ. Π. ΦΡΑΓΚΟΣ]

Ἡ διδασκαλία τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἀπὸ μετάφραση. Συμβολὴ
στὴ διδακτικὴ μεθοδολογία, Ἰωάννινα, ἀκαδ. ἔτος 1976-77, 8ον σελ. 176
(Σειρὰ «Θέματα Παιδείας», ἀριθμ. 1).

5. ΧΡ. Π. ΦΡΑΓΚΟΣ

Ἡ ἐπίδραση τοῦ τρόπου ἐξετάσεως στὴν ἀπόδοση τῶν μαθητῶν, Τρεῖς
ἐρευνες γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν μαθητῶν στὴν Ἱστορία, Γεωγραφία καὶ
Φυσικὴ, Ἰωάννινα 1980, σελ. 38.

ΑΛΛΑ ΑΥΤΟΤΕΛΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

1. Χ. Β. ΔΕΔΟΥΣΗ

Ὁ ρόλος τοῦ χοροῦ στὶς Βάκχες, Ἰωάννινα 1975, 8ον, σελ. 28

δρχ. 100

2. ΓΛ. ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ - ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ

Ἡ Ἀθηναϊκὴ Σχολή. Γραμματολογικὸ διάγραμμα. Ἰωάννινα 1976, 8ον,
σελ. 76+12 εἰκ.

δρχ. 200

3. Α. Γ. ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ

Ἡ παρεξήγηση στὴν τραγωδία καὶ στὴν κωμωδία, Ἰωάννινα 1976,
8ον, σελ. 98.

δρχ. 150

4. ΧΡ. ΠΕΛΕΚΙΔΗ

Μελέτες Ἀρχαίας Ἱστορίας, Ἰωάννινα 1979, 8ον, σελ. 98.

δρχ. 150

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ
ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΟΥ

1. Β. ΜΑΡΓΑΡΗΣ

Γιαννιώτικη Ἀρχιτεκτονική, Ἰωάννινα 1979, 8ον, σελ. 80.

δρχ. 150

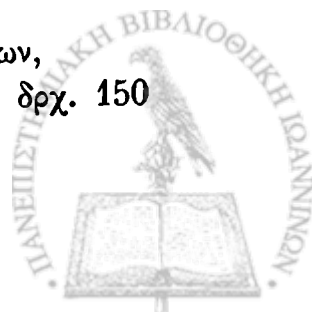
2. ΜΗΝΑ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗ

Ἡπειρωτικὰ χειρόγραφα Λαογραφίας Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων,
Συλλογὴ Φοιτητῶν 1964-74, Ἰωάννινα 1980, 8ον, σελ. 104.

δρχ. 150

3. ΑΝΔΡΕΑ ΣΤΕΦΟΠΟΥΛΟΥ

Τροφές τῆς Χρυσῆς Καστοριάς Ἰωάννινα 1981, σελ. 62.

4. ΕΥΑΓΓΕΛΗΣ ΑΡ. ΝΤΑΤΣΗ

Κατάλογος τῶν ἀντικειμένων τοῦ Λαογραφικοῦ Μουσείου, Γιάννινα 1981.

5. Συνάντηση γιὰ τὰ προβλήματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ (Γιάννενα, 22-24. 8. 1980), Ἰωάννινα 1981, σελ. 240.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

«Δωδώνη», Ἑπιστημονικὴ Ἑπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων

Τόμοι Α' (1972) - Θ' (1980)

Παραρτήματα τῆς «Δωδώνης»:

- ἀρ. 1: Γλ. Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπουλίδου, Πεζογραφικὰ κείμενα τοῦ Πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς, Ἰωάννινα 1974, σ.σ. ἐ΄+212.
- ἀρ. 2: Θ. Α. Βέικου, Μαθηματικὲς ἀντινομίες τοῦ Κάντ καὶ σύγχρονη ἐπιστήμη, Ἰωάννινα 1974, σσ. 117.
- ἀρ. 3: Ι. Σ. Καμπίτση, Μινυάδες καὶ Προιτίδες. Τὰ μυθολογικὰ δεδομένα 1975, σσ. 79.
- ἀρ. 4: Γ. Σ. Πλουμίδη, Οἱ Βενετοκρατούμενες Ἑλληνικὲς χῶρες μετὰ τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου Τουρκοβενετικοῦ πολέμου (1503-1537), Ἰωάννινα 1974, σσ. 190.
- ἀρ. 5: Α. G. Katsouris, Linguistic and stylistic characterization Tzagedy and Menander, Ioannina 1975, σσ. 211.
- ἀρ. 6: Σπ. Κυριαζόπουλος, Λόγος καὶ ἦθος. Φιλοσοφία τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος, Ἰωάννινα 1976, σσ. 220.
- ἀρ. 7: K. Synodinou, On the Concept of Slavery in Euripides, Ἰωάννινα 1977, σσ. 136.
- ἀρ. 8: K. Μηνᾶ, Ἡ μορφολογία τῆς μεγεθύνσεως στὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα, Ἰωάννινα 1978, σσ. 256.
- ἀρ. 9: Δ. Θ. Σακαλῆ, Ἰωνικὸ λεκτικὸ στὸν Πλάτωνα. Μέρος Α'. Σύνταξη, Ἰωάννινα 1978, σσ. 220.
- ἀρ. 10: Α. Φραγκουδάκη, Ὁ ἐκπαιδευτικὸς δημοτικισμὸς καὶ ὁ γλωσσικὸς συμβιβασμὸς τοῦ 1911, Ἰωάννινα 1977, σσ. 144.
- ἀρ. 11: J. T. Malakasses, B. A., Ph. D., The greek naval building program in 1910-1914 and the United States. America's stand in the grecoturkish rivalry for supremacy in the Aegean. A study in American diplomacy with Greece, Ioannina 1978, σσ. 118.
- ἀρ. 12: S. T. Malakasses, British American conflict over the Question of the monarchin in Greece, Ἰωάννινα, 1980, σ. 107.
- ἀρ. 13: Θ. Ἀνθογαλίδου - Βασιλακάκη, Ἡ ὀργάνωση τῆς γενικῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδευσης στὴν Ἑλλάδα πρὶν καὶ μετὰ τὴν μεταρρύθμιση τοῦ 1976, Ἰωάννινα 1980, σσ. 276.
- ἀρ. 14: Δ. Θ. Σακαλῆ, Ἡ γνησιότητα τοῦ «Ψευδοσοφιστῆ» τοῦ Λουκιανοῦ, Ἰωάννινα 1979, σσ. 80.
- ἀρ. 15: Δ. Θ. Σακαλῆ, Ἰωνικὸ λεκτικὸ στὸν Πλάτωνα. Μέρος Β'. Φωνητική, Ἰωάννινα 1980, σσ. 158.

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ

Τρύφωνα Ζαχαριάδη: «μετά ή 29η», Αθήνα 1982.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ (τεύχη 23 ως 25) τρίμηνη έκδοση παιδευτικού προβληματισμού Γραφεία: ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ 57, ΑΘΗΝΑ τ.τ. 143 τηλ. 3636007.

ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ (τεύχη 30 και 37). Τριμηνιαία έκδοση του Συλλόγου Αποφοίτων της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΓΛΩΣΣΑ περιοδική έκδοση γλωσσικής παιδείας παράρτημα 1 του περιοδικού ΝΕΑ ΠΑΙΔΕΙΑ.

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ 1: Περιοδική επιστημονική έκδοση. Εκδίδεται από την Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων Πολυτεχνείου 6, Αθήνα (ττ. 103), τηλ. 5243 434.

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΑΡΘΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ (εκδίδεται κάθε τρίμηνο) τεύχος 2, Δεκέμβριος 1982.

εκδότης - υπεύθυνος: Ευσ. Γ. Δημητρόπουλος, 25ης Μαρτίου 1, Τριανδρία, Θεσσαλονίκη, τηλ. (031) 914-791, 842-767.

**ΠΑΡΑΚΑΛΟΥΝΤΑΙ ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΕΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
ΝΑ ΑΝΑΝΕΩΣΟΥΝ ΤΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΤΟΥΣ ΓΙΑ ΤΑ ΕΠΟΜΕΝΑ ΤΕΥΧΗ**

Εμβάσματα :

Μαρία Παπαδημητρίου

Φιλόλογο

3η παροδ. Πετροπούλακη 1 Ιωάννινα

